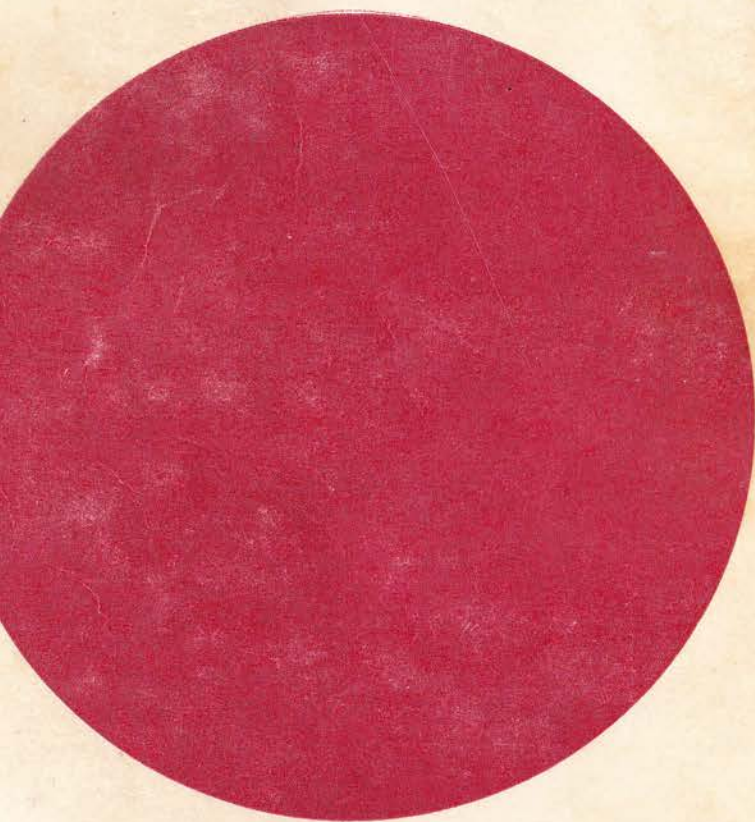

PAUL POPESCU-NEVEANU

PERSONALITATEA
și cunoașterea ei

EDITURA MILITARĂ

Prof. univ. dr. PAUL POPESCU-NEVEANU

●

PERSONALITATEA
și cunoașterea ei

EDITURA MILITARĂ — BUCUREȘTI — 1969

Coperta: I. PETRESCU

●

C U P R I N S U L

●

CUVÎNT ÎNAINTE

Lucrarea de față își propune să furnizeze cititorului cunoștințele de bază cu privire la personalitate și, totodată, să înlesnească orientarea în procesele dificile de studiere a omului.

Am încercat să realizez o carte de largă utilitate, fără a simplifica în chip nepermis problemele psihologice pe care le implică personalitatea. Intenția noastră a fost aceea de a incita pe cititor la meditație, la confruntarea cu experiența proprie și fenomenele actuale. Nu am venit cu multe ilustrări concrete și nu am insistat mult asupra direcțiilor educative pentru că, fixîndu-ne sarcina elucidării fenomenului de personalitate, am socotit că pe măsura realizării acestei sarcini însuși cititorul va putea să evoce situații concludente și să-și reconsidere experiența educativă. Aceasta cu atît mai mult cu cît cititorii noștrii, ofițeri, dispun de o apreciabilă experiență în cunoașterea și educația adulților.

Importantă, din punctul de vedere al acestei lucrări, este contribuția la adîncirea viziunii științifice asupra omului.

O astfel de viziune îndeplinește un rol esențial în optimizarea factorului uman din sistemul armatei.

Creșterea spectaculoasă a complexității potențialului tehnic-militar, departe de a diminua importanța personalității umane, pune în fața acesteia cerințe deosebite și-i rezervă un rol decisiv. Interesul major față de posibilitățile și condițiile individuale se explică însă nu numai prin aceste solicitări ci, în primul rînd, prin umanismul nostru comunist al cărui prim comandament este grija și respectul față de om.

AUTORUL

I. PROBLEME GENERALE ALE PSIHOLOGIEI PERSONALITĂŢII

1. Conceptul de personalitate

Nu există o idee mai preţuită şi uzitată în lumea noastră decît aceea de personalitate. De fapt, vorbind despre personalitate, discutăm în termeni majori despre OM; în personalitate este implicată atît existenţa omenească în ceea ce are ea substanţial şi spiritual, cît şi întreg ansamblul de valori acumulate istoric de omenire, însuşite de om, realizate în prezent şi proiectate în viitor. Nu există apreciere mai înaltă acordată cuiva decît aceea de a fi recunoscut ca o *personalitate*.

După părerea noastră, personalitatea — luată în accepţiunea ei fundamentală — este o caracteristică general umană. În limbajul uzual, termenul este folosit şi discriminativ, în vederea stabilirii unei scări de valori.

Ideea de personalitate are rădăcini foarte adînci în istoria vieţii şi culturii omeneşti. Ea începe să se înfiripeze o dată cu conştiinţa de sine. Totuşi, ştiinţa despre personalitate este de dată recentă. Aceasta întrucît nu este suficient să recunoşti manifestările personalităţii, ci trebuie să-i descoperi şi originea, să-i descifrezi structura. În această privinţă, ştiinţa a venit relativ tîrziu cu un aport substanţial. Apoi, considerarea omului ca personalitate este real condiţionată de un anumit regim de viaţă şi de cultură. Există o strînsă legătură între acreditarea ideilor de personalitate şi avansul umanismului în teorie şi în realitatea socială.

Ce este însă personalitatea? O putem defini într-un chip clar şi satisfăcător? De la început trebuie să mărturisim că nu dispunem de o definiţie completă a personalităţii. Allport a inventariat vreo 50 de accepţiuni diferite ale termenului de personalitate, fiecare avînd o valabilitate limitată. Nici nu se întrevedea posibilitatea de

a formula o definiție în termeni clasici (genul proxim și diferența specifică) uzînd de o singură frază. Credem că această dificultate nu este numai de ordin formal. Dacă înțelegem lucrurile în fond — considerînd personalitatea drept o categorie supremă, similară celor exprimate prin cuvintele : univers, materie, spirit, spațiu, măsură, timp —, atunci vom înțelege imposibilitatea definiției stereotipe. Vom încerca, în consecință, o succintă caracterizare a fenomenului de personalitate.

Încep prin a aminti sensul etimologic al cuvîntului (latină — persona). Primul lui sens a fost acela de „mască", de „costumație", prin care actorii teatrului antic întruchipau sau simbolizau pe cineva pe scenă. Al doilea sens, obținut prin extensiune, se referea la rolul îndeplinit în teatru sau în viață, la funcțiile pe care și le asumă cineva. Cel de-al treilea sens desemnează însăși individualitatea (corporală și psihică) a celui care îndeplinește rolul. Cel de-al patrulea sens adaugă o notă de valoare, referindu-se la ce fel de om este, ce rang are etc. Din aceste patru sensuri originale, în decursul istoriei au căpătat o pondere mai mare al doilea și al patrulea, respectiv *persoana* desemnînd rolul social sau exprimînd o valoare.

A urmări istoric ideea de personalitate înseamnă de fapt să examinăm felul cum a fost și este înțeles omul. În primul rînd se impune conceptul, original biologic, de *individ*. Așa cum o spune și cuvîntul, este vorba de ceva ce nu poate fi divizat fără a-și pierde specificul. Este caracteristica organismului din care nu se pot elimina părți importante fără ca acesta să înceteze de a mai exista ca atare. Este deci o unitate fermă a unei multitudini de componente, unitate care nu este statică ci funcțională, vie, care se obține printr-un mecanism de coordonare. La ființele evoluate, coordonarea întregului organism și a relațiilor organism-mediu este realizată prin sistemul nervos și hormonal. În evoluția și afirmarea sa, individul este strict dependent de mediu, fiind, de fapt, un produs al mediului. Dacă se urmăresc exemplarele de floră și faună — o știe oricine —, se constată o deplină corespondență a anatomiei și fiziologiei acestora cu condițiile de mediu externe, variabile în diverse zone geografice. Fapt este însă că adaptarea la mediu a structurii morfo-funcționale nu este doar efectul influențelor de mediu, ci aceasta rezultă dintr-o interacțiune (mediu-organism), cel din urmă conformîndu-se filogenetic sau ontogenetic condițiilor fizice ale mediului și constituindu-și o anumită modalitate de existență. Altfel spus, datorită adaptărilor sale, organismul asimilează cerințele mediului, manifestă o anumită electivitate față de nenumăratele condiții ale ambianței. Prin urmare, individualitatea organică se prezintă ca o entitate activă, organismul solicitînd mediul într-un anumit fel. Expansiunea individului în ambianță se dezvoltă mai ales o dată cu depășirea instinctelor și apariția conduitei plastice, datorită activității reflex-condiționate a creierului. În confruntarea sa cu ambianța, individul este cu atît mai eficient cu cît dispune de o conduită mai plastică, de un mecanism superior de integrare și coordonare. Este ceea ce se exprimă prin termenul — cu tendințe augmentative și complexe — de *individualitate.*

O individualitate propriu-zisă prezintă numai omul. Animalul se oprește înainte de a se ridica la acest nivel. Datorită existenței sale sociale, omul capătă posibilități practic nelimitate de adaptare la mediu. Omul însă, ajungînd să-și anticipeze intelectual acțiunile, nu reacționează nemijlocit, ci pune între sine și natură tehnica, experiența și acțiunea colectivă. Munca este aceea care îl creează pe om întrucît face posibile apariția și dezvoltarea conștiinței. Trecerea de la adaptarea pe baza unor informații exclusiv senzoriale la adaptarea prin intermediul rațiunii reprezintă un salt extraordinar pentru că aici, de fapt, se trece de la utilizarea singularului concret la utilizarea generalului, a logicului, a universului. Adaptarea rațională nu mai este un proces propriu-zis de adaptare a individului la mediu ; tot mai mult se poate vorbi de acțiunea de adaptare a mediului la necesitățile individului. În interacțiunea pe care am semnalat-o ceva mai sus intervine deci o restructurare calitativă, definită prin creșterea spectaculoasă a forței de intervenție a individului.

Cercetările de etnografie demonstrează că, inițial, în relațiile cu ambianța, adaptarea este de ordin maximal

social, deoarece individul intră în organismul social ca o simplă componentă, fără valoare autonomă. Societățile primitive sînt un fel de nebuloase umane în care încă nu se fixează un anumit nucleu de condensare. Individul uman este încorporat în comunitatea socială, are simțămîntul totalei participări la viața și existența comună și nu posedă nici măcar un nume individual. Abia cu timpul, pe măsură ce se produce diviziunea muncii și se trece de la grupuri constituite pe principiul omogenității la grupuri realizate pe baza unei necesare eterogenități, individul capătă o conștiință clară de sine și începe să se definească cumva ca o persoană care îndeplinește un rol specific și dispune de o existență aparte.

Așa cum a remarcat însă cu multă pătrundere Marx, individul începe prin a cunoaște pe alții și numai în urma perceperii și înțelegerii altor membri ai grupului, prin confruntarea cu aceștia, ajunge să se definească, să se identifice pe sine. Dezvoltarea autoconducerii conștiente face posibil ca fiecare să se realizeze după modele pe care le împrumută din grupul social. Aceasta nu înseamnă că se întrerupe dependența față de societate. Într-un anumit sens, această dependență chiar se accentuează, întrucît ritmul dezvoltării sociale, devenind mai accelerat, atît cerințele diferențiate cît și modelele venite din partea societății sînt mai semnificative; contagiunea emoțională, sugestia, imitația, ca să nu mai vorbim de efectele comunicării verbale și ale moravurilor, funcționează din plin. Diferențierea relațiilor sociale, schimbarea formelor de muncă, diversificarea profesională, lărgirea comunităților economice și lingvistice pînă la dimensiunile naționale, evoluția formelor de cultură și întrepătrunderea culturilor sînt cîtiva din factorii care, pe parcursul ultimelor milenii și secole, au determinat dezvoltarea și generalizarea fenomenului de personalitate.

Din aceste puncte de vedere este semnificativă înțelegerea personalității în sociologie și psihologie socială. Ne referim la cele două dimensiuni, rol și statut, după care sînt considerați indivizii în analiza sociologică. Rolul se definește prin funcțiunile, sarcinile, acțiunile efectorii sau relaționale pe care le îndeplinește individul în societate, răspunzînd unor cerințe sau din inițiativă proprie.

Rolul constă deci din intervenția individului în ambianță și se exprimă în modificări ale comportamentului, în atitudini și acțiuni. De aceea se și vorbește despre o funcție de personaj a personalității. Aceasta din urmă se realizează prin roluri, în ipostaze de personaj, dar este necesar ca adaptarea, implicată de rol, să nu afecteze însuși fondul valoric al personalității.

Statutul decurge din locul, din poziția ocupată de individ în structura socială. Statutul depinde de unele date obiective dar și de atitudini subiective. Individul poate să-și afirme statutul său, să uzeze de drepturi și să-și îndeplinească îndatoririle într-o măsură variabilă. Tot așa ceilalți indivizi îți pot recunoaște sau contesta poziția de care dispui și, pînă la urmă, îți definesc ei o poziție, îți conferă ei un anumit statut.

Între rol și statut este un raport de interdependență. De fapt acestea sînt fenomene complementare. Mai presus de orice este însă semnificația sau valoarea individului. În psihologia personalității, indicele de valoare este decisiv.

Folosim termenul de *personalitate* adăugînd celui generic de *persoană* o notă valorică, pentru că cel puțin pentru omul modern personalitatea implică două condiții :

1. A fi recunoscut ca o valoare, ca o individualitate care aduce o contribuție de preț la viața societății ;
2. A avea conștiința că personal reprezinți ceva valoros.

În secolul al XVI-lea, B. Pascal susținea că în om trebuința de a obține prețuirea altora este așa de înrădăcinată încît, pentru a atrage atenția și a fi aprobat de alții, el este în stare să facă orice, să renunțe chiar la satisfacerea celor mai elementare trebuințe.

Promovarea pe parcursul istoriei a fenomenului de personalitate implică însă și alte condiții. În primul rînd a fost necesar să se accentueze diferențierile interindividuale. Se pornește de la diferențierile de sex, de vîrstă, de apartenență la grup sau la națiune, de la conformația anatomică și pînă la diferențieri funcționale, mai ales psihice. Apoi va fi necesar ca individul să devină conștient nu doar de existența sa unitară, dar și de specifica-

citatea sa. Mai mult decît atîta, să încerce să impună activ ceea ce are el personal, specific.

Conştiinţa eului este condiţia internă a dezvoltării omului ca subiect activ şi original, altfel spus, ca personalitate. În perioade istorice, mai mult sau mai puţin îndepărtate, relevante erau doar personalităţile stăpînitorilor, ale conducătorilor sau ale celor cu mari posibilităţi creatoare. Se considera că indivizii ce fac parte din masă nu sînt apţi decît să execute, să îndeplinească voinţa celor înzestraţi cu personalitate. Masele au fost însă întotdeauna active şi, neîndoielnic, determinante. În trecut se observau numai rolurile cele mai proeminente, cărora din motive social-ideologice — pe care nu le mai discutăm aici — li se atribuia o influenţă hotărîtoare şi exclusivă. Variabilitatea pe parcursul secolelor de istorie antică, medievală, modernă, contemporană a profilelor umane pe care le cunoaştem mai bine, faptul că structura personală s-a modificat marcant, de la sclav la iobag, de la nobil la burghez, de la muncitor industrial la activist social, toate acestea ne demonstrează că personalitatea se configurează la nivelul tuturor articulaţiilor vieţii sociale şi că nu este neapărat specificul unui nivel ierarhic superior. Dincolo de ierarhiile stabilite social şi instituţional există o ierarhie a valorilor care uneori evoluează cu totul altfel. Contribuţia la viaţa societăţii şi, implicit, afirmarea personală nu necesită neapărat un cadru formal. Personalitatea nu este un privilegiu de clasă. În fiecare dintre oameni, ca într-o picătură de apă, se reflectă viaţa întregii societăţi, istoria, poziţia de clasă, împrejurările concrete ale dezvoltării individuale. Corespunzător, personalitatea poate fi înţeleasă la trei niveluri : 1. Caracteristicile general-umane, prezenţa la individ a tuturor însuşirilor ce sînt proprii tuturor oamenilor ; 2. Caracteristica tipologică, valabilă numai pentru anumite grupări sau categorii de indivizi ; 3. Particularităţile strict individuale, ce definesc în chip special persoana ca pe o entitate irepetibilă.

Trăsăturile individuale de personalitate nu pot fi însă înţelese decît pe baza celor tipice şi mai ales a celor generale. Tocmai de aceea teoria personalităţii este strîns legată de concepţia despre om în genere.

Pe parcursul timpurilor s-au încercat mai multe definiri ale omului. De la Aristotel avem înţelesul de animal social, politic, economic. Deci, faptul că omul trăieşte în societate, că se organizează şi îşi satisface necesităţile de viaţă printr-o economie este indicat ca specific. Tot din antichitate dăinuie definirea omului ca animal care posedă raţiune, sau ca unul care îşi propune scopuri şi are voinţă. Mai tîrziu, Descartes a insistat asupra conştiinţei ca notă distinctivă a fiinţei umane. De mare circulaţie este definirea omului ca animal care posedă darul vorbirii, care îşi poate exprima ideile prin viu grai. Concretizînd vechea caracterizare de *homo faber*, Franklin a precizat că omul este un animal care produce şi utilizează instrumente. Este însă întrucîtva deconcertantă categoria de animal, ce se utilizează în aceste definiţii drept genus proximus. Aceasta nu pentru că omul nu ar cuprinde şi caracteristici biologice care sînt proprii animalului, ci pentru că depăşeşte pe animale într-o măsură copleşitoare şi, oricum, în ierarhia vieţuitoarelor — fie chiar şi pur biologică —, el ocupă locul cel mai înalt. Deci ar fi preferabilă categoria de fiinţă. Atunci cînd încercăm însă să găsim un singur atribut distinctiv al acestei fiinţe ajungem în situaţia imposibilităţii unei alegeri care să nu implice şi pericolul unei unilateralităţi. Aceasta pentru că omul este, în acelaşi timp, o fiinţă care produce instrumente, munceşte, trăieşte în societate, este rezultat din dezvoltarea istorică, vorbeşte, raţionează, dispune de conştiinţă, se organizează politiceşte şi participă la o economie dezvoltată social, participă la cultură etc., etc.

Cea mai cuprinzătoare idee despre om este aceea pe care ne-o furnizează Marx. În lucrările lui, Marx opiniază împotriva înţelegerii omului ca un lucru în sine, ca fenomen izolat la care se caută a se găsi anumite însuşiri esenţiale. Cauza pentru care omul este om, adică personalitate, nu poate fi găsită nici în organizarea corporală omenească şi nici în spirit. Pascal presimţise această dificultate şi se întreba : dacă eul nu este nici în corp, nici în spirit, atunci unde este ? Marx arată că omul depăşeşte atît ipostaza animală cît şi pe cea socială. Fiecare om este în relaţii cu toţi ceilalţi oameni, cu generaţia lui

ca şi cu generaţiile ce l-au precedat. Privind lucrurile astfel, Marx indică trei aspecte ale omului considerat, în acelaş timp : a) produs al istoriei, b) membru al societăţii şi c) creator al istoriei, ceea ce îi permite să fie stăpîn al naturii. Cauza principală a tuturor acestora este, desigur, existenţa socială. În consecinţă, Marx formulează ideea celebră şi fundamentală pentru înţelegerea omului : esenţa omului rezidă în ansamblul relaţiilor sociale. Aceasta este mai mult decît o definiţie. Este o dezvăluire a esenţialităţii.

2. Natura social-istorică a personalităţii

Fiecare om este ecou şi continuator al istoriei universale (Rubinstein). Constituirea personalităţii este un proces echivalent cu umanizarea sau socializarea. Angajîndu-se prin înseşi condiţiile de existenţă în circuitul practicii sociale, în sistemul relaţiilor sociale, omul devine purtător al modalităţilor de acţiune practică şi de raportare socială. La început, în perioada copilăriei, toate acestea îi sînt, într-o bună măsură, impuse. Fiind traversat de nenumărate raporturi — în familie, în şcoală, în producţie, în viaţa profesională etc., omul devine agent al lor. Cu alte cuvinte, el devine subiect conştient al practicii şi vieţii sociale. Înarmat de societate cu o gamă incalculabilă de mijloace de cunoaştere, de acţiune, de raportare, omul devine unul din cei care luptă, care promovează toate aceste instrumente, utilizîndu-le în chip firesc. În absenţa lor, nici nu ar putea exista ca om.

Determinarea social-istorică a personalităţii umane nu trebuie să fie considerată mecanicist, aşa cum au făcut-o unii dintre sociologi. Gumplowicz ajunge să spună că nu omul gîndeşte ci societatea sa. Este adevărat că omul nu ajunge niciodată să gîndească dacă nu ar fi fost educat în societate dar aceasta nu înseamnă că el nu gîndeşte. Aici se are în vedere persoana umană numai ca produs social-istoric. Caracteristic pentru om este însă faptul că el rezumă trecutul în perspectiva viitorului. Fenomenul de conştiinţă cu toată dinamica lui nesfîrşită

nu se poate ignora. Conştiinţa evoluată presupune un înalt grad de selectivitate — de acceptare sau refuz al influenţelor, conformism sau neconformism, respectarea cerinţelor sociale cît şi formularea de pretenţii, de obligaţii, de drepturi, cu un cuvînt presupune iniţiativă şi autorealizare.

Marx, după cum am văzut mai sus, nu a socotit pe om doar produs ci şi creator al istoriei. În consecinţă, determinarea se transformă la nivelul tînărului şi adultului în autodeterminare. Sub acest raport, ni se pare justă ideea lui Sartre : *„...problema constă nu numai în a şti ce a făcut istoria din tine, dar şi în ce faci tu din ceea ce a făcut istoria din tine“*. De aici ideea, tot aşa de justă a unei continui autodepăşiri, autoperfecţionări, a efortului de obiectivare, de autorealizare. Este o caracteristică din totdeauna a omului, caracteristică definitorie, care în epoca noastră se manifestă cu deosebită forţă. Filozofia marxistă, care şi-a propus trecerea de la contemplarea pasivă a lumii la transformarea ei revoluţionară, a fundamentat încă din secolul trecut acest punct de vedere asupra omului ca subiect activ.

Înainte de *homo sapiens* a fost *homo faber*. (A. Joja). Interiorizarea relaţiilor sociale, a activităţilor practice a dus la dezvoltarea planului raţional, a imaginaţiei şi sentimentelor. Marx arată că avantajul omului asupra celorlalte vieţuitoare constă în faptul că el, înainte de a acţiona practic, proiectează în plan mental acţiunea, operează deci prin anticipare. Este tocmai ceea ce îi permite omului să se opună pe sine lumii, să întreţină anumite relaţii cu lumea socială. Aceeaşi schemă însă se aplică şi în viaţa personală, întrucît omul se confruntă şi cu sine însuşi. Gîndirea şi imaginaţia pot să urmărească şi propria persoană în tot ceea ce are ea stabil şi personal. Omul se dedublează şi se autoproiectează, îşi propune obiective care privesc evoluţia propriei persoane, efectuează un proces de autoconducere şi autotransformare. Această idee este foarte importantă întrucît, neîndoielnic, *o caracteristică definitorie a personalităţii este nivelul de activism, capacitatea de acţiune, de intervenţie eficientă în ordinea lumii înconjurătoare.* Este foarte ade-

-vărat aforismul : atîta este puterea ta de stăpînire asupra lumii, cît este și asupra propriei tale persoane. Aceasta este o ecuație cuprinzînd ca termeni stăpînirea lumii și stăpînirea de sine, conducerea altora și conducerea pe sine și care, avînd valoare de lege a personalității, relevă necesitatea inhibării conduitei oarbe și, implicit, afirmă prioritatea controlului conștient.

Unele din teoriile biologizante susțin că personalitatea nu este de fapt decît expresia transfigurantă a unor porniri lăuntrice, a unei structuri naturale, date nativ. Concepera exclusiv biologică a personalității umane este însă grav discreditată. Este imposibil de demonstrat că ființa umană se poate constitui ca o personalitate doar în virtutea zestrei sale biologice furnizată de ereditate și în cadrul unui mediu pur natural.

Se cunosc, de altfel, un număr de cazuri de copii pierduți la o vîrstă fragedă, undeva în natură, prin pădurile tropicale sau taigaua siberiană, care, printr-un accident, au fost adoptați și crescuți de animale și apoi au fost găsiți și aduși în mediul social. Constatarea unanimă a tuturor celor care i-au cercetat — în India, Franța, Uniunea Sovietică, Germania — este că aceste ființe nu dispuneau de caracteristici specific umane întrucît nu aveau nici măcar o poziție ortostatică, nu puteau să vorbească ci emiteau sunetele speciei de animale cu care crescuseră ; în ochii lor nu licărea nici o scînteie a gîndirii și simțirii omenești. Demn de menționat este că dacă regăsirea se produce la o vîrstă de după 12—14 ani, umanizarea prin educație nu mai este nici măcar posibilă, întrucît sistemul nervos își pierde cu timpul plasticitatea pe care o are în copilărie, cînd se pot constitui astfel de funcțiuni complicate cum sînt limbajul și gîndirea.

Un animal oarecare însă nu-și pierde proprietățile speciei chiar dacă crește cu totul despărțit de ceilalți membri ai speței sale. La el ereditatea este suficientă pentru o evoluție care să-l definească ca membru al speței.

„Speța umană“ ocupă însă un loc aparte. Oamenii nu se pot defini, ca atare, doar în baza zesteri native. La ei trebuie să intervină o ereditate de alt ordin — cea

istorico-socială. Numai însușindu-și în cursul vieții moștenirea istorică și cerințele vieții sociale ființele cu posibilități umane se pot transforma în oameni reali, adică în personalități.

În antagonism cu teoriile biologizante despre persoana umană, s-au dezvoltat și teorii sociologizante. Astfel, s-a considerat că la naștere omul reprezintă o *„tabula rasa“* că ereditatea nu ar avea nici un fel de însemnătate, totul fiind hotărît de condițiile sociale ale educației. Nesocotirea biologiei umane, a particularităților și legilor funcționării organismului constituie, de asemenea, o eroare. Acest punct de vedere reeditează într-o formă modernă, o concepție mai veche care, prezentînd fals omul, a adus daune serioase. Este vorba de concepția religioasă asupra omului, considerat ca fiind compus dintr-un corp animalic, perisabil și demn de dispreț și dintr-un spirit autonom față de corp, dătător de viață și scutit de moarte. Prin această concepție s-a încercat să se justifice reprimarea trebuințelor firești ale omului și disprețul față de frumusețea vieții.

Știința modernă a demonstrat într-un chip categoric faptul că funcțiile psihice sau spirituale sînt dependente de posibilitățile fiziologice și de evoluția acestora. De altfel încă iluminiștii secolelor trecute au luptat cu hotărîre pentru înțelegerea omului ca un tot unitar, pentru a bara orice segregație în ordinea umanului.

Omul este, în același timp, o ființă naturală și una socială ; corporalul nu poate fi despărțit de spiritual. Modificările organelor vegetative se răsfring asupra stărilor sufletești, iar acestea din urmă influențează viața individuală, în ansamblul ei. În acest caz pot interveni întrebări puse într-o ordine mecanică. În ce măsură este omul ființă naturală (entitate biologică) și în ce măsură este el ființă socială și deținător al forței spirituale ? Unul din corespondenții lui Engels a pus problema chiar în acești termeni și căuta să găsească o demarcație topografică între componentele biologice pure și cele adăugate de existența socială. Engels a dat un răspuns care are o mare însemnătate principială. Nici măcar în anatomia omului nu se pot discrimina latura naturală, animală, de

cea specific umană, determinată social. Omul, luat şi ca organism, este din creştet şi pînă în tălpi modificat, restructurat, adecvat socialului. Este efectul multor milenii de muncă, de coabitare, de adaptare la cultura materială şi spirituală. Prin urmare, nici zestrea nativă a omului nu poate fi considerată a fi pur naturală. În ea sînt condensate rezultatele principale ale vieţii omeneşti în societate.

Au fost cercetători care au încercat să crească, în condiţii absolut identice, un pui de cimpanzeu şi propriul lor copil. Evoluţia acestora a fost însă comună numai pînă la un punct, de la care copilul a început să vorbească, să gîndească, să-şi formeze scopuri ; cimpanzeul a rămas însă la acelaşi stadiu de inconştienţă, ajungînd să fie doar ceva mai bine dresat.

Dacă în personalitate cu greu se poate demarca biologicul de social, atunci poate este posibilă o apreciere diferenţială a fiecărui dintre aceşti doi factori. Neîndoielnic, o astfel de apreciere nu este numai posibilă, dar şi necesară. În contextul personalităţii ponderea cea mai mare, rolul decisiv revine achiziţiilor de ordin social-istoric. Cu aceasta revenim la definirea — prin însuşirea relaţiilor sociale — a esenţei omului, la personalitate. Cu alte cuvinte, între existenţa biologică şi constituirea social-istorică a omului este acelaşi raport ca şi între fenomen şi esenţă. Esenţa influenţează fenomenul, îl penetrează, ea este determinantă. Totuşi esenţa nu poate exista independent de fenomen. Astfel stînd lucrurile, trebuie să încercăm să răspundem la o altă întrebare privind raportul dintre om, considerat ca un complex, şi personalitate. Se confundă acestea două ? Se ştie că personalitatea a fost redusă numai la latura spirituală a fiinţei omeneşti. Acest lucru nu este însă justificat atîta timp cît nu se poate despărţi esenţa de fenomen, cît este vorba de o individualitate. De aceea, răspundem pozitiv. În sens larg, omul, cu toate atributele lui, se confundă cu personalitatea. Aşa se văd lucrurile în drept, în economie, în sociologie. Totuşi, considerînd omul un sistem unitar, nu vom putea să ignorăm semnificaţia, ponderea diferenţială a fiecăreia dintre componentele sistemului. Există aspecte şi elemente principale, definitorii şi altele secundare, de interes mai restrîns, cum ar fi, de exemplu, particularităţile anatomice ale cuiva, statura etc.

3. Personalitatea ca obiect al mai multor ştiinţe

În studierea şi abordarea personalităţii umane există diferite puncte de vedere. Personalitatea este mult prea complexă (este de fapt cel mai complex fenomen din univers) ca să poată fi cercetată de o singură ştiinţă. Omul cu viaţa lui alcătuieşte un fel de microunivers. În el se sintetizează principalele rezultate ale istoriei naturale şi sociale. Natura, cu toate legile ei, se prelungeşte în om într-o formă modificată esenţial. Nu există însă legi descoperite de ştiinţă care să nu traverseze omul, să nu aibă contingenţe cu el. Aceasta cu atît mai mult cu cît omul este subiect cunoscător iar ceea ce înţelege, ştie, rezolvă, are însemnătate centrală pentru definirea personalităţii sale. Apoi, personalitatea fiind şi un fenomen de originalitate — în ultimă instanţă este unicat —, descifrarea ei prezintă un imens interes. S-au constituit ştiinţe speciale care se ocupă de procesele mecanice, fizice, chimice din organismul uman şi de raporturile acestuia cu ambianţa. Neobişnuit de complicate sînt fenomenele biologice, fiziologice ca şi relaţiile om-societate. Göethe declara că suprema performanţă a cunoaşterii ştiinţifice este cunoaşterea omului. Ideea este întemeiată nu numai pe susmenţionata indicare a complexităţii maxime a omului, dar şi pe faptul că omul constituie suprema valoare pentru om.

Printre ştiinţele care cercetează personalitatea menţionăm : antropologia şi antropometria, care se ocupă mai mult cu constituţia corporală a omului şi evoluţia lui fizică ; sociologia, care priveşte pe om ca termen component al vieţii societăţii ; fiziologia umană şi medicina ; pedagogia, preocupată de legile formării personalităţii ; istoria, care înregistrează deplasările pe etape în fenomenul de personalitate şi rolul individului în dezvoltarea istorică ; morala, care priveşte personalitatea ca deţinătoare

a valorilor morale; estetica, preocupată de aprecierea omului sub raportul creației și percepерii frumosului și, în sfîrșit, psihologia, care studiază sistematic legile vieții psihice și structurile psihice ale personalității.

Trebuie spus că înainte ca științele să urmărească în modul lor propriu diversele aspecte ale personalității, independent de ele, literatura și arta au obținut remarcabile rezultate în ce privește înțelegerea vieții omului și înfățișarea complexă a diverselor profiluri umane. Literatura și arta rămîn o sursă inepuizabilă de cunoaștere a omului. Știința aduce însă o notă în plus pe linia descoperirilor legilor implicate în fenomenul de personalitate. *Psihologia personalității se ocupă cu studiul fenomenelor celor mai reprezentative pentru om: conștiința, particularitățile de ordin spiritual.* În lucrarea de față vom considera personalitatea îndeosebi din punct de vedere psihologic.

4. Condițiile psihice ale personalității

Un prim grup de probleme se referă la conștiința de personalitate. Cum ia omul act de faptul că el este o personalitate, cum simte lucrul acesta?

În primul rînd trebuie să subliniem că există o bază senzorială a personalității psihice. Încă Ribot a relevat rolul senzațiilor viscerale în semnalizarea individualității organice, a unității corporale. Datorită informațiilor care parvin de la viscere la creier, avem un simțămînt al prezenței noastre, al existenței proprii. Ralea scrie în această privință că n-avem de opus altceva lumii exterioare decît aceeași melodie organică auzită de noi totdeauna la fel, fiindcă este rezultatul unui corp cu o anumită organizație biologică, cu o anumită bază de funcționare și acordare.

Ansamblul senzațiilor viscerale, sau cenestezia, prezintă evident și unele variații conform modificărilor ce intervin în funcționarea organelor interne, modificări ce furnizează informații despre un anumit curs al vieții noastre. Cînd în anumite maladii sensibilitatea viscerală este grav perturbată, apare și sentimentul straniu al unei alterări de personalitate: parcă ești altul, nu mai ești același ... Ar fi însă greșit dacă am considera izolat cenestezia. Cercetările moderne au stabilit că fiecare din relațiile noastre cu mediul este mediată și prin modificări ale proceselor organice. (Airepetianț). Semnalele vizuale, auditive, olfactive și gustative sînt însoțite și de un ecou visceral, care permite să se diferențieze ceea ce se percepe în propriul nostru corp față de ceea ce se produce în afară. Din acest punct de vedere o însemnătate centrală o are sensibilitatea, care ne informează despre starea aparatului locomotor, despre poziția noastră în spațiu, despre mișcări și direcția lor, despre gradul de încordare sau de relaxare musculară; prin kinestezie se coordonează de fapt mișcările, întreaga noastră activitate motorie. Kinestezia contribuie în cea mai mare măsură la diferențierea corpului nostru propriu de ambianță. Implicit, se conturează configurația propriului corp, adică se realizează o percepție a schemei corporale. Cînd în urma unor maladii nervoase sensibilitatea kinestezică — statică, pozițională — este modificată, apar perturbații ale schemei corporale. Omul simte că-i lipsește un membru sau că are altul în plus, simte că o componentă a corpului pare a fi diminuată sau hipertrofiată. Aceasta duce la fenomenul de depersonalizare.

În fața omului apar cu necesitate o serie întreagă de obstacole, el trebuind să desfășoare eforturi pentru a le putea învinge. Simțămîntul de *eu* este întărit prin percepеrea acestui efort propriu, care ne apare drept cauză a succesului în activitate.

La constituirea conștiinței de sine contribuie, de asemenea, într-o largă măsură, dezvoltarea percepției. Copilul ajunge, în activitatea sa, să desprindă configurația obiectelor, să discrimineze calitățile lor și să le pună în raport de propria persoană. Este un fel de situare a propriei individualități în contextul lumii și aceasta mai ales în legătură cu percepеrea comparativă a altor oameni și a propriei individualități.

La baza dezvoltării personalității sînt trebuințele care, originar, apar într-o formă confundată cu sensibilitatea viscerală. Copilul simte impulsul lăuntric către un anumit obiect din afară, care îi este necesar. Satisfacerea trebu-

nțelor vitale nu poate fi însă realizată în condițiile existenței sociale fără însușirea unor anumite procedee de acțiune și fără comunicarea verbală și mimico-gesticulară. Se produce deci o modelare a propriei activități, după schemele practicii și ale limbii. Implicit se dezvoltă capacitatea de acțiune, limbajul și gîndirea. În legătură cu aceasta trebuie semnalată legea interiorizării. Modelele de acțiune, cuvintele auzite, gesturile sînt reproduse și interiorizate treptat, altfel spus, mentalizate. Unele din reacții sînt încununate de succes, altele duc la eșec și provoacă dezaprobare. În consecință, individul trece de la faza haotică a activității sale la o fază organizată selectiv. Planul mental se extinde, acțiunile sînt premeditate și supuse unui anumit control.

Omul este obiectul central al observațiilor și gîndirii fiecăruia dintre oameni. O dată dezvoltată comunicarea verbală se naște și trebuința de a comunica; o dată inclus într-un anumit raport al vieții sociale, la om se naște și trebuința de a acționa pe linia acestui raport. Multe din componentele personalității sînt rezultante implicite ale vieții sociale. Se formează o masă întreagă de automatisme, de deprinderi conforme practicii raporturilor interumane, moravurilor. Rămîne însă o zonă de elaborare conștientă, o lume interioară în care, printre multe altele, se dezvoltă gînduri, imagini, sentimente față de activitate, față de alte persoane și față de propria persoană. Fiind subiect al practicii și vieții sociale, omul nu poate niciodată să rămînă indiferent față de ce face el sau alții.

Față de alți oameni și de propria persoană cunoașterea și autocunoașterea nu sînt pur constatative ci sînt pregnant apreciative. *Înainte de a se clarifica ce este, se definește ceea ce trebuie și ceea ce se poate.* Primează deci anumite normative și, în legătură cu practicarea lor, se constituie o experiență. Oamenii nu sînt cunoscuți ca lucruri în sine ci ca niște entități susceptibile de aprecieri în plus sau în minus, sînt buni sau răi, harnici sau leneși, capabili sau incapabili. Toate aceste aprecieri nu sînt riguros raționale. Ele sînt saturate emoțional. Influențează fenomenul credinței și al unor convingeri for-

tuite. În chip similar se apreciază omul și pe sine, în raport cu alții — mai mult sau mai puțin buni, capabili, activi ... Portretul său (propria persoană) este de regulă optimizat. Există o înclinație firească către o autoînfrumusețare. De multe ori opinia despre propria persoană nu este însă confirmată de alții și atunci se declară contradicții, confruntări și se dezvoltă eforturi de corectare.

Marx a arătat că, transformînd lumea, omul se transformă pe sine însuși. Într-adevăr, personalitatea se constituie numai în procesul activității, al muncii supuse unor exigențe în cadrul unor raporturi sociale, statuate într-un anumit fel și susceptibile, în fiecare moment, de apreciere. Geneza personalității echivalează, de aceea, cu structurarea psihologică în raport cu o anumită cultură (Mead), într-un fel ea fiind cultură interiorizată.

În dezvoltarea vieții — în raport cu anumite normative sociale, estetice, economice, etice —, omul intervine însă cu o serie de experiențe personale. Din toate aceste experiențe variabile, în raport cu situațiile externe diferite prin care trece, un singur termen este invariabil — *propria persoană*. Este adevărat, omul se schimbă dar în același timp rămîne permanent același. Aceasta se datorește *memoriei* lui, care asigură continuitatea eului. Astfel se naște simțămîntul eului, care a fost prezent într-o succesiune de împrejurări ale vieții. Datorită memoriei trecutul este încorporat în prezent, fiind ținut ca o rezervă susceptibilă de evocări selective și de reactualizare. Fără această bază de experiență, personalitatea nu poate exista. Trecutul nu este însă evocat pentru sine însuși ci pentru a construi viitorul. Memoria nutrește imaginația, viziunea retrospectivă stînd la baza prospecțiunii, a construirii mentale, a planurilor de viață. Pentru ca acest fenomen să se producă este necesară o anumită tensiune psihică, sau, altfel spus, o activare izvorîtă din anumite necesități. Absența tensiunii, încordării lăuntrice, împiedică joncțiunea dintre trecut și viitor și, în absența acestora două, simțămîntul prezentului este anihilat.

Pentru a-și realiza cu succes scopurile, omul, cum am mai arătat, proiectează acțiunile mental. În vederea acestui fapt, acțiunea eficientă este amînată, se suspendă

deci manifestarea externă pentru a prevedea și chibzui (Ralea). Una din condițiile succesului este alegerea mijloacelor celor mai potrivite de acțiune, stabilirea unei poziții optime față de realitate. Omului îi este proprie posibilitatea de a varia mijloacele, de a le restructura. El operează de cele mai multe ori compensatoriu, își acoperă deficiențele cu aplicarea de mijloace luate dintr-o altă zonă. Amînarea și compensația nu sînt simptomele unui deficit de energie ci, dimpotrivă, constituie manifestările energiei la un nivel superior. Personalitatea se definește prin aceea că ne furnizează „o rezervă de forțe" (Emerson) că, punînd în raport amintirile cu aspirațiile, se nasc astfel de reorganizări ale disponibilităților noastre încît adaptarea la ambianță, produsă în condițiile de intenționalitate și raționalitate, dobîndește un maximum de eficiență. Rădulescu-Motru a vorbit despre personalismul energetic. De fapt, ceea ce se înțelege de regulă prin energie spirituală poate fi explicat prin fenomenul de voință. Esențial în definirea voinței este finalitatea, adică precizarea directă a scopului și orientarea în direcția lui a efortului voluntar care, neîndoielnic, este de altă natură decît efortul muscular. Efortul voluntar presupune captarea energiilor din cele mai diverse zone ale sistemului nervos central și concentrarea lor în direcția realizării obiectivului propus.

5. Personalitatea ca un sistem complex

În caracterizarea psihologică a personalității, un loc esențial revine conceptului de sistem. Resursele personalității sînt extrem de variate și de numeroase. Este aproape imposibil să se inventarieze toate componentele personalității, toți factorii ce participă la ea. În același timp, personalitatea se distinge prin unitate, prin faptul că nu reprezintă o simplă colecție de elemente eterogene ci se prezintă ca un ansamblu în care fiecare componentă ocupă un loc anumit — datorită sistemului de coordonare, de integrare, de subordonare și supraordonare. În construcția sistematizată, deci ierarhizată a per-

sonalității se pot defalca și subsisteme, laturi, sectoare etc. Diversitatea este redusă, prin sistematicitate, la unitate. Niciodată personalitatea nu se manifestă concomitent prin tot ceea ce îi este ei propriu și rezultă din acumulări îndelungate, prin tot ceea ce reunește datele native cu achizițiile prilejuite de viață, structurate la diverse niveluri.

Personalitatea nu se poate manifesta practic decît în raport cu o anumită situație concretă. Aceasta presupune luarea în considerare a unor anumite condiții prezente. Nu este vorba însă de o conformare oarbă la situație, ceea ce ar însemna mai degrabă simptomul unei deficiențe a personalității. Forța personalității, consistența ei se probează mai mult prin capacitatea de a depăși situațiile, de a le domina, de a te impune lor. Întotdeauna însă o astfel de adaptare a situațiilor la cerințele personalității presupune rezolvarea de probleme situaționale. Există, prin urmare, o anumită dinamică a personalității, care — așa cum s-a arătat mai sus —, se exprimă în faptul că, schimbînd situațiile, oamenii se schimbă pe ei înșiși. Dinamismul personal susținut de sentiment, de gîndire, de voință, ar fi însă imposibil dacă personalitatea nu ar reprezenta a structură deja constituită și, în mare măsură, stabilă.

Din acest punct de vedere, merită să fie menționată schema psihianalitică a personalității. Conform acestei scheme, personalitatea rezultă din acțiunea a trei forțe : eul, supraeul și sinele. Sinele se constituie din ansamblul tuturor impulsurilor instinctive și inconștiente, fiind dominat de principiul plăcerii și situîndu-se în afara raționalului. Eul, dimpotrivă, este forța organizatoare, conștientă, care asigură controlul pornirilor oarbe și mediază echilibrarea cu ambianța socială. Supraeul reprezintă sistemul normelor social-morale însușite de individ și implantate în acesta prin motive și deprinderi morale. Supraeul deține atît o zonă din inconștient cît și una din conștient, exercitînd o anumită dominație atît asupra eului cît și asupra sinelui. Fiind depozitar al valorilor morale sau mandatar al socialului, supraeul este socotit a fi imperativ, constrictiv, tiranic etc. Freudismul a exa-

gerat raporturile conflictuale dintre supraeu și celelalte instanțe ale personalității. Din moment ce — așa cum arată N. Mărgineanu — normele morale se implantează în individ, se infiltrează pînă în zonele inconștientului, nu se mai pot absolutiza conflictul și constrîngerea deoarece respectarea normelor va fi frecvent un act de împlinire, de actualizare a unor tendințe pornite dinlăuntru.

Schema menționată ne atrage atenția asupra dinamismului și complexității proceselor de autoreglaj prin care se recomandă personalitatea.

Conform ciberneticii, omul este cel mai desăvîrșit sistem cu autoreglaj. Autoreglajul — care în cazul de față ține de dinamică — se bazează însă pe existența unui sistem, a unei structuri sau a unui program relativ stabil. Se semnalează deci aici o contradicție pe care nu o putem depăși decît printr-o înțelegere dialectică. Este poziția dintre ceea ce este formație stabilă a personalității și ceea ce reprezintă dinamica. Psihologii au întîmpinat dificultăți în definirea personalității, mai ales din acest motiv. În definiții se cuprind neapărat termenii de sistem, de organizare sau structură și de dinamică.

Personalitatea este organizarea din individ a schemelor psihice și fiziologice, care determină adaptarea la mediu (Warren și Carmichael). Personalitatea este un ansamblu dinamic organizat (Lagache). Personalitatea este organizarea dinamică a schemelor psihice din individ, care determină adaptările sale față de mediu (Allport și Vernon). Personalitatea este totalitatea psihologică ce caracterizează un om particular (Meili).

Personalitatea dispune de niveluri, de structuri, de segmente ce nu sînt echivalente din punctul de vedere al funcțiilor pe care le îndeplinesc și din cel al dezvoltării, proeminenței și stabilității lor. Unii dintre autori, printre care Kardiner, merg pînă acolo încît disting două forme de personalități : o personalitate fundamentală și alta de statut. Lăsînd la o parte considerentele teoretice ale autorului, trebuie să spunem că această împărțire pare a fi justificată. Realmente, omul dispune de o structură consolidată în decursul existenței, care este foarte stabilă, întrucît constă din dispoziții native, trebuințe profund implantate, din sentimente, acte automatizate, funcțiuni care se realizează la un anumit nivel. Aceasta ar constitui fundamentul în personalitate. Cît privește conștiința de sine, eul adaptabil la diverse situații, aceasta ar fi latura, într-o mai mare măsură, variabil.

W. James făcea distincție între eu și al meu, respectiv între simțămîntul de existență proprie și conștiința asupra posibilității propriei persoane de a decide și declanșa anumite acțiuni psihologice și fiziologice. Eul conștient se află oarecum într-o situație ambiguă : el este suspendat între realitatea lumii și realitatea propriei persoane. Asupra a ceea ce constituie fundamentalul în propria persoană, eul nu este nelimitat de puternic. Omul se cunoaște pe sine așa cum cunoaște și lumea, se exprimă în orice, rămîne surprins în fața propriei persoane și propriilor manifestări. Tocmai de aceea, încă înțelepții antici recomandau : *„cunoaște-te pe tine însuți"*, adică cunoaște realitatea mai mult sau mai puțin ascunsă a propriei personalități. În cazul de față, ca și în oricare altă situație, cunoașterea este o primă condiție a intervenției transformatoare, educative.

Rubinstein arată că personalitatea este pluridimensională. Ea prezintă o sumedenie de aspecte și trăsături. Personalitatea se manifestă în conduită, în activitate. Nu avem altă posibilitate de a o surprinde, fie și fragmentar, decît în urma exteriorizării ei. Deși personalitatea participă în orice manifestare, în orice act, nu putem totuși spune că orice fapt de conduită este dătător de seamă pentru ceea ce reprezintă personalitatea, considerată ca o unitate stabilă.

Însușirile psihice ale personalității se caracterizează prin următoarele : 1. Sînt formațiuni sintetice ale vieții psihice ; ele nu sînt reductibile la un singur proces psihic ci reprezintă condensări ale diverselor funcțiuni psihice, perceptive, logice, emoționale ; 2. Dispun de o relativă stabilitate, neputînd să fie radical modificate de situații tranzitorii ; 3. Sînt generalizate, manifestîndu-se asemănător în cele mai variate situații ; 4. Sînt caracteristice, definitorii pentru un om, luat în ansamblu, nefiind valabile numai pentru anumite funcții psihice sau

cazuri limitate; 5. Determină constanța în ceea ce privește poziția față de lume și rezultatele activității; 6. Dispun de o relativă mobilitate, putînd fi restructurate în urma solicitărilor îndelungate și consecvente ale ambianței; 7. Sînt componente ale vastului sistem ce constituie personalitatea și, de aceea, nu dispun de o totală independență, în manifestarea lor ele fiind dependente de evoluția de ansamblu a personalității. Orientîndu-ne după acești indicatori ai particularităților psihice de personalitate trebuie, chiar din rîndul acestor particularități, să selecționăm pe cele mai semnificative pentru om. Nu toate trăsăturile de personalitate sînt în aceeași măsură caracteristice pentru om. Unele sînt dominante, au o însemnătate majoră, altele au o valoare secundară.

6. Laturile psihice ale personalității

Studiul psihologic al personalității urmărește trei mari componente ale acesteia: temperamentul, aptitudinile (sau capacitățile) și caracterul. Între aceste trei mari componente ale personalității psihice există, desigur, o strînsă legătură și întrepătrundere. Totuși, cercetarea distinctă a temperamentului, aptitudinilor și caracterului este în bună măsură întemeiată pe o situație de fapt, întrucît în structura personalității aceste trei formațiuni dispun de o existență bine definită.

Temperamentul este caracteristica dinamico-energetică a personalității. După cum vom vedea, temperamentul exprimă constituția funcțională a sistemului nervos și hormonal. El ține deci de baza materială a personalității.

Aptitudinile sînt formațiunile psiho-fiziologice prin care participăm la activitate. Fiind efectorii, constituind mijloacele de acțiune ale personalității, aptitudinile condiționează reușita în activitate.

Caracterul este un ansamblu de atitudini față de societate și oameni. Prin caracter, persoana își definește poziția față de viață, orientarea față de diversele aspecte ale lumii sociale. Formația caracterială este dependentă

de însușirea normelor morale și de organizarea vieții personale, în raport cu ele. De aceea, caracterul mai poate fi considerat profil psiho-moral al personalității.

Corespunzător, am putea interpreta temperamentul ca o forță elementară, biologică și emoțională, aptitudinile ca forțe de acțiune eficientă iar caracterul ca forță social-morală. Se poate uza și de alți termeni, cum ar fi acela de nivel. Temperamentul reprezintă nivelul dinamico-energetic, aptitudinile — nivelul creativ și intelectual, caracterul — nivelul moral și uman.

Există o semnificativă similitudine între structura personalității și structura societății. În linii mari, regăsim în ambele cazuri tot trei elemente principale. După cum se știe, și organizarea vieții sociale poate fi redusă la trei componente principale: 1. O bază naturală cu anumite resurse brute; 2. Mijloacele de producție și, în genere, ansamblul mijloacelor de acțiune de orice fel — tehnice, culturale, sociale; 3. Relațiile economice, sociale, morale, civile, culturale etc. Observăm că termenii corespund și, de aceea, temperamentul poate fi înțeles ca o bază naturală, aptitudinile ca mijloc al oricărui fel de acțiune umană iar caracterul ca un sistem relațional. Asemănarea pe care am semnalat-o nu este deloc întîmplătoare întrucît aptitudinile se constituie prin însușirea modalității de acțiune socială, iar caracterul este rezultatul asimilării modalităților de raportare existente în societate.

7. Modalități de cunoaștere și studiu a personalității

Nu există o cale unică de cercetare a personalității. Dispunem de cîteva criterii orientative pentru investigarea fenomenului de personalitate. În primul rînd, reamintim faptul că trăsăturile de personalitate se manifestă în conduită și în activitate. Clasicii marxism-leninismului au atras atenția, în nenumărate rînduri, asupra faptului că omul este nu numai ceea ce crede el despre sine ci ceea ce rezultă din faptele sale. Pentru că faptele singulare nu

pot fi totuşi concludente, este necesar ca ele să se repete în acelaşi sens, altfel spus, aceeaşi trăsătură să poată fi constatată în diferite împrejurări.

Personalitatea se constituie în procesul adaptării la viaţa socială şi în procesul educaţiei. De aceea, împrejurările vieţii personale, biografia constituie un material explicativ pentru personalitate, deoarece cauzele unor trăsături constatate la om rezultă din trecutul persoanei respective. Mai ales în copilărie şi tinereţe, personalitatea este în plină constituire, dar şi mai tîrziu, la vîrsta adultă, se produc unele deplasări în împlinirea ei. De aceea, este important ca în studiul personalităţii să se cunoască şi liniile de dezvoltare, trăsăturile cu cele mai mari şanse de a evolua. Astfel se defineşte zona dezvoltării apropiate a omului (Vîgotski).

Cunoaşterea personalităţii umane este realizată empiric pe scară de masă. De îndată ce s-a stabilit un contact între doi oameni, fiecare încearcă să-l observe pe celălalt, vizîndu-i caracterul şi aptitudinile. Cunoaşterea empirică are nivele de eficienţă extrem de variabile. Unii sînt slabi cunoscători de oameni, îşi formează păreri false şi superficiale, pe cînd alţii îşi elaborează, cu mijloace proprii, metoda de observaţie care îi duce la rezultate excepţionale. Despre aceştia se spune în limbajul popular că sînt „buni psihologi". Cunoaşterea empirică nu ajunge însă nici în cazul celor mai surprinzătoare intuiţii să explice în chip precis fenomenul de personalitate. Pentru aceasta este necesară o investigaţie sistematică, de ordin ştiinţific.

Psihologia a elaborat mai multe căi de cercetare a personalităţii. Prima, şi cea mai caracteristică din punct de vedere ştiinţific, dar foarte greu de realizat, constă în metoda de investigaţie longitudinală sau genetică. Se urmăreşte însuşi procesul de constituire a personalităţii din primii ani ai copilăriei şi pînă la vîrsta adultă. Aceasta presupune cunoaşterea tuturor împrejurărilor din viaţă, a acţiunilor, a fazelor prin care trece subiectul, a modificărilor ce intervin în structura personalităţii la diverse vîrste... Se uzează de observaţii, de convorbiri, se aplică periodic şi procedee experimentale. Cercetătorul trebuie însă să participe ani şi ani de zile la viaţa subiectului. Acest lucru îl realizează mai degrabă membrii familiei, deşi ei nu au neapărat o intenţie de cercetare. Studii genetice s-au realizat numai în unele cazuri speciale, cum ar fi cel al gemenilor univitelini, urmărindu-se perechi de copii cu o ereditate comună. S-a căutat să se stabilească şi care este rolul împrejurărilor vieţii individuale. Rezultatele devin şi mai concludente de îndată ce gemenii nu se dezvoltă în condiţii identice, ci net deosebite. Zazzo a constatat pe această cale că hotărîtoare pentru personalitate sînt mediul şi educaţia. Se înţelege însă că metoda genetică nu este practicabilă în mod curent.

O a doua metodă care este impusă de cerinţele vieţii este cea psiho-pedagogică. Formîndu-se în procesul educaţiei, copilul şi tînărul se şi manifestă, dezvăluindu-se în cadrul educaţiei. Se consideră că cea mai bună cale de cunoaştere a tînărului este tocmai educaţia, pentru că aceasta permite să i se observe reacţiile, să se constate cum trece de la o fază la alta, cum se restructurează. Această metodă este îndreptăţită şi pentru faptul că, prin aplicarea ei, furnizează informaţii deosebit de necesare practicii educative. În cazuri frecvente însă este necesar ca să cunoşti omul înainte de a proceda la educarea lui. Uneori nu dispui de timpul necesar pentru a-l urmări în procesul educativ, sau pot interveni cerinţe speciale şi urgente. Astfel, poate să se impună adoptarea unei decizii în ce priveşte orientarea cuiva către o profesiune sau încredinţarea unei misiuni, a unui rol. În toate aceste situaţii este necesar să se aplice metode operative de diagnostic al personalităţii.

Cea de a treia metodă este experimentul. În studiul experimental al personalităţii se cunosc două căi. Prima este aceea statistică şi comparativă. Se ia o masă de subiecţi cărora li se aplică teste pentru fiecare din factorii mai importanţi de personalitate. După cîteva şedinţe, în care s-au dat probele respective, se consideră că s-a obţinut materialul de bază necesar pentru diagnosticarea personalităţii. Mai departe, detaliile obţinute sînt prelucrate statistic pe două linii : linia comparaţiei interindividuale — stabilindu-se gradaţii, ranguri, clasificări — şi linia corelaţiei rezultatelor de la diverse probe obţinute la acelaşi individ, pentru a desprinde structura personalităţii. Metoda statistică este apropiată de tipul de cercetări

care se folosesc în sociologie. Datele obţinute în acest mod au o valoare relativă dar permit, în orice caz, să te orientezi într-o masă de oameni pentru a evita alegerile incorecte. Cea de-a doua cale de tip experimental este diagnostică şi clinică. Aici nu se ia în cercetare o masă vastă de oameni ci se urmăresc ceva mai intens cîteva individualităţi, căutîndu-se să se culeagă informaţii cît mai lămuritoare despre cel în cauză. Se alcătuieşte o biografie psihologică, se procedează la convorbiri îndelungate cu subiectul, i se solicită acestuia păreri despre propria persoană, se solicită şi opinia prietenilor şi tovarăşilor săi, se aplică numeroase teste. Probele nu sînt aceleaşi pentru toţi indivizii, întrucît se consideră că fiecare om are structura sa specială şi el trebuie să fie cercetat pe linia trăsăturilor care îi sînt caracteristice. În punerea unui diagnostic are mare însemnătate corelarea tuturor datelor biografice, informative şi experimentale, cercetătorul avînd — asemenea unui medic — posibilitatea să recurgă şi la intuiţia lui, să-şi formuleze o părere. Metoda clinică şi diagnostică ajunge să contureze ceva mai complet şi concret personalitatea omului şi permite cercetătorului să dea şi unele indicaţii subiectului despre felul cum să se comporte mai departe, despre măsurile ce trebuie să le adopte în vederea depăşirii unor dificultăţi.

II. TEMPERAMENTUL

1. Scurt istoric al problemei

Persoana umană reprezintă un sistem dinamic, care, în relaţiile ei cu ambianţa, uzează de o anumită energie internă. Deosebirile dinamico-energetice între conduitele umane au fost constatate de foarte mult timp, tocmai pentru că ele sînt cele mai accesibile observaţiei şi studiului. Întrucît deosebirile de acest fel au o legătură vădită cu procesele vitale şi se exprimă şi în fenomenele patologice, medicina a fost prima dintre disciplinele care a încercat să le explice.

Medicul antichităţii elene, Hipocrates, a încercat o sistematizare a caracteristicilor dinamico-energetice şi a dat chiar o explicaţie, considerînd că este vorba de predominarea în organism a uneia din cele patru humori : sînge, flegmă, fiere neagră şi fiere galbenă. După felul în care sînt amestecate, adică temperate, aceste humori, se explică şi temperamentul. Temperamentele au fost denumite după humoarea dominantă : coleric, sangvinic, flegmatic şi melancolic. Încercarea de explicare a lui Hipocrates, reluată apoi de Galenus, a eşuat demult, însă cuvintele utilizate au rămas aceleaşi pînă în ziua de astăzi.

În decursul istoriei s-a reluat în repetate rînduri tentativa de explicare a temperamentelor prin unele particularităţi constitutive ale organismului. Viola a încercat să pună temperamentele în legătură cu raportul dintre dimensiunile verticale şi orizontale ale corpului ; Pende a acordat un anumit rol şi glandelor cu secreţie internă, punînd temperamentul în raport cu tipurile brevilin şi longilin, fiecare în variantă stenică sau astenică ; C.I. Parhon l-a continuat pe Pende, relevînd însemnătatea secreţiei tiroidiene pentru tonusul temperamental ; Sigaut a descris patru tipuri constituţionale după proeminenţa

unuia dintre sisteme : digestiv, respirator, muscular sau cerebral.

Pornind de la date ale clinicei neurologice, Kretschmer a împărțit pe oameni în : schizotimici sau predispuși spre schizofrenie — avînd baza constituțională de astenic, atletic sau displastic — și ciclotimi, predispuși spre mania circulară și bazați pe o constituție picnică (corpolență și statură scurtă).

Dar toate aceste încercări nu au dus la un rezultat convingător, întrucît aceleași particularități temperamentale se descopereau la persoane cu cele mai variate organizări corporale. S-a făcut apel și la datele embriologiei. Astfel, Sheldon consideră că unul dintre cele 3 elemente ale embrionului — ectoderma, mezoderma și endoderma — se poate dezvolta în chip precumpănitor, generînd tipurile constituționale — endomorf, mezomorf și ectomorf — care sînt la baza temperamentelor viscerotonic, somatotonic și cerebrotonic. Visceralul s-ar caracteriza prin comoditate, relaxare, jovialitate, înclinație gurmandă ; somaticul sau muscularul ar fi rapid și energic, activ și cu inițiativă ; cerebralul ar fi sensibil, meditativ, în permanentă tensiune nervoasă.

Sheldon depășește problema temperamentului și încearcă, după cum se vede, și corelația cu trăsăturile de caracter. Este puțin probabil însă ca teoria să se confirme și să fie integral adevărată. Nu se poate totuși contesta fără rezerve influența structurii organismului și a proeminenței unor funcții asupra fenomenului temperamental. Este vorba doar de dinamică, de energie și, în cazul acesta, nu poate fi indiferent faptul că o persoană este atletică sau firavă, că dispune de o secreție hormonală excesivă sau insuficientă. Noi credem că particularitățile glandelor cu secreție internă contribuie atît la o anumită dezvoltare a organismului cît și la definirea dinamico-energetică a conduitei. Astfel, hipertiroidienii sînt repezi, agitați, energici, în timp ce hipotiroidienii se dovedesc a fi permanent obosiți, înceți, deprimați.

Nu poate fi însă ignorată contribuția particularităților sistemului nervos la definirea particularităților temperamentale. În definitiv, acesta este organul prin care se coordonează activitatea întregului organism și, îndeosebi, prin care se elaborează relațiile cu ambianța, prin care se conduce comportamentul.

Era de așteptat ca o dată cu analiza funcțiunilor nervoase să se găsească un temei mai sigur pentru a ne explica temperamentul. Date de acest fel au fost furnizate de Pavlov și continuatorii săi din toată lumea, elaborîndu-se o tipologie neurologică riguroasă, demonstrată experimental și bucurîndu-se pînă în prezent de o largă circulație și recunoaștere pe plan mondial.

2. Tipurile de activitate nervoasă superioară

După cum se știe, la baza activității sistemului nervos sînt anumite procese chimice, dezintegrări și reintegrări ale unor substanțe stocate în neuroni.

În experimentele cu animale superioare și cu oameni s-a constatat că rezistența la suprasolicitări este foarte variată, de la un individ la altul. Unii își mențin capacitatea de reacție mult timp, chiar dacă sînt asaltați de stimuli deosebit de puternici, sau sînt puși în situații critice, contradictorii. Aceasta este o dovadă a marii capacități funcționale a neuronilor, explicată prin faptul că ei dispun de un stoc bogat de substanță funcțională. Alți indivizi nu rezistă nici la solicitări de nivel mijlociu : se blochează sub influența unor stimuli puternici, rămîn dezarmați în situații critice, iar dacă sînt puși în relații de conflict, ajung să se îmbolnăvească nervos, să se nevrozeze. Faptul se explică prin redusa capacitate funcțională a neuronilor ca urmare a micii cantități de substanță funcțională de care aceștia dispun la un moment dat.

S-a ajuns astfel să se constate că fiecare sistem nervos dispune de *forță* sau energie variabilă, prezentînd diverse nivele între puternic și slab.

O altă variabilă constatată în experiment, ca și în viața de toate zilele, este aceea a vitezei reacțiilor și, în genere, a rapidității cu care se produc restructurările, adaptarea și dezadaptarea.

Măsurîndu-se timpul de latență — intervalul de la darea unui stimul pînă la obținerea reacției — s-au constatat importante deosebiri interindividuale. Această particularitate de ordin temporar, definită ca *mobilitate* nervoasă, a fost pusă în legătură cu unele proprietăți ale substanței funcționale neuronale, exprimată într-o mai rapidă sau lentă dezagregare și reintegrare. Procesele nervoase, și prin consecință și conduita, au fost astfel caracterizate ca situîndu-se la diverse niveluri între mobilitate și inerție.

Activitatea nervoasă se realizează prin intermediul a două procese fundamentale : excitația, proces cu acțiune pozitivă, declanșatorie și inhibiția, proces cu acțiune negativă, de frînare, de reținere, de blocaj. Interacțiunea excitației și inhibiției este la baza oricărui act nervos, acest fenomen fiind analog cu cel din electricitate, unde, de asemenea, există două impulsuri care au efect numai împreună. S-a constatat însă că nu întotdeauna cele două procese nervoase dispun de aceeași forță. La unii indivizi reflexele pozitive se formează rapid, pe cînd cele negative, de reținere, de stingere se elaborează cu mare dificultate. Presupunerea este că excitația dispune de mai multă forță decît inhibiția. La alți indivizi nu intervine inegalitatea flagrantă între rezultatele obținute la probele de excitație și la cele de inhibiție și, prin urmare, se presupune că cele două procese nervoase dispun de o forță aproximativ egală. Astfel s-a formulat cea de a treia particularitate a activității nervoase, recurgîndu-se la termenii de *echilibrat* (excitația la fel de puternică ca și inhibiția) sau *neechilibrat* (inhibiția mai slabă decît excitația).

Autorul acestor rînduri a constatat, prin experimentele sale, inegalitatea celor două procese nervoase fundamentale și din punctul de vedere al mobilității, respectiv inhibiția poate fi ceva mai inertă decît excitația. Putem deci vorbi de un acord sau dezacord al mobilității proceselor nervoase.

Se înțelege că particularitățile neurodinamice descrise nu există autonom, ci sînt reciproc legate, se prezintă ca niște componente ale unuia și aceluiași fenomen complex. De aceea ele trebuie considerate unitar, ceea ce, de fapt, duce la definirea tipului de activitate nervoasă superioară.

Există tipuri puternice și slabe, mobile și inerte, echilibrate și neechilibrate, iar în corelație, în complex, ne apar mai pregnant patru grupe tipologice, așa cum s-a observat încă din antichitate.

Experimentele au demonstrat existența frecventă a următoarelor tipuri : 1. Puternic, neechilibrat, excitabil ; 2. Puternic, echilibrat, mobil ; 3. Puternic, echilibrat, inert ; 4. Slab.

Aceste patru tipuri nervoase ne explică temperamentele instituite încă de Hipocrates, identificîndu-se, în aceeași ordine, cu colericul, sangvinicul, flegmaticul și melancolicul.

Înțelegem de ce colericul este nestăpînit și agitat — pentru că are o slabă inhibiție, ceea ce-i reduce posibilitățile de a se frîna ; de ce sangvinicul este vioi, dar calm — pentru că este mobil și echilibrat ; de ce flegmaticul este așa de lent — pentru că și procesele lui nervoase sînt inerte ; de ce melancolicul este nerezistent și nevrozabil — pentru că are un sistem nervos slab.

Trebuie să spunem însă că orice tipologie, orice clasificare de temperamente, reflectînd o realitate, este, totuși, aproximativă, trece peste detalii și gradații. De fapt, oamenii nu sînt unii la fel de puternici și alții la fel de slabi, sub raport nervos. În realitate, după cum o dovedesc și datele științifice, ei se situează la o multitudine de niveluri sau grade de energie nervoasă.

Tot așa se pune problema și cu mobilitatea, inerția, echilibrarea și neechilibrarea. Sînt multe variante intermediare între slab și puternic, mobil și inert, echilibrat și neechilibrat, iar la nivelul tipului slab, despre care cunoștințele clasice nu ne furnizează date suplimentare, se descopăr o serie de subvariante privind mobilitatea și echilibrarea. Tot așa, neechilibrații pot fi mobili sau inerți. Termenii clasificării ar fi deci sporiți pînă la infinit sau, mai precis, pînă la definirea individualității sistemului nervos al fiecărui om. Dar aceasta nici nu este posibil și nici nu ne-ar ajuta în ce privește orientarea în

masa umană. Aproximăm, conștienți de aceasta, tocmai pentru a putea înțelege pe om la un nivel de generalitate intermediară.

Tipurile nervoase sînt de proveniență ereditară, cu alte cuvinte sînt expresia structurii morfofuncționale a sistemului nervos, așa cum apare de la naștere. Copiii nou-născuți prezintă, în conduita lor, manifestări variabile din punctul de vedere al energiei, al mobilității, al agitației sau calmului. S-a pus problema dacă în cursul dezvoltării individuale nu se ajunge la o schimbare a tipului, astfel ca acesta să se transforme din slab în puternic, din inert în mobil etc.

Datele obținute în experimente cu animalele ca și materialele de observare a omului au dovedit că astfel de modificări nu intervin pe parcursul vieții, că nu este posibil ca un sistem nervos inerțios să devină, fie și după mai multe decenii de exersare, mobil ș.a.m.d. Există, desigur, unele mici modificări ce intervin o dată cu vîrsta, însă ele nu ajung pînă acolo încît să te deplaseze dintr-un tip în altul. De fapt, nici nu este necesar să se realizeze o astfel de transformare în înseși structurile funcționale ale funcțiilor nervoase, îndeosebi pentru om. Tipul de sistem nervos nu are însemnătatea unei caracteristici esențiale; viața omului nu depinde, în coordonatele ei majore impuse de contextul social, de particularitățile de tip nervos. Mult mai importante și realmente, de ordin calitativ, sînt acele deosebiri dintre oameni care privesc modul în care este organizată activitatea nervoasă, mai precis ansamblul de reflexe formate în decursul vieții, care îl fac pe om capabil de operații complexe și îl pun în anumite raporturi cu lumea. Aceste particularități — aptitudinile și caracterul — sînt cele ce definesc valoarea omului, ca subiect creator și moral. Aceasta cu atît mai mult cu cît mediul social solicită și apreciază pe om după posibilitățile lui de acțiune intelectuală și creativă, după profilul său moral și, într-o mult mai mică măsură, pune la încercare și apreciază rezistența și mobilitatea sistemului său nervos. Totuși, în situații critice, cum sînt cele pe care le întîlnim în activitatea militară, potențialul

biologic al sistemului nervos prezintă o anumită însemnătate.

În ansamblu însă hotărîtor este nu tipul, ci modul cum acesta este valorificat în decursul dezvoltării individuale prin constituirea de aptitudini și însușirea de valori morale. Pe baza fiecăruia dintre tipuri se pot forma orice fel de capacități și orice fel de caractere, după cum aceleași capacități și caractere pot fi formate pe baza a diverse tipuri. Au existat genii care aveau în mod vădit caracteristici de tip slab. Deci, tipul nu predetermină suprastructura personalității. Totuși este necesar să se țină seama de acest specific funcțional al individualității.

Tipul — fiind, indiscutabil, cea mai generală caracteristică a individualității umane — își pune pecetea asupra tuturor actelor, pornind de la fenomene vegetative, metabolice pînă la cele mai evoluate formațiuni ale conștiinței.

Particularitățile de tip influențează ritmul și intensitatea activității organelor interne. Usievici a stabilit că la tipul echilibrat-mobil digestia se realizează intens în primele două ceasuri după hrănire, pe cînd la tipul slab aceasta devine intensă abia la un interval de 5—6 ore după hrănire.

Wolkind a demonstrat că la reprezentanții tipului echilibrat-mobil respirația are un ritm uniform, inspirația fiind rapidă iar expirația încetinită; la reprezentanții tipului neechilibrat-excitabil, ritmul respirației este accelerat, inspirația fiind scurtă și puternică iar expirația prelungă și ceva mai slabă.

Cele mai vizibile manifestări ale tipului privesc însă motricitatea. Putem să apreciem gradul de mobilitate al proceselor nervoase, proprii unei persoane, chiar fără măsurători speciale, după viteza medie a mișcărilor sale și a vorbirii.

Fiind o caracteristică ce traversează toate funcțiile și actele individualității, tipul se exprimă în conduită și în activitatea psihică. Este ușor de înțeles de ce particularitățile activității creierului se extind asupra proceselor psihice, care de fapt se realizează prin creier.

3. Manifestări psihice ale tipurilor de activitate nervoasă superioară

Nu întotdeauna slăbiciunea nervoasă constituie un dezavantaj. La persoanele cu un sistem nervos slab, procesele cerebrale, fiind mai puțin intense, sînt în schimb mai fragile, ușor reactive, delicate. De aceea la cei ce țin de tipul slab se constată o mai mare sensibilitate, în sensul că ei percep excitanți de o intensitate foarte redusă, ce sînt inaccesibili reprezentanților tipului puternic. Acuitatea vizuală, auditivă, tactilă devine deci invers proporțională cu forța sistemului nervos. Aceasta însă numai în cazul în care stimulii sînt dați izolat; dacă se dau mai mulți stimuli deodată, tipul slab are dificultăți în analiza lor, deoarece el percepe pe mulți din ei ca factori perturbatori.

Intr-o anumită măsură, tipul influențează și atenția. La tipul neechilibrat-excitabil volumul atenției este mijlociu, concentrarea puternică și relativ stabilă iar distribuirea și comutarea atenției, întrucîtva îngreunate. La reprezentanții tipului echilibrat-mobil volumul atenției este mare, însă concentrarea nu dispune de suficientă intensitate și stabilitate; în schimb, la aceștia se realizează bine distribuția și comutarea. La reprezentanții tipului inert ca și ai celui slab, volumul atenției este foarte redus. La primii concentrarea se realizează anevoie, dar rămîne durabilă, în timp ce distribuția și comutarea întîmpină deosebit de mari dificultăți. La persoanele cu sistem nervos slab, în condițiile solicitării prin excitanți puternici, pe care cei cu sistem nervos rezistent îi percep fără dificultate, atenția este perturbată pe toate laturile. În cazurile de neatenție cei cu un sistem nervos mobil manifestă agitație, sînt vizibil preocupați de diverse alte lucruri, în timp ce persoanele cu sistem nervos inert au o postură stabilă, nu se agită și chiar par a fi concentrate.

Vorbirea la neechilibrații-excitabili pare a fi rapidă, deși conține pauze destul de mari. Aceasta din cauza faptului că pronunță repede cuvintele; intonația este însă flagrant inegală, oscilînd între strigăt și vorbire în șoaptă. Vorbirea la echilibrații-mobili este puternică, repede,

în ritm egal, cursivă; la echilibrații-inerți este ceva mai înceată, lentă, uniformă, aproape monotonă; la reprezentanții tipului slab vorbirea este înceată, parcă lipsită de vlagă, și evoluează anevoie.

De mobilitatea proceselor nervoase depinde și viteza cu care se produce înțelegerea și se rezolvă unele probleme de gîndire (este vorba însă numai de factorul viteză și nicidecum de calitatea activității intelectuale).

Cele mai pregnante manifestări ale tipului privesc sfera vieții emoționale. Neechilibrații-excitabili au o viață afectivă intensă, dar inegală, cu succesive exagerări în direcția sentimentelor pozitive sau a celor negative; ei dispun atît de stări emoționale facultative cît și de atitudini emoționale durabile. Echilibrații-mobili dispun de o afectivitate vie, dar care nu pare intensă și statornică, avînd emoții mai intense și sentimente ceva mai slabe și puțin durabile. Inerțioșii au o reactivitate emoțională moderată și lentă, uneori par chiar indiferenți, însă o dată ce la ei se structurează un sentiment, acesta este foarte statornic. Reprezentanții tipului slab sînt foarte reactivi din punct de vedere emoțional, dar nu-și manifestă vizibil, în exterior, emoțiile și sentimentele; ei sînt înclinați îndeosebi către depresiune și teamă.

Premisele tipologice au o anumită însemnătate și în dezvoltarea voinței. Aceasta se dezvoltă mai ușor la tipul echilibrat decît la cel neechilibrat, mai ușor la reprezentanții tipului puternic decît la cei ai tipului slab. În dezvoltarea calitativă a voinței ca și a tuturor celorlalte procese psihice, pînă la urmă însă cuvîntul hotărîtor aparține împrejurărilor de viață, educației, iar nu caracteristicilor de tip. În definitiv nu în toate cazurile ne interesează viteza vorbirii și gîndirii, dar întotdeauna apreciem omul după felul cum vorbește și după rezultatele gîndirii lui.

Menținîndu-ne la aspectele dinamico-energetice, ne explicăm în cea mai mare măsură temperamentul prin influența pe care o exercită tipul nervos asupra activității psihice și comportamentale. Cu alte cuvinte, temperamentul ar putea să fie definit ca un corespondent comportamental și psihic al tipului de activitate nervoasă superioară. Se înțelege însă că nu tot ce este psihic, nu

toate reacţiile comportamentale depind de particularităţile de tip. Temperamentul, subliniem încă o dată, este doar cea mai generală caracteristică dinamo-energetică şi atît.

Toată arhitectonica de valoare calitativă a vieţii psihice, ca şi sensurile pe care le implică comportamentul, reprezintă fapte ce nu pot fi în nici un caz explicate prin tip sau temperament. Mai mult decît atît, în raport cu împrejurările, cu organizările specifice imprimate de educaţie şi activitate, chiar în laturi dinamice şi energetice psiho-comportamentale pot interveni modificări care compensează şi maschează sau estompează baza de tip. Astfel, dacă cineva participă ca alergător la o competiţie sportivă sau este nevoit să se mişte şi să vorbească foarte repede pentru a răspunde unei necesităţi imperioase, unui scop deosebit de important, el face aceasta depăşind caracteristica sa de reprezentant al tipului inerţios. Tot aşa pot apărea pe fondul unui tip slab manifestări deosebite de energie, impuse de situaţii neobişnuit de semnificative sau de un exerciţiu profesional. Nu trebuie să se uite că activitatea nervoasă oferă, prin antrenament, nesfîrşite posibilităţi de organizare şi reorganizare, de colectare într-o singură direcţie a energiei din diverse zone. Deseori viaţa impune individului o dezvoltare care depăşeşte şi chiar contravine caracteristicilor sale nervoase naturale. În aceste condiţii, în comportament şi activitatea psihică apar o serie de momente care — chiar din sub raportul dinamico-energetic — nu sînt doar o expresie a tipului. Cu toate acestea, manifestîndu-se prin filtrarea unui ansamblu de sisteme reflexe impuse de viaţă şi de educaţie, fiind deci parţial supraetajate, transfigurate pînă la urmă tipul se dezvăluie ca o caracteristică statistic dominantă sau ca una ce rezultă dintr-o apreciere medie a ritmurilor şi energeticii psiho-comportamentale. Excitabilul se poate stăpîni în diverse situaţii, uneori chiar se stăpîneşte pe lungă durată, sub imperiul condiţiilor profesiei sale. La o observaţie mai atentă însă, în cele mai diverse împrejurări, se va constata neechilibrarea sa funciară. Mai mult decît atît, cînd un neechilibrat are o conduită echilibrată el face un efort considerabil. Într-un loc unde aşteaptă de mult timp persoane de temperamente deosebite se poate observa, după mimica lor, starea de tensiune sau relaxare, de agitaţie sau de calm, se poate observa cine aşteaptă în chip firesc, fără un efort deosebit, şi cine cheltuieşte o mare energie. Putem deci deduce dacă este vorba de reprezentanţii unui tip echilibrat sau ai unuia neechilibrat. În genere însă, tipul rezultă dintr-o corelare bazată pe principiul mediei aritmetice al reacţiilor psiho-comportamentale. Dacă excitabilitatea este dominantă, sînt foarte frecvente reacţiile psihice şi motorii ce vădesc o insuficientă frînare. Dacă, de regulă, vorbirea şi mişcările sînt rapide, avem toate motivele să vorbim despre neechilibru excitativ sau despre o mare mobilitate.

Aprecierea calitativă a personalităţii nu se confundă, în genere, cu determinarea temperamentului. Prima priveşte conţinutul, sensul, valoarea atitudinilor şi actelor, cea de-a doua se referă doar la caracteristica lor funcţională. Neechilibrul excitativ poate fi prezent atît în actul impulsiv, haotic, agresiv, brutal, cît şi în acţiunea energică, creatoare, în iniţiativa, entuziasmul, continua nemulţumire faţă de unele situaţii existente. Mobilitatea se poate releva atît prin reacţia vorbirii rapide, dar superficiale — adaptabilitate contrară statorniciei morale —, cît şi prin inteligenţa de factura „argintului viu" şi selecţionarea operativă a celor mai diverse mijloace pentru atingerea unui anumit scop. Corespunzător, neechilibratul poate fi atît un răufăcător şi un incapabil cît şi un erou sau un geniu, după cum inerţiosul poate să fie un suficient ori un ticălos, sau un gigant al creaţiei şi virtuţii. Dacă ne-am reduce însă numai la constatarea sensului şi valorii atitudinilor şi acţiunilor poate am defini semnificaţia omului ca termen al istoriei, dar nu am reuşi să-l cunoaştem concret ; pentru aceasta este nevoie şi de o înţelegere a temperamentului său. Cunoaşterea temperamentului se impune cu atît mai mult cu cît, dacă nu rezultatele şi direcţia atitudinilor şi acţiunilor, modul în care acestea sînt realizate depinde de temperament. Două persoane pot fi caracterizate ca fiind stăruitoare, conştiincioase ; este însă indiscutabil faptul că stăruitor şi conştiincios este, în chip deosebit, un coleric comparativ cu un flegmatic.

I. L. Caragiale cît și Mihail Sadoveanu au demonstrat pasiune pentru artă și o mare forță creatoare. Este însă evident că modul cum s-au desfășurat pasiunea și dinamica creației la aceste două uriașe figuri ale literaturii noastre a fost diferit ca factură datorită temperamentelor lor deosebite : coleric și flegmatic.

George Coșbuc și Mihai Eminescu, mari poeți ai patriei noastre, au reflectat în operele lor diferite laturi ale simțirii românești. Nu ne putem însă explica unele particularități ale vieții și operei fiecăruia dintre ei dacă ignorăm faptul că primul a fost sangvinic și cel de al doilea melancolic.

Tot așa, cînd ne gîndim la conducătorii de oști ca Mihai Viteazul, Napoleon, Suvorov sau Kutuzov și reconsiderăm conduita lor, trebuie să ținem seama de faptul că primii au fost colerici, iar ultimul flegmatic.

Temperamentul, deși nu trebuie să fie pus în relație directă cu valoarea socială a personalității, prezintă o mare însemnătate pentru caracterizarea psihologică a omului. Aceasta cu atît mai mult cu cît în acțiunile educative concrete, în muncă, ne întîlnim cu oameni concreți.

4. Caracteristicile principalelor temperamente

Vom încerca să prezentăm în chip sintetic, cu preocuparea de a ajunge la un maxim de expresivitate, portretele psiho-comportamentale ale celor mai răspîndite temperamente.

Colericul este, înainte de toate, un om inegal în desfășurarea manifestărilor sale. El nu cunoaște linia de mijloc : fie că este eruptiv, nevolnic, nestăpînit, fie că este dezarmat ; inegalitatea o întîlnim de la inițiativa de o cutezanță uluitoare, pînă la abandon, de la o desfășurare de forță neobișnuită, impresionantă, pînă la stagnarea totală, la incapacitatea de acțiune. Faptul că inhibiția nu reușește să dirijeze continuu fluxul excitativ face ca excitabilul — altfel spus, colericul — să facă investiții de energie debordantă, neeconomicoasă. Se înțelege astfel de ce, periodic, oricît de mare ar fi forța sistemului său nervos, la coleric intervine epuizarea. Zadarnic veți aștepta ritm uniform în activitatea unui coleric. Temperamentul lui îi dictează activitate în asalt, cu efecte surprinzătoare în interval minim de timp, după cum inevitabil urmează remisiunea, timp prelungit de odihnă sau de evoluție în alt domeniu de activitate. Dezvoltarea sinusoidală, cu ascensiuni și căderi a capacității de lucru, proprie colericului, se manifestă din plin și în sfera vieții afective a acestuia. Colericul oscilează între entuziasm nelimitat, încredere necritică în forțele proprii, exagerată siguranță de sine, temeritate ieșită din comun și deznădejde, depresiune, neîncredere în sine, teamă. Este propriu colericului să apară, pe de o parte, ca un om care nu se teme de nimic și, pe de altă parte, mai precis în alte momente, ca unul bîntuit de frică, chinuit de alarme interne. Colericii sînt niște oameni mereu neliniștiți, agitați. Persoanele echilibrate nu-i suportă cu multă ușurință, conduita lor pare deseori imprevizibilă, tocmai pentru că reacțiile le sînt exagerate într-un sens sau altul ; ei sînt și nerăbdători, nu pot aștepta fără mare încordare lăuntrică ; decît să aștepte, deseori preferă să întreprindă acțiuni ce presupun mari cheltuieli de energie.

În genere, colericii acționează bine numai sub impulsul unor scopuri de mare însemnătate, uneori fiind înclinați să exagereze semnificația acțiunilor pe care le întreprind. În orice caz, sînt mai puțin capabili de acțiuni ce presupun pacientă, uniformitate, rezolvări de detaliu. Un coleric tipic, pus să execute acțiuni ce nu-l interesează, se plictisește asemenea a „cinci haiduci puși să toarcă". Dacă însă activitatea colericului a dobîndit un sens mobilizator, ea poate duce la rezultate excepționale. Aceștia sînt oamenii marilor inițiative. Mai toți conducătorii de revoluții și în mare parte căpeteniile de oști vădesc trăsături ale temperamentului coleric. În relațiile cu oamenii, colericii sînt, de asemenea, inegali și reacțiile lor depind, în bună măsură, de dispoziția afectivă în care se află. În genere, colericii sînt buni și mai ales energici organizatori, ei ajung să-și impună lor înșile disciplină, dacă sînt expres răspunzători și de disciplina altora. Este adevărat că nu prea au deprinderea de a asculta pe alții

pînă la capăt şi uneori generalizează necritic trecătoare impresii pozitive sau negative cu privire la una sau alta dintre persoane, însă, în linii generale, colericii au mare vocaţie pentru acţiune, pentru stăpînirea şi conducerea colectivităţilor umane. Se concentrează puternic asupra unor anumite idei, au sentimente statornice, deşi aspectele de conduită, aşa cum am mai arătat, prezintă o mare variabilitate. Trebuie observată tendinţa colericilor de a diviza oamenii în pozitivi şi negativi, de a formula atitudini nejustificate, extreme.

În ansamblu, colericul se detaşează din rîndul celorlalţi prin caracteristicile arătate mai sus şi, independent de împrejurările vieţii şi educaţiei, are şansa de a deveni fie un factor neobişnuit de eficient în sens pozitiv, fie un factor perturbator, negativ. Deci, avînd în vedere debordanta şi inegala energie a colericului, mare atenţie la modul şi direcţia investiţiei.

Sangvinicul se caracterizează prin vioiciune, rapiditatea mişcărilor şi a vorbirii, printr-o mare efervescenţă emoţională, dar în acelaşi timp printr-un ritm egal ; la el nu se mai întîlnesc evoluţiile contradictorii ce se semnalează la coleric. Sangvinicul, pe cît de rapid se entuziasmează, se avîntă, pe atît de rapid revine la un nivel obişnuit, echilibrat, nu depresiv, nu astenic. Este, în genere, temperamentul bunei dispoziţii, al adaptabilităţii prompte şi economicoase ; în fond, dincolo de vioiciune şi exuberanţa de suprafaţă se descoperă calmul, stăpînirea de sine. Sangvinicul nu este înclinat să se avînte în întreprinderi riscante, dar nici să ajungă la teamă şi deznădejde ; echilibrîndu-se continuu, el menţine în tot timpul vieţii o aproximativ egală linie de plutire. Se angajează în acţiuni energice dacă este solicitat. Iniţiativa lui nu rezultă atît din fermentarea temperamentală, cît din educaţie. Ştie să renunţe fără să sufere prea mult, după cum poate să şi aştepte fără o încordare exagerată. Situaţiile noi nu-l găsesc dezarmat, se adaptează repede la ele. Tot aşa, beneficiind şi de educaţia corespunzătoare, poate să-şi menţină un ritm continuu de lucru, să alterneze cu regularitate etape de activitate satisfăcătoare cu altele de odihnă eficientă. Sangvinicul adoarme foarte repede şi se trezeşte repede, el trece cu uşurinţă de la o activitate la

alta, tot aşa după cum, fiind reactiv, dar echilibrat emoţional, leagă noi prietenii cu uşurinţă, dar tot aşa de uşor se desparte de oameni. De regulă, sangvinicul nu se afirmă ca un ambiţios, dar nici nu este un om pasiv şi indiferent. Unii psihologi au socotit că, date fiind vitalitatea, vioiciunea, caracterul stenic şi echilibrat propriu sangvinicului, acesta ar fi temperamentul ideal. Este greu însă de stabilit perfecţiunea vreunui temperament, fiecare avînd avantajele şi dezavantajele lui. Nici la sangvinici nu lipsesc unele tendinţe primejdioase. Ne referim îndeosebi la această adaptabilitate rapidă, care este bună în activitate, în ordinea creaţiei, dar poate să nu mai fie valoroasă în relaţiile cu oamenii şi, îndeosebi, în ordinea morală. Tot aşa, atenţia şi interesele la sangvinic tind să se disperseze. De aceea, pentru ca el să evite rezolvările rapide, dar superficiale, trebuie focalizat pe anumite obiective permanente. Atunci, sangvinicul ajunge să dea întreaga măsură a posibilităţilor sale.

Flegmaticul este, înainte de toate, un om lent în tot ceea ce face şi, totodată, neobişnuit de calm. El nu are reacţii bruşte şi rapide, pare indiferent, nu-şi iese decît foarte arareori din fire. Dispune de un fel de răbdare naturală şi, cînd se angajează în activitate, persistă mult timp. E meticulos, nu ocoleşte detaliile, nu abandonează lucrul pînă ce nu ajunge la un rezultat satisfăcător. Aceasta mai ales în cazul în care a fost educat în spiritul muncii ; în caz contrar poate să ne apară ca un om apatic, pasiv. E adevărat că, în raport cu sangvinicul sau colericul mobil, flegmaticul cheltuieşte de două-trei ori mai mult timp pentru una şi aceeaşi acţiune. Cînd face însă ceva, flegmaticul lucrează cu nădejde, temeinic, nu se întrerupe pentru a se apuca de altele şi trebuie spus că, în ciuda ritmului lent, oamenii cu temperament flegmatic ajung în munca lor la performanţe excepţionale. Din punctul de vedere al adaptabilităţii, flegmaticul este contrar sangvinicului, se adaptează foarte greu la situaţii noi, nu poate trece cu uşurinţă de la un gen de activitate la altul, nu renunţă uşor la deprinderile şi obişnuinţele sale, care de fapt sînt foarte puternice. Şi în legătură cu oamenii se vădeşte o caracteristică similară : flegmaticul leagă mai greu prietenii, dar, o dată închegate, acestea

nu se mai abandonează, sînt foarte statornice. Deşi rareori, cînd îşi iese din fire se înfurie; ei prezintă faţă de ceilalţi un tablou surprinzător, nu mai reuşesc să se potolească, tind să-şi prelungească furia şi nemulţumirea. În genere însă, flegmaticii ajung oameni cumpătaţi, cu simţul măsurii, realişti, practici. Nu au o încredere exagerată în forţele lor, după cum nu exagerează nici în felul cum apreciază pe alţii. Sînt mai încrezători în fapte decît în vorbe. Sub impulsul influenţelor educative corespunzătoare îşi disciplinează riguros conduita. Nu trebuie însă prea mult contat pe operativitatea acţiunilor flegmaticului. În orice caz, ocupîndu-ne de oameni de acest fel, trebuie să ne îndreptăm eforturile tocmai în direcţia formării, prin mecanisme compensatorii, a unor sisteme de reacţie mai rapide şi prompte.

Melancolicul este calificarea ce se dă temperamentului bazat pe un tip nervos slab. De astă dată, termenul clasic nu ne mai satisface şi am prefera să spunem mai degrabă temperament slab decît melancolic. Aceasta intrucît melancolia este o psihoză sau o stare de spirit presupunînd depresiune cronică, astenie, pesimism. În limbajul curent, prin a fi melancolic se înţelege, de multe ori, a fi trist şi pesimist ori această stare de spirit nu e întotdeauna un anumit dat temperamental. Pesimismul, deprimarea pot proveni din anumite condiţii cultural-sociale ce se pot grefa pe orice temperament, inclusiv pe cel ce presupune o mare forţă nervoasă. Tot aşa temperamentul slab poate evita starea de spirit melancolică, pesimistă şi, în condiţii favorabile, îşi constituie o orientare stenică şi optimistă. Recunoaştem însă că acest temperament, fiind slab, deci puţin rezistent nervos, este cel mai expus la depresiuni, la stări melancolice, mai ales atunci cînd intervin suprasolicitări, stări conflictuale violente, bariere ce nu pot fi depăşite fără o considerabilă mobilizare de energie. Menţionăm însă că numai în aceste situaţii critice slăbiciunea devine evidentă, altfel reprezentanţii tipului slab nu se descoperă şi se recomandă mai degrabă prin ceea ce au ca mobilitate şi echilibrare. În condiţii de lucru neprimejdioase, nealarmante, cei cu un temperament slab acţionează normal şi chiar dovedesc răbdare, spirit de analiză detaliată, conştiinciozitate.

După unele observaţii, la temperamentele slabe există chiar o tendinţă de elaborare a unui sistem de autoexigenţă foarte ridicat, exagerat. Dacă deseori temperamentele slabe abandonează activitatea şi îşi pierd bruma de încredere în forţele proprii, aceasta se întîmplă şi pentru motivul că în forul lor interior îşi condiţionează activitatea prin performanţe neobişnuite; aici este vorba şi despre un fel de compensare. Dacă omul se simte ceva mai slab decît ceilalţi, dacă se integrează greu în contextul social, nu suportă cu uşurinţă raporturile mai dure dintre oameni, nu reuşeşte să aibă manifestări energice spectaculoase, atunci el perseverează, pas cu pas, pentru a reuşi în timp să facă lucruri remarcabile. Uneori, în strădaniile de acest fel, reprezentanţii temperamentului slab nu sînt realişti şi de aceea intervin insuccesul, retragerea în sine, dureroase pierderi ale moralului, ale încrederii în forţele proprii. Temperamentele slabe sînt dotate cu o mare sensibilitate, iar reprezentanţii acestui tip sînt înclinaţi spre sentimentalism şi interiorizare. Pentru aceştia, influenţele mediului social au un ecou foarte puternic şi persistent în sfera vieţii lor spirituale. S-a spus, nu fără o oarecare îndreptăţire, că oamenii cu temperament astenic ajung să fie şi fricoşi, incapabili să înfrunte primejdiile. Nu este însă o tară ce nu ar putea fi învinsă prin compensaţie caracterială. În genere, în lucrul cu aceşti „nerezistenţi" şi sensibili trebuie procedat astfel încît permanent să li se insufle încredere în forţele proprii şi să evite condiţiile care, dacă la alţii (cei de mai sus) ar putea fi socotite perfect suportabile, la ei ar aduce primejdia nevrozei.

5. Determinarea însuşirilor de temperament

Portretele temperamentale schiţate de noi au, desigur, numai o valoare orientativă, în realitate temperamentul neprezentîndu-se întotdeauna aşa de expresiv după cum am văzut; există gradaţii, forme intermediare. Apoi, suprastajarea caracterială estompează multe temperamente, mai ales cînd acestea nu exprimă particularităţi nervoase de extremă. În consecinţă, datele observaţiei directe ne vor

permite să diagnosticăm cu precizie temperamentul, mai ales atunci cînd ele se vor prezenta în forma expresivă și categorică, la care am apelat pînă acum.

Comandantul care observă un ostaș foarte agitat, cu reacții explozive, ce își iese ușor din fire dar care uneori traversează momente de deprimare și oboseală, unul care cu greu intră într-un ritm uniform de activitate și conduită, nu va avea dificultăți pentru a spune că acesta ține de temperamentul coleric. Nu vom ezita prea mult nici în diagnosticarea unei persoane cu reacții foarte lente, dar echilibrate, recunoscînd în ea un flegmatic ș.a.m.d. Ce se întîmplă cînd, avînd chiar pregătirea psihologică corespunzătoare, nu reușim să determinăm temperamentul cuiva numai pe bază de observații ? În acest caz, neîndoielnic, trebuie să purcedem la un studiu mai sistematic și, deci, anevoios ; eventual, trebuie să aplicăm probe capabile să ne furnizeze unele informații despre particularitățile activității nervoase. Temperamentul se poate diagnostica pe baza unei analize biografice speciale. Urmărim evenimentele biografice ale persoanei respective, fixîndu-ne atenția numai asupra aspectelor ce ne pot furniza date cu privire la particularitățile activității nervoase superioare. Pentru a putea ajunge la concluzii clare este nevoie să apreciem faptele pe baza unui sistem de criterii pe care le expunem în continuare.

I. **Forța absolută a sistemului nervos** se apreciază după :

1. Capacitatea de muncă în condiții încordate, momentul cînd apare oboseala și felul cum se elimină aceasta ;
2. Rezistența față de încercări grave, accidente, lovituri morale, pericole etc. ;
3. Capacitatea de înfrîngere a unor mari greutăți în timp scurt ;
4. Încrederea în forțele proprii ;
5. Independența în acțiuni și spiritul de inițiativă ;
6. Volumul reactivității complexe ; capacitatea de a reacționa simultan, la mai mulți excitanți puternici ;
7. Frecvența și caracterul crizelor nervoase, de factură excitativă sau depresivă.

II. **Echilibrul** proceselor nervoase fundamentale se determină ținîndu-se seama de :

1. Capacitatea de a aștepta timp îndelungat fără eforturi neobișnuite, fără a intra într-o stare nevrotică ;
2. Stăpînirea de sine ;
3. Echilibrul emoțional și constanța dispozițiilor, prezența sau absența neliniștei sau agitației ;
4. Uniformitatea sau inegalitatea în intensitatea și viteza mișcărilor sau vorbirii.

III. **Mobilitatea** proceselor nervoase se determină avîndu-se în vedere :

1. Ritmul individual sau viteza medie a mișcărilor și a vorbirii ;
2. Capacitatea de adaptare rapidă la împrejurări noi, neprevăzute ;
3. Capacitatea de comutare rapidă de la o activitate la alta ;
4. Gradul de fixație a deprinderilor și obișnuințelor.

În caracterizarea temperamentală a unei persoane trebuie să ținem seama de împrejurările semnalate mai sus, deoarece particularitățile neurologice de tip nu sînt singurele care determină conduita. Procesul de educație poate aduce multe modificări și compensații, astfel încît o persoană cu sistem nervos slab să ajungă, pînă la un punct, rezistentă față de împrejurările critice, ca un neechilibrat să poată totuși aștepta, ca un inerțios să-și dezvolte posibilitatea de adaptare mai operativă. Dacă însă examinăm cu atenție toată dezvoltarea vieții persoanei respective, dacă reconstituim conduita acesteia în cele mai diverse împrejurări, ajungem totuși să ne dăm seama, mai ales după trăsăturile reliefate mai frecvent, unde își spune cuvîntul tipul și unde acesta este mascat și luat în stăpînire prin mecanisme reflex-adiacente. Important deci este să nu ne conducem după manifestări singulare, ci să obținem cît mai multe fapte pentru ca din confruntarea lor să tragem o concluzie cu o certă valoare diagnostică.

Laboratoarele psiho-fiziologice contemporane oferă posibilitatea determinării particularităților de tip cu exactitate propriu-zis matematică, respectiv se poate ajunge pînă la formule complexe tipologic privind corelațiile și

gradațiile de forță, mobilitatea și echilibrarea lor. Cercetările de laborator sînt însă anevoioase și reclamă o competență specială. Cînd avem în față sute de oameni și nu dispunem de mijloace tehnice corespunzătoare trebuie să recurgem la probe simple care, deși mai aproximative, pot fi aplicate cu relativă ușurință și fără prea mari cheltuieli de timp. La om, de fapt, cea mai dificilă este instituirea probelor orientate spre determinarea nivelului de forță a sistemului nervos. Aceasta pentru că nu ne putem permite să suprasolicităm pe cineva în chip nejustificat practic, să-l punem în situații extreme, primejdioase. Este adevărat însă că, în instruirea militară, în aplicații, există o serie de momente ce ne pot furniza informații asupra rezistenței nervoase a ostașilor.

În artilerie, o dată cu primele trageri, toți începătorii au o reacție de teamă, chiar de abandon, fiind blocați de zgomot, de flacără, de reculul țevii. Dar cu timpul militarii se regăsesc și operează cu siguranță de sine, ca în cazul unei activități curente. La unii însă, această reacție de teamă paralizantă este mai gravă și prelungă, adaptarea este mai anevoioasă, ceea ce, desigur, indică slăbiciunea proceselor nervoase.

În cercetare însă nu vom exagera cu intensitatea stimulilor ci, mai degrabă, vom căuta să construim situații conflictuale. Astfel, subiectului i se dă să parcurgă cu creionul un labirint sau un test de baraj (foi cu cîteva mii de semne dispuse fără nici o ordine, cu instrucțiunea ca unele dintre ele să fie tăiate cu creionul). După ce probele au fost exersate de cîteva ori (după ce s-a făcut deci adaptarea și s-a măsurat și timpul minim necesar pentru rezolvarea lor optimă), se introduc unul sau doi excitanți adiacenți, cu rol perturbator. În timp ce subiectul lucrează, se emite o lumină puternică și ritmică sau un sunet strident. Se mai poate ca subiectului să i se ceară ca, în timp ce rezolvă proba, să numere cu voce tare. Este lesne de înțeles că activitatea subiectului va fi în acest fel îngreuiată, timpul se va prelungi, vor apărea mai multe greșeli decît înainte. După gradul și durata perturbațiilor ce intervin în rezolvarea probei, după numărul de ședințe necesare pentru ca în aceste condiții noi cu stimulații adiacente, perturbative să se ajungă totuși

Numele .... **vîrsta** .... **studii** ....

diagnostic ....

4	5	8	4	7	8	3	3	1	9	2	4	5	8	4
5	2	7	6	5	1	7	5	5	4	3	5	2	7	6
8	7	2	2	4	4	6	2	7	5	9	8	7	2	2
2	9	6	3	7	3	8	9	6	8	7	2	9	6	3
9	9	8	8	1	9	2	2	6	5	8	9	9	8	8
4	7	5	6	6	6	5	5	9	5	1	4	7	5	6
6	1	3	3	9	5	9	7	5	7	6	6	1	3	3
8	3	3	9	8	2	8	6	6	9	7	8	3	3	9
7	4	9	5	6	4	6	9	7	2	1	7	4	9	5
9	3	3	2	5	8	3	6	5	5	8	9	3	3	2
5	9	8	6	5	1	7	7	8	3	6	5	9	8	6
7	8	4	9	8	6	6	5	2	2	6	7	8	4	9
9	1	5	8	7	7	9	9	2	8	5	9	1	5	8
8	7	1	1	2	8	9	4	3	5	3	8	7	1	1
5	2	2	7	4	7	5	9	5	3	6	5	2	2	7
4	7	7	2	6	6	4	1	8	8	4	4	7	7	2
7	8	4	7	7	5	3	7	2	6	7	7	8	4	7
1	6	7	9	4	3	2	8	4	7	5	1	6	7	9
6	5	8	3	2	4	7	6	9	2	3	6	5	8	3
4	6	6	6	6	7	1	4	2	1	2	4	6	6	6
4	4	9	3	1	5	8	5	2	7	6	4	4	9	3
5	3	4	4	5	3	6	6	3	8	7	5	3	4	4
5	9	4	8	9	5	9	7	9	5	6	5	9	4	8
2	6	1	9	4	2	3	2	6	9	7	2	6	1	9
9	8	7	4	3	6	2	7	8	4	8	9	8	7	4
8	3	4	7	8	8	7	5	5	3	9	8	3	4	7
7	5	9	2	7	7	5	9	2	8	2	7	5	9	2
6	7	8	6	2	6	4	4	5	7	9	6	7	8	6
7	9	7	3	4	8	3	8	3	2	3	7	9	7	3
5	6	2	5	8	6	6	7	7	4	2	5	6	2	5
3	4	9	3	2	6	2	5	8	8	7	3	4	9	3
4	7	1	8	5	7	5	7	3	2	5	4	7	1	8
8	1	3	6	7	8	8	4	3	5	8	8	1	3	6
4	7	8	4	5	9	4	4	3	7	3	4	7	8	4
8	3	6	6	8	2	2	9	1	5	4	8	3	6	6
5	5	7	8	4	9	3	2	7	8	6	5	5	7	8
1	7	4	9	7	3	6	5	5	4	4	1	7	4	9
8	5	4	8	6	2	3	6	8	3	2	8	5	4	8
4	7	3	1	6	7	8	9	2	9	8	4	7	3	1

Fig. 1. Test Kraepelin — pentru determinarea capacității de lucru (se cere să se efectueze calcule adunînd cifrele în grupe de 2—3 pe verticală și apoi să se scadă din rezultat cifra următoare ș.a.m.d. Se urmărește volumul de lucru într-un timp dat : 5—10 minute).

la normal, determinăm slăbiciunea sau forța variabilă a proceselor nervoase ale subiectului. Se poate întîmpla ca unii din subiecți nici să nu fie în stare pînă la urmă să facă față acestor împrejurări, ceea ce ne apropie mult de diagnosticarea rezistenței lor nervoase. Utile sînt și probele pentru determinarea capacității de lucru (fig. 1).

Pentru determinarea mobilității sînt bune orice probe neexersabile la care avem posibilitatea să măsurăm, în cazul de față cu un ceas obișnuit cu secundar, viteza de lucru. Astfel, cu cît un test de baraj sau labirint, un test de calcul sau de substituție este efectuat mai rapid, cu atît va fi, presupunem, și mobilitatea mai mare.

Destul de semnificativ este și testul Tapping, de altfel extrem de simplu. Subiecților li se dă o foaie de hîrtie și un creion. La un semnal, ei trebuie să înceapă cît mai repede să facă puncte pe hîrtie, fără nici o preocupare de ordine. Subiectul ține creionul în dreapta, cu vîrful foarte apropiat de hîrtie, acoperit sub căușul palmei stîngi, și bate ușor, în ritm rapid, căutînd să facă cît mai multe puncte. Este știut că punctele nu se suprapun mai niciodată. După un minut de lucru se dă semnalul de încetare, se strîng foile și se procedează la calcularea punctelor pentru fiecare. Vom considera, fără pretenția de a trage concluzii definitive, că numărul de puncte pe unitatea de timp are legătură cu mobilitatea nervoasă. Un argument în acest sens este și acela că, de cele mai multe ori, experimentul coincide cu observațiile noastre „din ochi" asupra mobilității diverșilor tineri.

Mobilitatea presupune și niveluri ceva mai complexe. Ea se măsoară doar, în primă instanță, prin viteza reacțiilor simple, adevăratele performanțe ale mobilității constînd în restructurarea rapidă a unei anumite modalități de acțiune. Pentru a avansa în această direcție este necesar să luăm o probă oarecare, de exemplu una de baraj (fig. 2 și 2 a.) și să exersăm subiectul formîndu-i anumite reacții pozitive și diferențiale, pînă la atingerea unui optim. Astfel, el ar trebui să sublinieze sau să taie de regulă literele C și D, dar nu în toate cazurile ; atunci cînd înaintea lor este un A să nu le mai taie. După ce, prin repetarea probei, am obținut lucru corect și timp de execuție minim, procedăm la așa-zisa „transformare a

Numele și prenumele .... Data ....

O C M R A V T F O C M A R C V M O A O R C T V C G O R V M T A G R O O G V M A C
R C O K M G R T A M F R G V C T A F G R V K M O C R K V O M T C M A T O R V G R
V A T O K A M T R F G M C F O R G F C T R C O V G K F R M T A V R K T F O M T A
T V G O M T O V A G R C V G F C R M T K V O A T M V G C A O C R V G R F T K O M
A K T V K C O M V R C A G F T M C F O R A K V C G V F R F M T O T A C T F M G V K
C K M A F R A O C T C K M G R O A V T V F C G O A M T A V M V K C T F O R F C M
F A F C T A R K G M G O C M A T R F A V C M V C M T R F K A K F M T R O M O C V
G M O T R G C A M F V K R T A M C K R V E G A R K M O A M F C K U R T C K G O R
K R A G F O F R V M T R O C G T F V O K C T V M C T G O R C O A M G K G F M A T
M F R A O M F T C G M T R M A K C R F T C O C A G C O K R M F A R A K T O R A M
O V O M A C T K A R O K F O A K C G T M G A R T C K M A R F O M T R C T G V F G
R F V C O A M R G T F A C K V R T O M C G V F M R K F V C M F T G K T L O A V M
T R T A V M F V R F A T G O T K A F R M T G K O M T R V K A R F O C A G M T F V
V O C T G A R M C K V T F C O A C K T R O M A V R T G M C K O A R T F A G K V M
T T R K M O T F K V C M G R T F A V M K R A M T F C V G F M K C R A T G F O M T
V A M T K G R R C T O V C A M A O F T M V G T R O M C M R G F K A O F M V R T K
R M T O G R C V K T F A M G C V K A O R M K T V A F M F O R A C K G R A T M V C
O V R M T C G F O A R T M K G C O M R F C A R F V K T M A K O G V A O M F T V C
M C T K R M A V T C O M A K R T F K V G K O T F A V M O T R F G M A V O K G C F
K O C R T A M C O V K C R F G A C V M R T C O A K V R O K V M C R A T F O V F A
G T K V O M T R C G C K A M R T F K G V C M T C O V C F T M A R C K V G F A K R
F A! F X K V C T F M V R O A R M T C M O T V R C M A O C V T K M F O A R C M T K
C O M K R T O F A C D F V M R T C M V A T R M A C O V K G F M T R O V K F G O R
A F C T R K M O A F G T M V A R G V O T K M C O R T F M A T R O T V C G M R A C
C M K A C T K M R M C G T V F G M V C A F G T M V G O R M R C A G O A F G R A T
K T K R G R T M O T F R A K M G T V F G T V F C M A G R G V E K V T R O C F G O
M O R V T O A C F R G A C V O M K T R M T F A M R G F V T O C F M A C R T R A M
A M V K A A K A K T M F M O K R V M K R F O T A M C T G O C F C T R T C A O O T
C G R K M A T A K R T M O F K O C A K M O R C C O T G O R F K R F A O M T F M V
O F T R F V T M C G K V G R M O V O V M O V R F K M V T K R G T K O V R A M K T
G C M G T V A O C G V T O F R T C M V K G K R M A V M T M K M T V R K G O A C A
T M T R K O T R F C R O A T V O T C T K A O M G F R G T C T V F M G M G F V T C
R M A T A C O M F O T R K F O M T R O A F C F O A A O F O T A V M A O M G T V T
T R G T G F R V A C V M A F T G V M R A F R G O F O A D G G T A V M O V M O V M
C T G M A R C R A M V A O V A K V R C A T V R G V A T A F M C T A O C M O K T O
F R G R C A R K T M G K O V K A F R C R A V T R R T K M R O F V O K R F M R C G
M V O K F O F V A G C V A O C G A C T F M R C A A R O K M K R T V M K R T R K T
R K V A C V O C V F K A V F M O T A G O A V T A C T V K T O M R R F O T G V M T
O O G V R V A R G O K M R M K O G C R V F C R T A O V A G R F O V K T O R O M C
A C F V M C V C A K A M A R F G T O M R A O G O F R G O M C A T V O C F G R M O
R A C T G A G O K T O R G C G C M V O F A R C F M K R C O A R V C K T F O M O K
C T O T A V T A M T M R G Y G F K G M T R K T K R T V M R O A R C T M A F V V R
A O R O C A K O V E V O T V M C O F O A F R G F G A G K A R M O O F M V C R O M
R A F M F M A T R O A F O G T O R M F V O R K O A K M O T K O V O A G O T O F A
T K R V F R C G T K C R M V O K M T F R A T F V R K C O T V M G T F M F T F R O
O K G A M V K T A C R R F V T M O F T K G O R G T F M K F R A C T V K T G R K T
G A O F C E T K O R V M C K E O R T M C F A K G K O T R T V K M A F C C T A V R
A K T M K V O F C K F T M A O V G O R T V F M T O A V O T R M C T G A K C V T R

Fig. 2. Test de baraj.

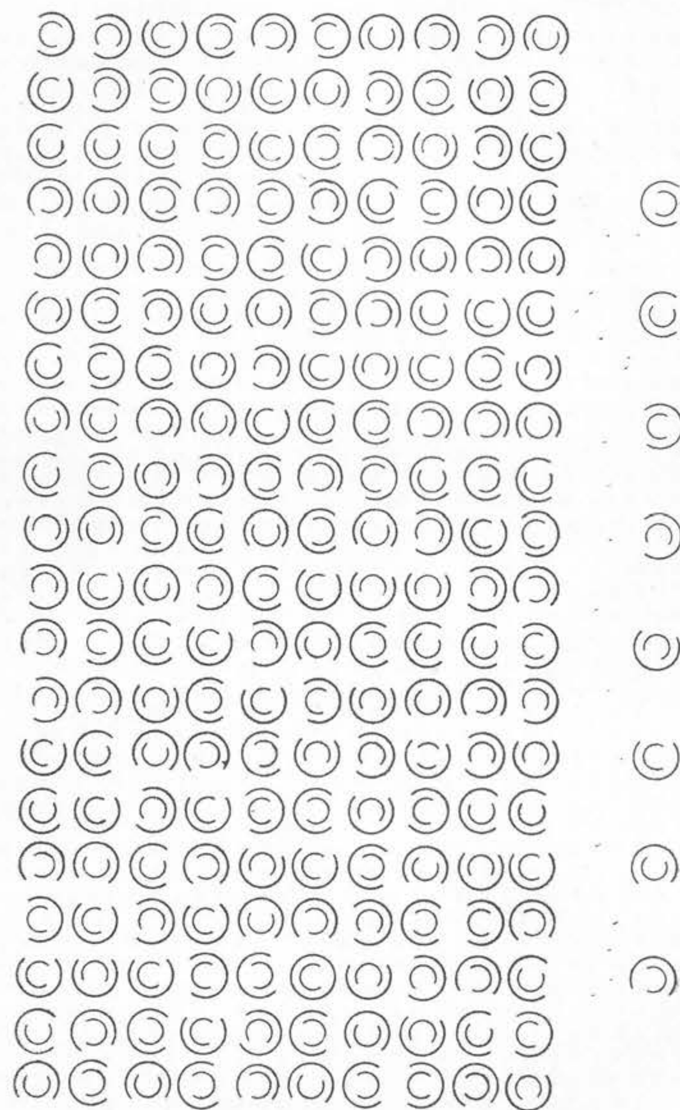

Fig. 2 a. Test de baraj cu figuri.

stereotipului", respectiv schimbarea bruscă a condiţiilor de lucru, cerînd de pildă subiectului ca de astă dată să-l taie pe C numai cînd urmează după A, iar pe D să-l taie numai din trei în trei, mai precis pe unul să-l taie, două să le lase etc. După cum se vede, am transformat o reacţie negativă în reacţie pozitivă şi am introdus noi condiţii. Pentru subiect, proba este destul de dificilă, timpul se prelungeşte, apar o sumedenie de greşeli, iar nivelul mobilităţii complexe îl stabilim prin numărul de reexersări necesare şi prin calitatea finală a lucrului în aceste noi condiţii.

Gradul de echilibrare sau neechilibrare al proceselor nervoase se determină, de regulă, prin raportul de performanţe dintre reacţiile pozitive şi cele negative, mai precis prin felul în care sînt respectate restricţiile. Dacă, de pildă, într-un test de baraj reacţia la o literă este foarte bine consolidată, să vedem în ce măsură este consolidată şi reacţia negativă, aceea de a nu tăia litera atunci cînd urmează după o anume alta. Cei cu o inhibiţie mai slabă cu greu pot respecta astfel de condiţii. În genere, neechilibrul se vede şi din dificultăţile de coordonare a mişcărilor.

Să ne imaginăm un şănţuleţ cu marginile metalice şi cu o evoluţie labirintică şi un creion cu vîrful metalic. Construim o instalaţie în aşa fel ca, dacă vîrful creionului atinge una din marginile şănţuleţului, să se declanşeze o sonerie. În cadrul probei, care constă în parcurgerea şănţuleţului cu vîrful creionului pe mijlocul lui fără a atinge bordurile, atingerea marginii înseamnă o greşeală. Neîndoielnic, tipul neechilibrat comite mult mai multe greşeli decît cel echilibrat. În genere, cei ce ţin de tipul echilibrat diferenţiază mai uşor şi mai fin stimulii apropiaţi. Lucrul acesta se poate constata şi în procesul însuşirii unor specialităţi militare cum sînt cele de radiotelegrafie, hidroacustică şi radiolocaţie. Excitabilitatea, după cum se ştie, nu îngăduie să se menţină uniformitate în reacţii. Pornind de la aceasta, mai recomandăm o probă la îndemîna oricui. Ea constă în trasarea unor linii verticale şi de aceeaşi dimensiune (7—8 mm). Liniile se trasează în absenţa controlului vizual (subiectul fie că este legat la ochi, fie că acţionează cu mîinile as-

cunse sub un paravan de pînză așezat pe masă). Este bine ca liniile să fie trasate și la același interval de timp, după semnalele unui metronom. În prima ședință, experimentatorul exersează pe subiect și îl corectează mereu, comunicîndu-i dacă a făcut linia prea lungă sau prea scurtă, pînă cînd ajunge la efectuarea optimă a probei. În ședințele următoare nu-l mai corectează ci îl lasă să lucreze singur, la un moment dat suspendînd și metronomul. Subiectul trebuie să respecte condițiile de mai înainte, adică dimensiunile și intervalele. Dacă are tendința de a prescurta intervalele și a nu respecta dimensiunile, făcînd multe linii ceva mai lungi, acesta este un semn al neechilibrului excitativ ; dacă el încetinește ritmul și greșește, în sensul frecvenței liniilor mai scurte, acesta poate fi un semn al slăbiciunii nervoase și al inerției.

În genere, temperamentul și tipul de sistem nervos ce-i stă la bază se determină prin mai multe probe. Așa cum am mai arătat, pentru a nu greși, este nevoie să confrunți faptele, să recoltezi date de observație sistematică, date biografice, să evaluezi și rezultatele obținute în activitate, să adaugi și probele experimentale pentru ca, finalmente, să poți pune un diagnostic cu șanse de exactitate.

Necesitatea diagnosticării temperamentului nu trebuie să provoace îndoieli. Din diagnosticele stabilite putem trage concluzii destul de importante pentru selecția ostașilor pe specialități, precum și pentru educarea lor. Temperamentul slab, de altfel nu prea răspîndit (15 la sută din populație), nu oferă suficientă garanție pentru specialitățile militare care implică o mare desfășurare energetică, acțiuni în condiții de excepțională tensiune cum sînt acelea de pilot pe avion reactiv, conducător de tanc, trăgător în artileria de cîmp, antiaeriană sau antitanc... De asemenea, nu sînt recomandabili acești tineri nici pentru grupele de cercetași. În schimb, ei pot fi folosiți uneori în specialități care necesită acuități senzoriale, mai ales dacă sînt și mobili. Aceasta pentru că au o înclinație către diferențieri auditive, vizuale, olfactive. Dar și aici intervine restricția că nu trebuie să lucreze în condiții critice, de exemplu să fie telegrafist pe bordul unui avion. Dacă ei au o mare facilitate în a sesiza cu subtilitate stimulii, în schimb au greutăți în ceea ce privește adoptarea unor decizii în timp minim. Nu vom apela nici la flegmatici pentru specialitățile militare care implică rapiditate în reacții. În rîndurile tineretului nostru, flegmaticii extremi sînt destul de rari (4—6 la sută). Semiflegmaticii, adică aceia cu o inerție mijlocie, sînt ceva mai răspîndiți (10—15 la sută) și provin mai ales din Moldova și Transilvania. Aceștia însă nu ridică probleme deosebite din punctul de vedere al reactivității lor. Sangvinicii ocupă locul dominant în rîndurile tineretului nostru (40—50 la sută). Bine educați ei devin executanți ideali, mai ales că au și reacții rapide. În dependență de inteligența lor, aceștia ajung să se descurce foarte bine în situațiile mai complicate. Din rîndul lor se pot recruta foarte buni organizatori.

Colericii sînt buni pentru acțiuni temerare, de maximă încercare, sînt apți în cazul în care sînt pozitiv orientați caracterial pentru funcția de comandă. În mînuirea tehnicii ultramoderne, ce implică nu numai rapiditate, dar și echilibru, sangvinicii par însă mai indicați decît colericii. În rîndurile tineretului nostru colericii dețin un procent de 20—30 la sută și, cele mai expresive individualități, provin din Oltenia.

Atragem însă atenția asupra faptului că nu putem face selecții militaro-profesionale numai după criteriul temperamental. Aceasta reprezintă numai una din condiții. În ceea ce privește organizarea activității educative, a apropierii omului de concret, în raport cu temperamentul sînt de asemenea de adăugat cîteva recomandări. Temperamentul slab nu rezistă la un tratament dur, la exigențe maxime introduse brusc și fără rezerve. Dacă nu se nevrozează, așa cum se întîmplă uneori, totuși se deconectează devenind pasiv sau pierzîndu-se. Se înțelege că în acest caz nu ne-am atins scopul, întrucît nu am reușit să-l antrenăm pe ostaș în activitate. Este necesar să se facă maximum de efort pentru apropierea emoțională, să se lucreze cu tact, căutîndu-se ca, în procesul antrenamentului, cel cu temperament slab să fie în mod special încurajat pentru că, așa cum am mai arătat, acestuia trebuie să i se insufle încredere în forțele proprii.

Reprezentanții temperamentului coleric se adaptează mai ușor la un tratament sever. Lor li se pot prezenta

aproape frontal exigențe majore, aceasta însă cu condiția ca să li se rezerve un rol activ, poate întrucîtva detașat de ceilalți. Colericii se autodisciplinează mai ales în cazul în care trebuie să facă acest lucru pentru a asigura disciplina altora, altfel, pierduți în masă, puși în rolul de simpli executanți, au uneori tendința de a rezista la normative și aceasta pentru faptul că lor le e ceva mai greu să se înfrîneze. La unii colerici există și primejdia dezvoltării unei încrederi nemăsurate în forțele proprii, ceea ce poate duce nu numai la acțiuni temerare și eficiente dar și la acțiuni fortuite, iraționale. De aceea, colericii trebuie puși în fața situației de a-și controla mereu impulsivitatea printr-o gîndire lucidă.

Flegmaticii nu prezintă mari dificultăți în acțiuni de disciplinare. Aceștia pot fi oameni de nădejde în acțiuni ce nu implică o mare rapiditate și trebuie considerați ca atare. În mod greșit se consideră uneori că flegmaticii sînt indiferenți; în forul lor interior sînt foarte sensibili la ofense — pe care le țin minte timp îndelungat. Ei au un ascuțit simț al demnității personale.

Sangvinicii sînt cei mai educabili dintre toți. Nu trebuie însă să se confunde vioiciunea lor naturală cu spiritul activ. Dacă nu li se formează interese puternice pentru anumite acțiuni, ei riscă să se piardă în treburi mărunte, dezordonate, mereu schimbate. Trebuie să fie deci susținuți moral pentru a se focaliza pe anumite obiective și pentru a fi nu numai buni executanți și organizatori în condițiile normelor cunoscute, dar și oameni de inițiativă, capabili nu doar să se adapteze la noi împrejurări ci și să adopte decizii originale independente.

Temperamentul este deci primul plast, temelia naturală a personalității omului. Comentariile asupra temperamentului pot să producă impresia că, de fapt, problemele sînt foarte simple. Ar fi însă greșit dacă am reduce personalitatea doar la nivelul temperamental. Ce-i drept, temperamentul este latura cea mai simplă și mai limpede din contextul personalității. Celelalte, după cum vom vedea, vor prezenta complexități și dificultăți sporite. Deci, dacă problema temperamentului este ceva mai simplă, problematica omului ca personalitate nu este de loc simplă, ci excepțional de complexă.

III. APTITUDINILE

●

1. Conceptul de aptitudine

Aptitudinile de care dispune omul sînt demonstrate prin rezultatele deosebite obținute, în genere, în activitate sau în anumite activități. Recunoaștem că o anumită persoană este capabilă, chiar talentată, numai în cazul în care ea își demonstrează prin fapte, prin rezultate deosebite, excepționale, respectivele posibilități. Acesta este însă un indicator exterior. Dacă activitatea științifică, tehnică, socială, artistică a cuiva este deosebit de eficientă, de originală și fecundă, presupunem pe drept cuvînt că și procesele psihice care sînt implicate în respectivele activități și se exprimă în produsele ei se realizează la un nivel calitativ superior. Psihologic vorbind, prin aptitudini se caracterizează, din punct de vedere calitativ, activitatea psihică. Vom avea în vedere acuitatea senzorială, vivacitatea atenției, precizia și durata memoriei, perspicacitatea și profunzimea gîndirii, elanul și noutatea construcțiilor imaginative. Aptitudinile nu se definesc însă numai prin performanțe de moment ale activității psihice; ele presupun ca respectivele calități ale activității psihice să se manifeste în mod constant, relativ stabil. Aptitudinea este deci o trăsătură a personalității, o capacitate care, de regulă, nu se dezminte. Sînt posibile și performanțe de moment, datorită unei concentrări psiho-nervoase deosebite, unor împrejurări favorabile. Acestea sînt însă fortuite și nu ne permit să facem previziuni asupra a ceea ce va putea realiza omul în alte împrejurări și condiții. Aptitudinea ne oferă, în schimb, baza pentru a prognostica performanțe superioare în orice situații și condiții.

Dacă un ostaș este trăgător capabil putem avea garanția că va da rezultate bune la tragere și mai tîrziu,

peste ani și ani de zile, și nu numai în condițiile cîmpului de instrucție dar și în condițiile cîmpului de luptă. Așa cum un atlet va reuși performanțe deosebite și în viitor, comparativ cu un individ neantrenat și debil sub raport muscular, așa și omul capabil se va menține la un nivel de performanțe deosebite.

În genere, aptitudinile presupun un nivel superior de dezvoltare a funcțiilor psihice ; sensibilitatea este mai activă, mai fină, mai bogată în resurse, memorarea se efectuează rapid și durabil, nivelul atenției este ridicat, gîndirea se bazează pe operații analitico-sintetice ce permit o pătrundere mai profundă în sistemul de legături al realității, al culturii etc. ; prin urmare, *funcționalitatea* acestora este cea mai generală explicație psihologică a aptitudinilor.

Referindu-ne la fiecare aptitudine în parte vom constata că funcțiile psihice se organizează într-un anumit fel, realizîndu-se plastic și în raport cu un anumit tip de împrejurări, în forma unor operații specifice. Astfel, în cazul observației sînt necesare analiza și sinteza senzorială, reglajul voluntar al acestora. În cazul inteligenței se apelează la acel sistem de operații verbalo-logice pe care, îndeobște, le numim raționamente. Fantezia sau imaginația se bazează pe o multitudine de operații prin care se efectuează combinări și recombinări ale datelor experienței. De aceea vom înțelege mai bine aptitudinile ca fiind întemeiate pe *sisteme de operații superior dezvoltate și eficiente*. Capacitatea deosebită a unui aviator o explicăm, printre altele, și prin aceea că el are operațiile de coordonare senzomotorie foarte bine realizate, dispune de o gîndire complexă, precisă, rapidă și se decide la timp asupra manevrelor pe care trebuie să le execute.

2. Aptitudini simple și complexe

Unele din aptitudini sînt elementare, simple, constînd din realizarea superioară a unui singur fel de operații. Astfel pot fi văzul de la distanță, diferențierea excitanților sonori, luminoși sau olfactivi, fixarea rapidă a reprezentărilor, măsurarea din ochi a distanțelor, calculul aritmetic exact, reamintirea fidelă a figurilor sau a desfășurării unei conversații auzite cu ani în urmă etc. Luate izolat, aceste aptitudini nu duc la rezultate remarcabile decît pe linia anumitor acțiuni simple. Nu este suficient să ai auz fin pentru a fi muzician și nu este de ajuns aptitudinea de calculator pentru a fi un matematician.

Activitățile umane sînt complexe și presupun îmbinarea în formă organizată a diverselor mijloace de acțiune. De regulă, activitățile umane se desfășoară într-un cadru profesional specializat. În aceste condiții este necesar ca mai multe aptitudini simple să se înlănțuie, chiar să se întrepătrundă. Un astfel de sistem complex și ierarhizat de operații sau de aptitudini, în care se implică variate elemente ale activității psihice, se exprimă într-o aptitudine complexă. Aptitudinile complexe nu se mai clasifică după tipul de operație psihică executată, ci după genul de activitate în care subiectul reușește în mod deosebit. Astfel sînt aptitudinile plastice, sportive, muzicale, literare, poetice, practice, tehnice, matematice, lingvistice, medicale, agronomice, organizatorice, geografice, militare (de diverse specialități) ș.a.m.d.

Avîndu-se în vedere că pentru a duce la reușită într-un domeniu profesional aptitudinile complexe presupun o anumită compensație sau structurare operațională, s-a încercat să se identifice elementele sau factorii din care constau aceste aptitudini. Cercetătorii au crezut că vor reuși să descifreze „secretul" aptitudinii muzicale, tehnice sau științifice dacă vor identifica elementele componente ale structurii operaționale complexe. Astfel, s-a presupus că dacă aptitudinea complexă este superioară și aptitudinile simple componente se vor situa la un nivel superior. Un psiholog american, Seashori, orientîndu-se după exigențele activității și recepției muzicale, a presupus că pentru capacitatea respectivă va fi necesar un număr de 26 de factori, printre care : sensibilitatea diferențială auditivă, auzul relativ, auzul intern, simțul ritmului, simțul melodiei, simțul armonic și altele. La diverși subiecți — unii muzicieni de mare talent, alții fără aptitudini muzicale — pentru a se măsura gradul de dezvoltare al fiecăruia dintre factorii sus menționați s-a operat cu teste. Rezultatele însă au fost neașteptate.

5 — c. 291

S-a văzut că la unii muzicieni de incontestabil talent unele dintre aptitudinile simple erau foarte slab dezvoltate, chiar sub normal, iar la persoane fără capacități muzicale se descopereau factori care vădeau performanțe superioare. Aceasta dovedește că, pentru ca aptitudinea complexă să se închege și să se definească în ansamblu la un nivel superior, nu este importantă prezența tuturor factorilor componenți.

Hotărîtor este felul cum se îmbină factorii, adică modalitatea de organizare a diverselor potențe psihice. Au fost mari prozatori care nu posedau un stil remarcabil din punct de vedere artistic ; sînt destui matematicieni care, de exemplu, sub raportul aptitudinilor calculatorii, nu sînt prea realizați ; se cunosc pictori celebri care erau miopi sau care aveau mari defecțiuni de văz. Așadar, important este cum se angajează în activitate aptitudinile și cum se compensează. În contextul aptitudinii complexe, compensarea elementelor deficitare prin altele îndeplinește un rol foarte important. Așa cum la un orb chinestezia, tactul, olfactivul, simțul vibratoriu capătă o dezvoltare excepțională pentru a compensa lipsa văzului, tot așa este posibil ca, la un poet de exemplu, slaba dezvoltare a auzului verbal ce reduce posibilitățile de a pune în consonanță cuvintele să fie compensată cu multiple alte calități ce se investesc în crearea unei atmosfere poetice. Simpla aptitudine de a construi versuri perfect consonante nu înseamnă poezie și se cunosc mulți versificatori excelenți care nu sînt recunoscuți ca poeți.

Din cele arătate aici nu trebuie însă să rezulte o contestare absolută în ceea ce privește importanța factorilor componenți. Este necesar ca unii din ei să fie prezenți dar, în același timp, este tot așa de necesar să se găsească și calea de organizare a activității psihice, esențială pentru obținerea unui anumit fel de performanță. Aptitudinile complexe, chiar atunci cînd fac parte din aceeași categorie (tehnică, organizatorică, militară etc.), nu dispun de o arhitectonică sau de o formulă identică. Pînă la urmă, pentru a obține performanțe, individul ajunge să-și îmbine și să-și dezvolte resursele sale într-un chip special, adică ajunge pînă la structuri individuale ale aptitudinilor, ceva ce se exprimă în stilul individual al diverselor personalități creatoare.

3. Aptitudini generale și speciale

Aceeași aptitudine poate uneori să fie utilă, eficientă în diverse domenii de activitate. Astfel, memoria durabilă, orientarea spațială și altele pot contribui la reușită în cele mai diverse domenii. Sînt altele în schimb, cum ar fi simțul melodiei, raționamentul matematic, transpunerea imaginativă în locul altei persoane etc., care au o aplicativitate restrînsă, numai la un anumit domeniu de activitate. În legătură cu aceste împrejurări, aptitudinile se clasifică în : *generale și speciale*. În rîndul aptitudinilor generale, cele mai importante și demne de această titulatură sînt : inteligența, spiritul de observație, fantezia creatoare, senzitivitatea, memoria. Este clar că inteligența deschide perspective de reușită în orice domeniu de activitate, asigură posibilitatea de a rezolva orice fel de probleme, aceasta mai ales în cazul în care este vorba de inteligență generală. Există însă și forme particulare de inteligență cum ar fi inteligența teoretică, practică, tehnică, socială și altele.

În psihologie s-a discutat mult problema corelației dintre aptitudinile generale și cele speciale. Se știe că aptitudinea generală facilitează dezvoltarea unora din aptitudinile speciale. Astfel, inteligența generală poate să ajute dezvoltarea aptitudinii de orientare spațială, a celei de raționament matematic sau a aptitudinilor practice, sportive etc. Inteligența însă nu poate contribui la ridicarea tuturor aptitudinilor speciale. Oricît de inteligent ar fi un om, el nu va putea să devină cîntăreț sau desenator de valoare în absența aptitudinii corespunzătoare. Există deci nu numai o diferență dar și un anumit prag între aptitudinile speciale și cele generale.

S-a presupus că aptitudinile generale ar fi rezultatul sintezei a nenumărate aptitudini speciale. Conform acestei ipoteze inteligența ar fi efectul și rezultanta sintetică a formelor de sensibilitate diferențială, a performanțelor de memorie, a calității componentei imaginative, a operațiilor de coordonare senzomotorii, a asociațiilor intelectual-afective. Acest punct de vedere conține o parte de adevăr, dar numai o parte. Nu se poate afirma fără unele rezerve că inteligența este rezultatul aptitudinilor spe-

ciale, atîta timp cît există persoane cu aptitudini excepţional dezvoltate (în domeniul actoricesc, plastic, tehnic, administrativ) fără să facă în acelaşi timp şi dovada unei inteligenţe deosebite. Dacă există o relativă compartimentare nu numai în ceea ce priveşte aptitudinile speciale dar şi cele generale, se pune problema : care este rădăcina fiecăreia dintre ele, care este punctul de pornire al fiecăreia ?

4. Ereditate şi educaţie ; rolul lor în dezvoltarea aptitudinilor

După cum foarte bine se ştie, în geneza aptitudinilor se acordă un anumit rol eredităţii, care, aşa cum îl înzestrează pe om cu anumite particularităţi fizice, îl înzestrează şi cu unele posibilităţi speciale de ordin neuropsihic. Descoperirea recentă a codului genetic a reactualizat discuţiile cu privire la rolul programei ereditare în definirea perspectivelor de dezvoltare a personalităţii umane.

De regulă, zestrea ereditară este considerată un dat natural, biologic, iar toate achiziţiile prilejuite de mediul social şi determinate de educaţie sînt apreciate ca fiind de sorginte social-istorică. În aceste interpretări trebuie introduse unele corecturi. Omul, considerat ca organism, după cum am mai arătat, este în bună măsură determinat social-istoric ; configuraţia membrelor, a aparatului digestiv, a ţesutului cutanat, a dispoziţiilor respiratorii adecvate vorbirii, a configuraţiei organelor de simţ, ca să nu mai vorbim de toată arhitectonica creierului uman, toate au fost determinate de procesul muncii, de condiţiile de existenţă socială pe parcursul a mii şi milioane de ani. De aceea, ereditatea umană nu poate fi declarată un simplu fapt biologic, în acelaşi sens în care folosim termenul pentru a caracteriza dezvoltarea animalelor. Desigur, structurile ereditare sînt ale organismului, se supun legităţii generice de ordin biologic însă dispun de o modalitate particulară şi de posibilităţi rezultate din dezvoltarea socială. Tocmai de aceea — aşa cum au făcut-o di-

verşi cercetători crescînd un pui de animal în exact aceleaşi condiţii cu un copil — la un moment dat drumurile celor două fiinţe se despart net, animalul rămînînd în limitele lui, orice performanţe de dresaj s-ar fi realizat, iar copilul umanizîndu-se, constituindu-se treptat ca o personalitate.

Fără potenţialul ereditar specific uman, acest proces de personalizare n-ar fi fost posibil. De asemenea, trebuie avut în vedere faptul că influenţa factorilor social-istorici şi, corespunzător, achiziţiile rezultate din aceştia, se concretizează, pînă la urmă, în constituirea anumitor mecanisme neurofiziologice, deci s-ar putea spune că şi pe parcursul vieţii individuale, în urma educaţiei, se produce o transpoziţie de la social la biologicul uman. Prin urmare, tratarea eredităţii şi a educaţiei în determinarea aptitudinilor în termenii opoziţiei dintre natural şi social nu este justificată. În genere, opoziţia dintre ereditar şi dobîndit nu trebuie exagerată. Mai degrabă ar fi necesar să se pună accentul pe continuitate, să se releve posibilităţile de perfecţionare a omului de-a lungul generaţiilor care au ca punct nodal ereditatea. Ereditatea este însă întotdeauna mai simplă, ea dispune de un potenţial mult inferior celui pe care îl poate conferi viaţa socială şi educaţia.

Contrar opiniei unor psihologi, aptitudinile şi talentul nu sînt prefigurate integral prin ereditate. Aceasta nici măcar în cazul copiilor-minune, a celor care vădesc, la o vîrstă foarte fragedă, capacităţi uluitoare. Ereditatea nu furnizează structuri operaţionale închegate, finisate, gata de funcţionare. Cei mai mulţi dintre autori au ajuns la concluzia că ereditatea oferă numai nişte premise funcţionale, mai mult sau mai puţin specifice. Aceste premise sau predispoziţii trebuie să fie în cursul vieţii puse în valoare, constituite pînă la capăt, completate şi închegate ; altfel, aptitudinea, ca atare, nu se manifestă. Aceste considerente însă nu ne împiedică să recunoaştem că premisele ereditare neuropsihice pot să fie foarte variate şi inegale, de la un individ la altul. Este necesar însă ca problema să fie caracterizată şi concret.

În ce ar putea să constea premisele ereditare ale aptitudinilor ? În primul rînd, în însușirile de tip, de sistem nervos, a căror natură și semnificație am discutat-o în capitolul precedent. În al doilea rînd, în anumite particularități morfofuncționale ale analizatorilor. Astfel, analizatorul vizual, auditiv sau motor poate avea o construcție mai bogată, mai fină de neuroni specializați, poate fi ușor excitabil, în genere este mai plastic. În al treilea rînd, se pune problema gradului de dezvoltare a unor reflexe native și, îndeosebi, a reflexelor de orientare-investigație. Acestea pot sau nu pot fi favorabile dezvoltării ulterioare a activității pe o anumită linie

În aceeași ordine de idei intervine și discuția despre structuri preoperaționale, fixate recent în ereditate. O serie de cercetători americani, germani și sovietici au făcut experiențe cu șoareci, la care generațiile se succed repede. Aceeași probă, foarte grea, care presupune o constituire și transformare de stereotip, a fost aplicată la reprezentanții mai multor generații. S-a constatat că dacă la prima generație, pentru aducerea probei la un optimum au fost necesare exersări de ordinul sutelor, la urmași numărul exersărilor necesare a scăzut treptat, ajungîndu-se, la a opta generație, la cifre de ordinul zecilor. Deci, operația, ca atare, nu s-a putut fixa în ereditate și nu s-a ajuns nicicum să se efectueze spontan după naștere ; antrenamentul realizat de generațiile precedente a făcut însă ca succesorii s-o poată îndeplini ușor. Ceva totuși s-a fixat : anume ceea ce în știință se numește o predispoziție sau o preoperație.

Este probabil că și individul uman este moștenitorul unei game largi și variabile a unor astfel de predispoziții. Observăm însă că predispoziția rămîne numai la stadiul de latență, de semipotențialitate, că ea încă nu se prezintă ca un act psihic propriu-zis, că informația, ca atare, nu se transmite ereditar. Dovadă este faptul de o extremă banalitate că un copil nu știe nimic din naștere și nici nu poate acționa eficient ; sînt însă probabile unele începuturi de structurări sau de specializări funcționale.

După opinia marelui psiholog francez H. Pieron, predispozițiile ereditare slujesc ca bază fie pentru unele aptitudini speciale, fie pentru aptitudinile generale — în

speță pentru inteligență. Ar fi însă greșit dacă am considera acest fenomen în termeni rigizi. Chiar geneticienii contemporani afirmă că posibilitățile ereditare pot fi valorificate și dezvoltate în cursul vieții într-un chip variabil. Cele mai multe din aceste posibilități sînt plurivalente, adică sînt susceptibile de diverse specializări. Se înțelege că sensibilitatea vizuală nativă poate fi perfecționată și valorificată în diverse chipuri, în dependență de condițiile activității în care este pus individul în decursul vieții sale. Persistă însă întrebarea cu privire la cota de influență ce revine particularităților ereditare în ce privește determinarea aptitudinilor. Unii autori sînt înclinați să rezerve eredității un rol decisiv, lăsînd educației doar misiunea de a dezvălui, a ajusta și a pune în funcțiune datele ereditare. Alți autori se situează pe o poziție inversă, reducînd la minimum contribuția eredității și atribuind educației cuvîntul decisiv. Sînt de fapt două exagerări. Prima generează fatalism, cea de a doua, în unele cazuri, poate crea optimism iluzoriu. Nici soluțiile de mijloc (50 la sută plus 50 la sută) nu par a fi justificate. După părerea noastră, în aprecierea corelației dintre influențele eredității și a mediului social nu se pot adopta formule univoce și universal valabile, adică nu se pot adopta aceleași formule pentru orice fel de aptitudini și pentru orice individ.

În cazul unor aptitudini, îndeosebi a celor artistice și sportive, mult tributare activității organelor de simț, premisele ereditare favorabile sînt cu desăvîrșire necesare. Nu devine nimeni cîntăreț, pictor, sculptor, alergător de performanță datorită — exclusiv —, exercițiului. În cazul altor aptitudini, cum ar fi cele științifice, tehnice, practice, organizatorice, existența unor premise ereditare favorabile pare a nu fi obligatorie. Aici, influențele de mediu, însușirea culturii, exercițiul tenace pot să genereze o construcție operațională excepțional de eficace.

În faza actuală a dezvoltării științei, ereditatea nu poate fi dirijată și nu a fost luată încă în stăpînire. Există și o serie de accidente ereditare, favorabile sau nefavorabile, pe care nu le putem controla. Ne limităm deci la constatarea — nu directă, ci mijlocită — a unor înclinații ereditare. Spunem mijlocit pentru că, chiar de-am cerceta

copii sau tineri, în primul plan apar achiziţiile din cursul vieţii, iar predispoziţiile native pot fi doar deduse. În schimb, noi controlăm şi organizăm conştient viaţa socială, procesele educative. Dacă cunoaştem exact posibilităţile omului — nu doar pe cele native, ci pe toate cele existente la un moment dat — şi organizăm ştiinţific, deci cu maximum de eficienţă, educaţia şi activitatea individuală, atunci putem ajunge la o constituire de aptitudini extrem de valoroase. În aceste condiţii, optimismul pedagogic este pe deplin justificat.

5. Corelaţia dintre aptitudini, cunoştinţe şi deprinderi

Îndeplinirea unei activităţi este condiţionată de o serie de factori, printre care, în primul rînd, trebuie să amintim *cunoştinţele*. Fără ele nu este posibil să planifici şi să dirijezi, în mod corespunzător, activitatea respectivă. În cursul efectuării unei activităţi, o parte dintre operaţii încep să se automatizeze. În felul acesta iau naştere *deprinderile*. Experienţa acumulată într-o serie de activităţi duce la formarea *priceperilor*. Acestea se obţin prin generalizarea cunoştinţelor şi deprinderilor, prin aplicarea lor în diferite domenii.

Se pune întrebarea : se reduc aptitudinile la suma cunoştinţelor, deprinderilor şi priceperilor necesare pentru o activitate ? Desigur, nu. Cineva poate să cunoască bine construcţia avioanelor şi modul lor de funcţionare, să aibă chiar deprinderi şi priceperi de conducere a avionului şi totuşi să nu manifeste aptitudini deosebite pentru aviaţie. Aceasta pentru că suma cunoştinţelor, deprinderilor şi priceperilor condiţionează îndeplinirea activităţii doar la un nivel obişnuit. Aptitudinea presupune îndeplinirea acesteia cu succes, deci la un nivel superior. Cînd afirmăm despre un tînăr că are aptitudini pentru şah nu presupunem numai că el ştie şi că are deprinderile necesare pentru acest joc. Existenţa aptitudinii implică obţinerea de performanţe şi dovada unor deosebite perspective de dezvoltare.

Este posibil ca cineva să dispună de aptitudini pentru o activitate fără să fi achiziţionat încă cunoştinţele şi deprinderile necesare pentru desfăşurarea ei. Astfel, un tînăr poate avea aptitudini pentru specialitatea de operator de radiolocaţie, deşi el nu posedă cunoştinţele şi deprinderile corespunzătoare. Se naşte însă o nouă întrebare. Nu cumva aptitudinea a apărut în afara activităţii ? Desigur, nu. Este posibil însă ca tînărul să fi dobîndit unele calităţi practicînd o serie de alte activităţi iar aceste calităţi, transpuse în noul domeniu, să-l facă apt pentru noua activitate, cu care încă nu s-a familiarizat. Astfel, el poate să aibă un bun spirit de observaţie, să aibă atenţia concentrată, o bună memorie pentru formule. Tînărul în cauză nu va da însă rezultate bune în radiolocaţie pînă nu-şi va însuşi cunoştinţele şi deprinderile necesare.

Se vede, aşadar, că fără cunoştinţe şi deprinderi nu este posibilă realizarea aptitudinii, dar aptitudinea nu se reduce la acestea. Aptitudinile se exprimă într-o concentrare şi organizare specială a activităţii psihice. Spre deosebire de deprinderi, de cunoştinţe şi priceperi, care reprezintă acte şi însuşiri cu o fizionomie şi însemnătate particulară, parţială, aptitudinile sînt însuşiri sintetice, de ordin calitativ. Relevînd specificul şi deosebirea lor de unele sau altele dintre cunoştinţele, deprinderile şi priceperile omului, noi nu ignorăm rolul pe care-l îndeplinesc acestea în constituirea aptitudinilor. Aptitudinile se dezvoltă în activitate prin însuşirea sistematică de cunoştinţe, prin acumularea succesivă de deprinderi şi priceperi, mai pe scurt, prin exerciţiu şi învăţare. O dată formată, aptitudinea, la rîndul ei, înlesneşte însuşirea de cunoştinţe şi deprinderi — un indiciu al prezenţei ei fiind tocmai uşurinţa şi randamentul mare cu care omul activează în domeniul respectiv.

6. Condiţionarea social-istorică a aptitudinilor şi talentelor

Prin muncă, omul nu numai că produce ceva, dar se şi dezvoltă ca *om*, ca subiect al muncii, care dispune de anumite calităţi.

Munca este însă o categorie social-istorică. O însemnătate esenţială au uneltele cu care ea se efectuează, raporturile variate pe baza cărora se desfăşoară procesul muncii şi, în general, condiţiile pe care le oferă societatea pentru dezvoltarea posibilităţilor de acţiune ale oamenilor.

Arheologii au scos la iveală, în diferite părţi ale lumii, rămăşiţele unor vechi civilizaţii şi culturi. Construcţiile, uneltele, operele de artă dezgropate mărturisesc despre modul de viaţă şi posibilităţile creatoare ale oamenilor din epoci îndepărtate. Dacă ar fi să apreciem capacităţile oamenilor, materializate în produsele muncii lor, ar trebui, în mod necesar, să ţinem seama de uneltele folosite de ei, de experienţa socială de care au dispus, de cerinţele la care au trebuit să facă faţă. Aşa vor înţelege cum s-a realizat evoluţia de la piatra cioplită la cea lustruită, la civilizaţia bronzului şi apoi la cea a fierului etc. Obiectele cele mai vechi sînt destul de primitive, lucrate grosolan şi din greu. De la ele şi pînă la maşinile moderne se aştern multe milenii de dezvoltare istorică. Dacă în zorii istoriei omenirii fiecare trebuia să-şi făurească aproape singur uneltele de care avea nevoie, pentru a dobîndi cele necesare traiului, mai tîrziu apare, în legătură cu complicarea procesului social al producţiei, fenomenul de diviziune a muncii. Aptitudinile oamenilor urmează cursul acestor specializări pe care le reclamă producţia socială. Civilizaţia veche greacă ne oferă un tablou concludent asupra progreselor care se realizează în cultivarea aptitudinilor, prin îndeplinirea de activităţi profesionale specializate.

Din necesităţi practice, omul se angajează tot mai mult în transformarea naturii. În acest fel, el ajunge să o cunoască şi să o stăpînească. În procesul muncii se nasc trebuinţe noi, printre care şi trebuinţa contemplării naturii, a descoperirii frumosului. Arta nu este altceva decît producerea „în conformitate cu legile frumosului". Arta se desprinde din muncă, rămînînd totuşi strîns legată de aceasta. De la desenele descoperite pe pereţii peşterilor locuite de oamenii primitivi şi pînă la pictura Renaşterii constatăm o evoluţie îndelungată.

Rezultatele la care se ajunge în creaţia artistică a unei epoci nu pot fi însă considerate independent de mijloacele pe care le pune la dispoziţie epoca. Marx arată că, pentru dezvoltarea auzului muzical, a fost nevoie să apară muzica. Generaţii nenumărate au beneficiat de muzică. Muzica, la rîndul ei, a chemat la viaţă noi aptitudini — aptitudinile muzicale. Asupra modului în care se dezvoltă aptitudinile îşi pun pecetea, în primul rînd, cerinţele profunde ale transformării social-istorice. Engels scrie că minunatele creaţii artistice ale Renaşterii au fost determinate de prefacerile sociale care aveau loc în acea perioadă.

Este cu totul greşit să se considere că realizarea unei anumite opere de artă se explică doar prin apariţia unui om care dispune „de la natură" de calităţi deosebite, pe care le exprimă în creaţia sa, independent de societatea în care trăieşte. În realitate, oamenii îşi dezvoltă şi îşi valorifică aptitudinile lor sub imperiul cerinţelor societăţii în care trăiesc.

„*Ca oricare artist* — scriau Marx şi Engels —, *Rafael a fost determinat de progresul tehnic pe care l-a realizat arta înaintea lui, de organizarea societăţii, de diviziunea muncii din localitatea sa şi, în sfîrşit, de diviziunea muncii în toate ţările cu care localitatea sa avea legături. Dezvoltarea talentului unui individ ca Rafael depinde pe de-a întregul de cerere, care la rîndul ei depinde de diviziunea muncii şi de starea culturală a oamenilor, decurgînd din această diviziune a muncii*".

În orînduirile sociale bazate pe raporturi de exploatare, dezvoltarea aptitudinilor şi talentelor este limitată. Marea masă a poporului, supusă exploatării şi opresiunii, nu poate să realizeze decît o fărîmă din posibilităţile pe care le ascunde. „*Capitalismul* — scria Lenin — *sugruma, înăbuşea, strivea o mulţime de talente din rîndurile muncitorilor şi ale ţăranilor muncitori. Aceste talente se prăpădeau sub apăsarea lipsurilor, a mizeriei, a batjocoririi personalităţii omeneşti*".

Condiţiile sociale potrivnice din trecut au făcut ca nenumărate talente, din diferite domenii, să rămînă necunoscute, puţine răzbătînd la lumină. Marea cîntăreaţă română Hariclea Darclée, întrebată, în anul 1908, de către redactorul unui ziar din Santiago, de unde are vocea aceea minunată, răspunde : „*În ţara mea de la Dunăre sînt*

multe mii de voci tot atît de limpezi și puternice despre care nimeni nu știe nimic. În alte condiții de viață, ele ar face înconjurul lumii și ar aduce nenumărați lauri poporului meu".

România socialistă a creat aceste „alte condiții de viață", care au făcut posibilă dezvoltarea în țara noastră a nenumărate talente, care i-au dus faima pe toate meridianele globului.

Socialismul se caracterizează printr-o impetuoasă dezvoltare a forțelor de producție pe linia satisfacerii, în măsură tot mai mare, a trebuințelor materiale și culturale ale poporului. Caracteristică pentru socialism este lupta eroică a oamenilor muncii pentru sporirea bogăției obștești. Asistăm la o impresionantă desfășurare a forțelor creatoare ale poporului nostru. Problema dezvoltării aptitudinilor și talentelor a devenit în societatea noastră socialistă o problemă de mare importanță socială.

Societatea noastră stimulează prin toate mijloacele și în toate domeniile activitatea creatoare a maselor. Condițiile noi de muncă din țara noastră, sprijinul larg acordat inovatorilor din producție, activitatea cercurilor științifice, artistice și tehnice ale pionierilor și școlarilor, punerea la dispoziția tuturora a mii de cluburi, cămine culturale, stadioane, complexe sportive precum și a cadrelor competente pentru îndrumarea diverselor activități, deschiderea a numeroase case de creație și școli populare de artă, existența miilor de formații muzicale, coregrafice și teatrale, în care activează un număr imens de artiști amatori, instituirea concursurilor periodice dintre aceste formații artistice ca și întrecerile sportive de masă sînt factori ce contribuie la valorificarea bogatului tezaur de talente al poporului nostru, la depistarea, îndrumarea competentă și dezvoltarea nestînjenită a aptitudinilor celor mulți.

7. Tipurile cognitive și studiul lor

Este îndeobște cunoscut faptul că, la om, reflectarea lumii se realizează la două nivele : senzorial și logic. Neurofiziologia a identificat și studiat în amănunțime mecanismele prin care se realizează reflectarea directă, senzorială și cea indirectă, mijlocită, de ordin intelectual, logic. S-a constatat că sînt întrucîtva mecanisme distincte — vorbindu-se de un sistem senzorial și de unul verbal, logic, sau, în terminologia pavloviană, de primul și cel de al doilea sistem de semnalizare.

Dacă primul sistem, senzorial, prefigurat prin datele ereditare, intră în funcție imediat după naștere, dezvoltîndu-se complex și perfecționîndu-se în cursul vieții, cel de al doilea sistem, intelectiv, nu este așa de puternic ancorat în organizările funcționale asigurate prin ereditate, nu intră automat în funcțiune imediat după naștere și este, într-o mai mare măsură, dependent de împrejurările dezvoltării individuale în contextul social.

Sistemul logic se bazează pe cel senzorial și este strîns legat de acesta. Cu timpul însă, dincolo de vîrsta primei copilării, în autoreglaj, celui de al doilea sistem îi revine rolul conducător. În mod esențial, la orice om conștient conduita este dirijată de la nivelul celui de al doilea sistem : al logicului, al raționalului. Factorii ambianței ni se impun prin imagini. Din punctul de vedere al percepțiilor noastre sîntem dependenți de împrejurările obiective, așa cum sînt ele. Datorită ideilor pe care le elaborăm în urma însușirii limbajului, a culturii, devenim însă relativ independenți față de împrejurări, le atribuim acestora un sens, formulăm atitudini variabile față de ele. Cu toate acestea, sistemul logic nu acționează niciodată izolat, ci într-o strînsă interdependență cu sistemul senzorial. Orice cunoaștere se desfășoară în ordinea interacțiunii continue dintre procesele senzoriale și procesele gîndirii abstracte. Dacă, din punct de vedere calitativ, așa cum am mai spus, gîndirea este decisivă, sub raport cantitativ este posibil ca dozajul activității celor două sisteme să se prezinte în proporții variate, cu alte cuvinte este posibilă predominarea cantitativă a sistemului logic sau a celui senzorial, a ideilor generale și abstracte sau a imaginilor totdeauna purtătoare de informații concrete.

Încă din secolul trecut, psihologul german Meumann a observat că oamenii se diferențiază din punct de vedere al structurii globale a proceselor de cunoaștere, unii fiind precumpănitor senzitivi, concreți, imaginativi, iar alții

abstractivi, ideativi, teoretici. Primii uzează mai mult de sinteze perceptive, reflectă lumea în imagini saturate de concret, cei din cealaltă categorie sînt înclinați mai mult spre analiză verbală și, de aceea, în cunoașterea lumii se opresc numai la anumite momente sau laturi, la anumite relații.

Clasificarea oamenilor după predominarea în cunoaștere a imaginilor concrete sau a abstracției este desigur foarte schematică. Aceasta pentru că întotdeauna predominarea de care vorbim este relativă și există o masă statistică foarte importantă, care nu este susceptibilă de o astfel de amplasare în extremă și ocupă un loc mediu, vădind o anumită echilibrare sau compensare a funcțiunilor, de reflectare senzorială și de reflectare logică. Atragem atenția asupra faptului că aici nicicum nu poate fi vorba de problema nivelului intelectual, al inteligenței etc. Se pune doar problema unui specific după felul în care sînt structurate și integrate cele două categorii de funcții.

O persoană care ține de tipul concret poate foarte bine să vădească o inteligență remarcabilă, să fie capabilă de orice performanțe și aceasta chiar în domeniul teoriei. Tot așa, o persoană care ține de tipul abstractiv poate să nu demonstreze inteligență și să nu dea rezultate apreciabile în activitatea teoretică. În primul caz, dezechilibrul în avantajul funcțiilor senzoriale se situează la un foarte înalt nivel de dezvoltare a activității de cunoaștere ; în cel de al doilea caz dezechilibrul în avantajul gîndirii abstracte s-a produs la un nivel scăzut al activității de cunoaștere. De asemenea, nu e recomandabil ca tipurile cognitive să fie puse neapărat în raport cu anumite profesii, deși unele reclamă într-o mare măsură imaginea iar altele mai multă ideație, după cum nu trebuie să se considere că tipul cognitiv și specializarea profesională vor coincide. S-au văzut actori sau poeți ce țineau de tipul abstractiv, după cum s-au văzut matematicieni și filozofi ce țineau de tipul intuitiv. Aceasta întrucît specializarea lor s-a realizat la un nivel superior, antrenînd într-un chip original resursele cunoașterii. Cu toate acestea, tipul cognitiv prezintă interes nu numai teoretic, ci și practic.

Aptitudinile simple sînt, desigur, inegal dezvoltate la reprezentanții celor două tipuri extreme. La intuitiv ne așteptăm să descoperim capacități senzoriale remarcabile și o mare receptivitate pentru concret, pe cînd la tipul abstractiv vom descoperi mai mult aptitudini legate de abstractizări și generalizări, de raționamente și o mai mare receptivitate pentru idei și teorii. Menționăm însă faptul că nici tipul intuitiv nu este unitar ; la el senzorialul poate predomina fie pe linie vizuală, fie pe cea auditivă sau chinestetică (sensibilitatea musculară) ; de asemenea, tipul abstractiv se poate prezenta sub varianta propriu-zis abstractivă a celor care, cum se spune uneori, „taie firul în patru“ sau în varianta sintetizatorului de idei, a teoreticianului cu sfere foarte largi.

Din punctul de vedere al eficienței în acțiune a reprezentanților fiecăreia din categoriile amintite situația nu se prezintă întotdeauna în același fel și este dependentă de alte laturi ale personalității. Astfel, tipul intuitiv se poate realiza ca un om atașat de realitățile concrete, realist și practic, sau ca un contemplativ, ca un visător, legat de lumea concretă dar insuficient de înarmat din punct de vedere practic. Primul va fi un practician, cel de al doilea evoluează mai degrabă într-o direcție artistică. Cît privește reprezentanții tipului abstract și aceștia pot fi activi sau pot fi niște oameni care teoretizează în gol și nu sînt apți pentru acțiuni hotărîte.

O dată cu diagnosticarea tipului cognitiv, putem strînge date pentru analiza diferitelor laturi ale personalității, cum ar fi : experiența de viață, orientarea, aptitudinile de percepție, de memorie, de imaginație și raționament. Vom descrie în continuare cîteva din probele simple care pot servi la determinarea tipului cognitiv.

La determinarea tipului cognitiv este adaptabil experimentul asociativ-verbal. Acesta se efectuează în felul următor : cercetătorul, care dispune de o listă de cuvinte foarte variate ca înțeles și nivel de generalitate, dar avînd aproximativ același număr de litere, pronunță cuvîntul și declanșează, totodată, un cronometru. Subiectului i se cere să răspundă pe dată, cu un alt cuvînt, primul care îi vine în minte. De exemplu, la cuvîntul „pădure“ răspunde cu vulpe, copaci, lup, lemn sau bogăție, natură,

luptă, în genere cu orice îi vine real în minte. În momentul în care subiectul a început să pronunțe cuvîntul-răspuns, se închide cronometrul și se notează, o dată cu răspunsul, și perioada de latență, adică intervalul de timp care a fost necesar. De regulă, răspunsul survine în intervalul de la o jumătate de secundă pînă la două secunde. Dacă trece prea mult timp, apare supoziția că subiectul a ales răspunsul din mai multe răspunsuri care i-au venit în cap și, deci, nu a fost spontan, reacția nefiind valabilă. După raportul dintre răspunsurile concrete (ce se referă fie la părți ale unor obiecte, fie la însușiri concrete ale lui sau care reprezintă o ilustrare a unui cuvînt mai general) și răspunsurile abstracte (ce se referă la categoria din care face parte obiectul semnificat, de exemplu : vulpe-animal, trandafir-plantă sau indică un comentariu teoretic, integrativ — de exemplu bătrîn-înțelepciune, pîrîu-hidrotehnică) ne putem face o idee despre structura proceselor de cunoaștere la subiect, deci determinăm tipul cognitiv. Această probă nu este totuși suficientă.

Printr-o altă probă putem determina raportul dintre performanțele de recunoaștere și descriere. Avem o colecție de imagini care sînt foarte apropiate ca structură generală, dar care prezintă o serie de deosebiri în ceea ce privesc detaliile (fig. 3). Poate fi o serie de frunze ale aceluiași arbore, care diferă însă întrucîtva în ceea ce privește dispoziția zimților pe margine, înclinația codiței și a vîrfului, dispoziția nervurilor în interior etc. Poate fi, de asemenea, o colecție de desene decorative avînd aceeași factură, dar reprezentînd anumite deosebiri de detaliu. Și mai bine ar fi să se folosească o colecție de portrete sau caricaturi care menține aceeași fizionomie, dar care au mici variații în unele detalii. Subiectului i se prezintă un singur exemplar din colecție — timp de 10—15 secunde — și i se cere să-l privească cu atenție pentru a-l putea recunoaște mai tîrziu. După cîteva minute, i se prezintă întreaga colecție, în care se află și figura dată separat. Sarcina este ca aceasta să fie recunoscută de la prima alegere. Dacă a recunoscut-o se acoperă figurile și i se cere să explice verbal după ce indicatori s-a orientat în diferențierea efectuată. Într-o a doua probă — se

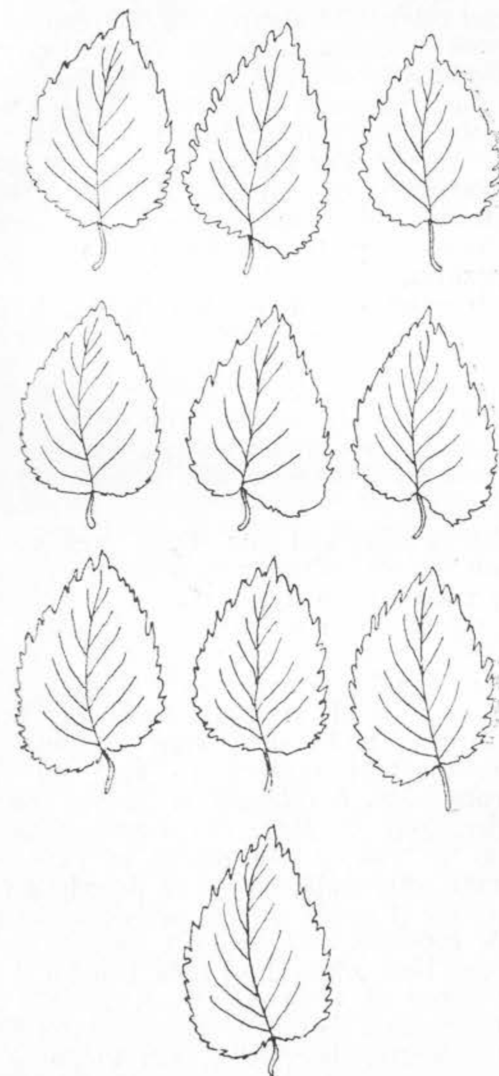

Fig. 3. Colecție de imagini pentru recunoaștere și descriere

procedează inițial la fel —, nu se mai recurge la prezentarea întregii colecții, ci, dimpotrivă, subiectului i se cere numai să descrie figura observată de el. Descripția este bună și completă în cazul în care, orientîndu-se după ea, și un alt subiect va putea să găsească figura vizată în colecție. Se constată că unii subiecți reușesc să recunoască cu ușurință desenul, dar nu pot să-l descrie satisfăcător. Alții, dimpotrivă, îl descriu satisfăcător, dar nu reușesc să-l recunoască. Evident, există și o a treia categorie care, la ambele faze ale probei, dă fie rezultate negative, fie rezultate pozitive.

O caracteristică destul de semnificativă a celor care țin de tipul intuitiv este capacitatea de a concretiza idei abstracte. În acest sens, se utilizează proba exprimării plastice. Subiectului i se cere să deseneze, dîndu-i însă o temă formulată în chip special, cum ar fi : idee, gînd, plan, energie, eroare, analiză ș.a.m.d. Unii recurg direct la scene foarte vii și concrete, alții le limitează la un desen abstracționist.

Specializarea memoriei este, după cum s-a văzut și ceva mai sus, un alt indicator de seamă al tipului cognitiv. Pentru a ne edifica într-o mai mare măsură asupra înclinației subiectelor spre fixarea imaginilor ori spre fixarea cuvintelor, se poate da proba de memorie concretă, efectuată prin prezentarea succesivă a douăzeci de perechi de imagini și a douăzeci de perechi de cuvinte abstracte, probă din care trebuie reținute atîta perechile cît și ordinea în care au fost prezentate. Proba poate fi refăcută și într-un context mai complex, dar firesc. Se alege din literatură sau se compune special un text de 3—4 pagini, în care se succed, într-o anumită alternanță, pasaje cu descripții foarte bogate și sugestive și pasaje în care primează abstracțiunea, comentariile generale. Subiectului i se cere să-l asculte pentru a-l ține bine minte și a-l reda. După o zi sau două, acesta este pus să povestească ce i s-a citit. Cu acest prilej se poate constata ce anume a reținut cu precădere : elementele concrete, descriptive, sau ideile și raționamentul ?

Putem constata, deci, cu ce fel de tip avem de-a face : concret sau abstractiv.

8. Inteligența și creativitatea

Inteligența este aptitudinea cea mai cuprinzătoare și cea mai importantă. Termenul de inteligență, chiar etimologic, presupune realizarea superioară a înțelegerii, posibilitatea de a descifra situațiile mai complicate, de a le pătrunde sensul. Pentru aceasta este necesară o dezvoltare înaltă a operațiilor intelectuale ale memoriei, imaginației și gîndirii. Aceste operații trebuie să aibă o arhitectonică complicată, să fie plastice, să permită atît diferențieri subtile între lucruri sau idei, cît și combinații variate ale imaginilor și ideilor.

În mod uzual, nu fără oarecare temei, inteligența este asociată cu vioiciunea, cu posibilitatea de a da răspunsurile cele mai bune, de a te „descurca" în situații complicate. Aceasta presupune un oarecare activism mintal, presupune posibilitatea de a opera cu informațiile în orice direcție, de a încerca diverse variante în stabilirea unei căi, respectiv de a ajunge un scop, pe căi ocolite. De aceea, în sens generic, inteligența este calificată ca *nivel mintal*.

Există însă o problemă care privește formele de gîndire de care dispune omul. Se disting : gîndirea reproductivă, care constă în înțelegerea unei situații, a unui text etc., și gîndirea productivă, prin care se operează astfel cu situațiile încît se rezolvă probleme și se ajunge la un rezultat principial nou.

Inteligența a fost concepută inițial ca o condiție a performanțelor în gîndirea reproductivă. Cu timpul însă, accentul a trecut tot mai mult pe performanțele de gîndire productivă, luîndu-se drept criteriu al gîndirii rezolvarea problemelor de orice fel. Este inteligent acela care sesizează problemele, care își pune întrebări sau răspunde la întrebările și problemele pe care i le pun alții. Nu este vorba, evident, doar de probleme de matematică, ci de toate situațiile în care este necesar să depășești o dificultate prin mijloace intelectuale, să găsești o soluție.

Ușurința cu care sînt găsite soluțiile este considerată ca fiind o dovadă de inteligență. Așadar, pe lîngă posibilitatea înțelegerii, rezolutivitatea este o condiție a inteligenței. În plan mintal, inteligența presupune evo-

luția operațională pe circuite lungi, altfel spus, posibilitatea de a dezvolta consecvent raționamente care să treacă dintr-o fază în alta, să se continue atît cît este necesar pentru a ajunge la scopul propus — acela de a afla ceva nou, de a găsi o cale nouă. Oamenii care nu sînt în stare de o astfel de raționare consecventă, plurifazică și care, deși uneori răspund rapid, nu depășesc decît înșiruirea a 2-3 judecăți, nu pot fi considerați inteligenți. Inteligența exclude superficialitatea și este mai degrabă legată de profunzimea gîndirii. Condiția profunzimii este structurarea rațională, pe atît de evoluată și de complexă, pe cît este de necesară. Pe această cale se obține o adaptare optimă la cerințele vieții sociale și se găsesc cele mai bune căi pentru a reuși în activitate.

Neîndoielnic, inteligența presupune o anumită ușurință a învățării. Nüssbant a arătat că rezultatele bune la învățătură nu sînt datorate exclusiv eforturilor de memorare și sistematizare, ci se explică deseori prin prezența inteligenței, prin aceea că subiectul, datorită unei înalte dezvoltări a operațiilor mintale, asimilează corect informațiile ce i se prezintă și le integrează organic în sistemul său de gîndire, pentru aceasta trebuind întrucîtva să le modifice sau să le restructureze. În continuare, cunoștințele nu rămîn la stadiul în care erau cînd au fost învățate: ele devin lucrative, respectiv pot să fie aplicate în diverse situații și restructurate în așa fel încît să servească unor noi cerințe. Prin învățare se însușesc o seamă de scheme sau metode privind relațiile spațiale, tehnice, chimice, relațiile fiziologice, biologice, matematice sau sociale și omul inteligent reușește să le utilizeze în chip optim. În legătură cu aceasta, pentru inteligență se folosesc, de regulă, astfel de calificative cum sînt perspicacitatea, suplețea, originalitatea și eleganța în rezolvări. Facultatea de a combina și recombina cunoștințele conform cerințelor actuale este definitorie pentru inteligență.

Asupra generalității inteligenței (în sensul că ea ar fi valabilă pentru orice domeniu) s-au formulat unele rezerve. Spearman socotea că inteligența este autonomă și universal-valabilă, ea nedepinzînd de aptitudinile speciale. Într-adevăr, este posibil ca inteligența să se dezvolte excepțional, iar unele aptitudini speciale să fie deficitare. Totuși, atunci cînd s-a trecut la analiza experimentală a inteligenței, s-a văzut că ea presupune o serie de factori interni, elemente componente care apar în diverse forme. Thurstone a stabilit 7 abilități primare, care, după părerea lui, condiționează inteligența generală. Acestea sînt: 1. Aptitudinile pentru numărat, pentru rezolvarea de probleme aritmetice sau lucrul cu cifre; 2. Fluiditatea verbală: să gîndești sau să scrii într-o unitate de timp un număr cît mai mare de cuvinte; 3. Înțelegerea cuvintelor sau aptitudinea de a defini cuvintele; 4. Memoria: aptitudinea de a memora și de a reactualiza; 5. Raționamentul: aptitudinea de a găsi reguli, principii sau concepte pentru a rezolva sau a înțelege o problemă; 6. Relațiile spațiale: aptitudinea de a desena din memorie sau de a vizualiza, de a imagina relații; 7. Viteza perceptuală: capacitatea de a prinde iute diferențele și asemănările între obiecte.

Căutînd să definească factorii inteligenței, o serie de autori au făcut clasificări și mai ample. Wexler a elaborat o scară a inteligenței care se realizează prin probe multiple și variate. În genere, se testează orientarea în spațiu, combinarea elementelor spațiale, surprinderea relațiilor numerice, operarea cu vocabularul, selecția în memorie, comparația, capacitatea de abstractizare și generalizare, aptitudinea combinativă și rezolutivă. S-a constatat că nu există o deplină egalitate a performanțelor obținute pe fiecare din linia probelor prevăzute. Este adevărat că unii subiecți fac față la toate probele în chip optim, alții ajung însă la situații contradictorii, rezolvînd bine unele din probe și fiind incapabili să le rezolve pe altele. De aceea, în studiul factorial al inteligenței se recurge la un calcul mediu și anume la calculul mediilor performanțelor. Aceasta însă nu înseamnă că se poate demonstra prezența unei inteligențe globale (Claparède). S-a vorbit atunci de mai multe tipuri de inteligență. Încă Thorndike a considerat că există cel puțin trei tipuri mari de inteligență: 1. Abstractă sau conceptuală, caracterizată prin utilizarea optimă a materialului verbal și simbolic;

2. Practică, manifestată în manipularea obiectelor ;
3. Socială, care constă în înţelegerea relaţiilor interumane şi rezolvarea propriilor probleme în legătură cu adaptarea la mediul social.

Ulterior s-au adăugat şi multiple alte forme de inteligenţă, cum ar fi : inteligenţa spaţială, motorie, artistică, teoretică, tehnică, matematică ş.a.m.d. La diverşi indivizi nu există o perfectă corespondenţă între nivelurile fiecăreia dintre respectivele forme de inteligenţă. Indiscutabil, aici se exprimă specializarea în activitatea omului datorită exersărilor variate pe care le-a realizat fiecare. Aceasta nu înseamnă însă că nu există şi o tendinţă integrativă a rezolutivităţii, că nu e posibilă o inteligenţă cu sferă cît mai largă de afirmare.

Inteligenţa se realizează precumpănitor în ordinea rezolutivităţii practice, a operării fizice şi numerice, a clasificărilor, a surprinderii funcţiunii complexe, a modelării, a teoretizării şi forma predominantă de inteligenţă devine generică pentru respectivul individ. Cu alte cuvinte, el surprinde şi interpretează lumea cu variatele ei domenii îndeosebi prin intermediul acelei forme de inteligenţă care îi este proprie. Totuşi, participînd la diverse tipuri de activitate, individul îşi cultivă mai multe forme de inteligenţă. Multilateralitatea este o condiţie importantă în dezvoltarea pluridimensională a inteligenţei, aceasta cu atît mai mult cu cît respectivele forme de inteligenţă nu sînt complet deosebite din punctul de vedere al structurii lor funcţionale. Ele conţin şi elemente comune care le reunesc dar care, în acelaşi timp, sînt susceptibile de îmbogăţire prin preluarea unor modalităţi operaţionale din contextul unei alte forme. Se ştie astfel ce însemnătate au aplicarea schemelor matematice în orice domeniu al gîndirii, utilizarea expresivităţii artistice chiar şi în domeniul ştiinţei, înţelegerea cu ajutorul unor fenomene tehnice a unor fenomene biologice ş.a.m.d.

Inteligenţa nu este însă numai rezultatul unei restructurări la nivelul calitativ superior al proceselor cognitive. Ea este dependentă de motive, de scopuri, de efort. Curiozitatea, interesul pentru adevăr, perseverenţa

în dezvoltarea raţionamentelor, consecvenţa în urmărirea scopurilor par a fi premise obligatorii ale inteligenţei. Wexler defineşte inteligenţa astfel :„*Inteligenţa este capacitatea globală a individului de a acţiona potrivit cu un scop, de a gîndi raţional, de a se ocupa efectiv şi a acţiona eficient cu ceea ce îl înconjoară*".

În strînsă legătură cu inteligenţa se defineşte creativitatea — aptitudinea generală care se exprimă în producerea noului. Această producere a noului în forma practică, ştiinţifică, tehnică, socială, teoretică este, neîndoielnic, mediată prin inteligenţă. Probabil că este o formă particulară de inteligenţă care se dezvoltă în chip excepţional. Totuşi, creativitatea nu se reduce la inteligenţă. În contextul aptitudinii pentru creaţie, inteligenţa este o condiţie internă, un instrument, pe lîngă aceasta adăugîndu-se o serie întreagă de elemente.

Osborn consideră că, în creativitate, imaginaţia constructivă ocupă un loc mai important decît gîndirea. Hilgard apreciază că cea mai importantă componentă a creativităţii este gîndirea direcţională şi creatoare, iar Guilford identifică creativitatea cu gîndirea divergentă, prin aceasta înţelegînd acea gîndire care nu are o formă standardizată, care merge în direcţii diferite, schimbîndu-şi la nevoie direcţiile, încercînd mai multe variante de rezolvare şi elaborare (aceasta cînd este cerută la aceeaşi întrebare o diversitate de răspunsuri).

Se poate presupune că, în dependenţă de condiţiile individuale, există mai multe tipuri de creativitate şi chiar structuri funcţionale ale proceselor creative. Ceea ce trebuie în mod deosebit să subliniem aici este uniunea dintre gîndire şi imaginaţie. În activitatea de căutare, descoperire şi realizare a noului, omul este permanent în căutarea unor soluţii. Aşa cum arată Einstein, fiind pasionat pentru nou, omul îşi conservă aptitudinea de a se uimi, este curios, persistă în căutările sale. Pentru a ilustra această situaţie este suficient să dăm ca exemplu pe căutătorii de bani din metropole, care, datorită orientării lor specializate, reuşesc să găsească într-o zi atît cît nu găsesc alţii, în mod incidental, pe întreg parcursul unei vieţi.

În creativitate, prin urmare, un rol de cea mai mare însemnătate revine bazei emoționale. Lenin spunea că lumea nu îl satisface pe om și atunci el se hotărăște să o transforme. Pentru omul creativ, această insatisfacție față de situațiile prezente este, într-un anumit fel, continuă. El își pune mereu probleme și mereu încearcă soluționarea lor, în aceasta avîndu-și izvorul și continua sa efervescență spirituală. Ar fi greșit însă dacă am considera că fenomenele creației sînt doar rezultatul aspirațiilor continue către tot ceea ce este nou. Creativitatea presupune și structura unei anumite tehnici de lucru: sînt procedeele de gîndire și de imaginație creatoare. Se citează îndeosebi procedeele imaginative de felul extensiunii utilizării unui obiect, al adaptării unei experiențe la o altă situație, al adiționării, multiplicării, diviziunii în operarea cu imaginile anumitor obiecte, al reorganizării, transpoziției etc. Esențial pentru creativitate este elaborarea ipotezelor. Omul creativ construiește mereu ipoteze și chiar la aceeași întrebare caută să dea mai multe răspunsuri ipotetice. Există, prin urmare, o însumare de variante, ceea ce echivalează cu asigurarea de multiple disponibilități.

Osborn considera că în timpul generării ipotezelor este necesar să se renunțe, pentru moment, la o serie de restricții critice pe care le presupun cunoștințele prealabile, adevărurile deja statuate, clasificările, cu alte cuvinte să fie atenuat controlul din partea gîndirii critice (aceasta în scopul construcției ipotezelor), ulterior urmînd să aibă loc un triaj discriminativ al ipotezelor care au fost acumulate.

Caracteristicile principale ale creativității sînt considerate a fi:

a) *Fluiditatea,* prin care se înțeleg bogăția, ușurința și rapiditatea asociațiilor între imagini sau idei, debitul verbal, bogăția ideației;

b) *Flexibilitatea,* adică modificarea, restructurarea eficientă a mersului gîndirii în raport cu noile situații, posibilitatea de a opera cu ușurință transferuri, de a renunța la vechi puncte de vedere și de a adopta unele noi.

Flexibilitatea ar mai putea fi definită ca plasticitatea activității mintale;

c) *Originalitatea,* dependentă de modul personal de abordare a problemelor și de caracterul deosebit de căutare a soluțiilor. În cercetări, originalitatea este testată de Wilson, Guilford și Taylor după următorii indicatori: 1. Capacitatea de a da răspunsuri care au o frecvență statistică foarte mică, ceea ce permite să se tragă concluzii despre posibilitățile realizării de produse noi; 2. Răspunsuri inedite, prin asociații de cît mai lung circuit; pentru a se da răspunsuri noi se utilizează toate căile posibile, chiar cele mai neașteptate, se fac asocieri între termenii cei mai îndepărtați; 3. Răspunsuri prompte și perspicace, prin aceasta înțelegînd ceea ce se relevă în rezolvarea ghicitorilor, enigmelor, jocurilor de cuvinte etc. O caracteristică de bază a creativității constă în capacitatea de a traduce în viață, de a da soluții originale. Pentru că nu e suficient să ai o idee originală, ci să știi și cum să o poți transpune într-un răspuns, într-o invenție, într-o operă etc.

d) *Ingeniozitatea,* adică adoptarea nu numai de soluții originale, ci de metode originale neobișnuit de simple și elegante. Ingeniozitatea înseamnă posibilitatea de a găsi calea cea mai directă și mai ușoară care duce la un efect optim.

Discuțiile contemporane despre creativitate pun în evidență faptul că aptitudinea creativității este educabilă. Aceasta întrucît atitudinea creativă, dezvoltarea deosebită a fanteziei și însușirea unei sume de procedee creative duc, pînă la urmă, la însușirea unui stil creator. Pe drept cuvînt se critică sistemul tradițional de învățămînt care apelează mai mult la gîndirea reproductivă și nu dezvoltă în suficientă măsură creativitatea. În același timp, se accentuează faptul că realizarea personalității la nivelul creației este condiționată de o serie de factori cum ar fi comanda socială, cointeresarea materială și morală, climatul favorabil noului, încurajarea înclinațiilor spre originalitate — chiar atunci cînd acestea nu duc direct la reușită.

9. Diagnosticarea inteligenţei şi creativităţii

Inteligenţa — considerată ca aptitudine generală — poate fi determinată, în primul rînd, prin rezultatele pe care le obţine militarul în activitatea sa specifică, comportînd rezolvarea operativă a nenumărate probleme. Dacă el înţelege repede şi profund ceea ce i se comunică, dacă, aflîndu-se într-o situaţie încurcată, reuşeşte să găsească repede soluţia, să fie inventiv, în asemenea condiţii putem vorbi despre o anumită dezvoltare a inteligenţei. Este necesar însă ca aceeaşi capacitate de a rezolva unele probleme să fie probată în mai multe domenii şi, îndeosebi, în cele cu care persoana respectivă nu este încă bine familiarizată. Aceasta deoarece nu trebuie să se uite că „probele de foc" ale inteligenţei sînt tocmai situaţiile noi, nefamiliare. Altfel nu poate fi vorba decît de unele deprinderi profesionale, de unele rezolvări ce se obţin în virtutea unei experienţe foarte bine structurate.

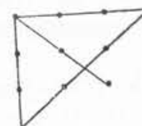
Cu toate că noi definim inteligenţa ca aptitudine generală, probele pe care le folosim nu sînt de natură să ne furnizeze decît informaţii asupra anumitor laturi sau forme ale inteligenţei. Pentru diagnostic recurgem la probe ce prezintă probleme spaţiale, matematice, verbale, observative — practice sau teoretice. Dar nu întotdeauna obţinem la toate aceste probe rezultate de acelaşi nivel, fapt care ne demonstrează că şi inteligenţa, avînd diverse forme, poate fi dezvoltată inegal. Ne vom referi, cu totul exemplificativ, doar la cîteva dintre nenumăratele probe de inteligenţă aflate în circulaţie.

O probă de inteligenţă observativă. Pe un cartonaş sînt reprezentaţi cinci peşti ; doi cîte doi seamănă între ei iar ultimul, avînd unele însuşiri asemănătoare cu ceilalţi, dispune totuşi şi de caracteristici proprii. Se cere subiectului să elimine intrusul, adică acel exemplar care nu seamănă cu ceilalţi. Subiectul trebuie să opereze comparaţia succesiv şi să găsească la exemplarul despre care am vorbit însuşirile care îl situează într-o poziţie aparte. Este necesar să se măsoare şi timpul folosit pentru darea unui răspuns corect.

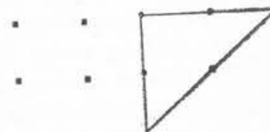
Proba celor nouă puncte (Maier). Pe o hîrtie se dau nouă puncte dispuse pătratic

şi se cere subiectului să le unească prin patru linii drepte, fără a ridica creionul de pe hîrtie. În cazul de faţă, subiectul nu va reuşi să rezolve problema decît numai dacă porneşte de la un anumit punct, la care va reveni pentru tragerea celei de a patra linii, şi numai dacă va ieşi din limitele pătratului, după cum se impune în cazul de faţă :

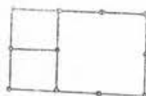
Dacă această probă e prea grea se poate recurge la alta, de acelaşi fel, conţinînd mai puţine puncte. În aceleaşi condiţii, dîndu-se patru puncte, se cere unirea lor prin trasarea neîntreruptă a trei linii drepte.

Proba pătratelor (Guilford). Se dau şase pătrate din beţe de chibrituri şi se cere ca, ridicînd numai patru beţe, să rămînă exact trei pătrate. Figura dată arată astfel :

Subiecţii sînt înclinaţi să menţină aceeaşi mărime a pătratului şi numai după ce îşi dau seama că nu este obligatoriu ca cele trei pătrate rezultate să fie egale între ele rezolvă problema :

Adăugăm o probă bine cunoscută la noi ca joc distractiv, care nu este lipsită de semnificaţie pentru felul cum reacţionează cei care n-o cunosc. Se dau şase chibrituri (sau segmente egale, sau beţişoare egale) şi se cere subiectului să facă cu ele patru triunghiuri echilaterale. Cei care încearcă construcţia în plan eşuează inevitabil. Principiul rezolvării presupune trecerea la o figură tridimensională şi anume la o piramidă.

Proba şirului numeric presupune descoperirea regulii după care s-a construit şirul respectiv Astfel se poate da : 336699 12 12 15 15 etc., 123, 234, 345, 456 etc., 968 57463524 etc. Pentru că celelalte au o regulă uşor de descoperit o indicăm numai la ultima serie : este aplicarea, de la prima cifră, a scăderii cu trei şi a adunării cu doi.

Proba „cît mai multor întrebuinţări ale aceluiaşi obiect", instituită de Guilford, prevede ca să se indice un obiect comun : o cărămidă, o cutie de conserve, o trestie etc., cerîndu-se subiectului să imagineze cît mai multe, mai variate şi neaşteptate întrebuinţări ale obiectului respectiv. Se constată că unii obiecţi ajung abia la zece întrebuinţări, iar alţii imaginează sute de utilizări inedite şi originale.

Proba de construcţie verbală constă din indicarea a patru sau cinci litere considerate începuturi de cuvinte. Subiectul trebuie să construiască cît mai multe propoziţii prin formări de cuvinte, pornind de la literele iniţiale date şi păstrînd aceeaşi ordine. Se dă de exemplu U...d.. s...i..., la care se pot construi propoziţii ca acestea : „Unul dintre soldaţi informează" ; „Unduirea drumului s-a isprăvit" ; „Un dragon s-a ivit" etc., etc.

Proba „cuvintelor de prisos" de Judson şi Cofer. Se dau trei grupe de cîte patru cuvinte, subiectului cerîndu-i-se să indice acel cuvînt care nu face parte din categoria celorlalte trei, adică e de prisos. Astfel, avem :

1) Adunare, pătrat, scădere, înmulţire ;
2) Scădere, creştere, înmulţire, adunare ;
3) Carte, cutie, caiet, silitor.

Rezolvarea primei probe este simplă, de prisos fiind cuvîntul pătrat. În celelalte probe situaţia este întrucîtva echivocă, fiind în raport cu criteriul posibil ales. Respectiv, dacă la 2 te orientezi după operaţiile aritmetice elimini „creştere", dacă te orientezi după criteriul sporirii elimini „scădere", iar la 3, dacă te orientezi după obiecte din hîrtie elimini „silitor", iar dacă ai în vedere şcoala elimini „cutie".

10. Aptitudinile artistice

După genul de artă în care se manifestă, aptitudinile artistice sînt foarte variate, dispunînd şi de constituţii variabile după individualităţi. Totuşi, există cîteva componente generale ale tuturor categoriilor de aptitudini artistice. Este, în primul rînd, o anumită sensibilitate dezvoltată excepţional (vizuală, auditivă, olfactivă, kinestezică). Aceasta face ca artistul să reacţioneze mai viu, mai intens la stimuli. Pornind de la aceasta, el îşi dezvoltă un spirit de observaţie specific, în conformitate cu modalitatea senzorială dominantă.

Ceea ce vede sau aude un artist în contextul lumii înconjurătoare este deosebit de expresiv, de viu, de pregnant. Evenimentele concrete din ambianţă provoacă în viaţa sufletească a artistului un ecou emoţional aparte. El este deci nu numai un observator specializat, dar şi un om deosebit de impresionabil. Imaginile saturate emoţional au tendinţa de a se menţine mult timp şi într-o for-

ună foarte vie. Orice artist are capacitatea de a memora şi reprezenta expresiv şi durabil evenimentele pe care le-a trăit.

Artistul nu este însă doar un colector de impresii sau doar un posesor al unei memorii remarcabile, cel puţin pe linia specială a artei sale. Orice artist este şi un interpret. Capacitatea de interpretare, de transformare, de asociere şi reorganizare se manifestă încă din momentul percepţiei, al observaţiei. Tocmai de aceea, chiar perceperea realităţii poartă amprenta personalităţii artistului. Nu este doar o simplă percepţie senzorială, ci o viziune selectivă, interpretativă şi cu expresivitate estetică. Artistul ştie să descopere frumosul în realitate, ştie să transforme datele realităţii în vederea construirii frumosului. Intervine deci un mod de a gîndi şi a simţi, intervine atitudinea estetică faţă de realitate.

Fiecare din arte presupune un tip de gîndire estetică. Se operează cu idei şi imagini plastice, muzicale, scenice, literare, coregrafice. Este foarte greşită tendinţa de a considera că artistul rămîne numai la imagini şi emoţii estetice. Într-adevăr, arta — cu relativa excepţie a literaturii — se exprimă în imagini. Pentru ca produsele artistice să aibă valoare estetică corespunzătoare este necesar să fie mediate prin gîndire, prin raţionamente construite în mod abstract-teoretic, dar vizînd o anumită „logică" a frumosului.

Ceea ce însă potenţează în cel mai înalt grad activitatea de creaţie este imaginaţia. Imaginaţia creatoare neobişnuită, capabilă de cele mai insolite combinaţii, este facultatea *princeps* a artistului. Această imaginaţie absoarbe şi transformă continuu materialele informaţionale din realitate, restructurînd totul în raport cu anumite sensuri, semnificaţii ; intervin astfel proiecte, o întreagă lume interioară de imagini vizuale, emoţii, sunete, mişcări, mirosuri şi gusturi care — toate — germinează, evoluează continuu pe o anumită filieră creativă.

Caracteristică pentru lumea lăuntrică imaginativă a artistului este osmoza, întrepătrunderea imaginilor de diverse feluri. S-a spus, pe drept cuvînt, că orice artist are dezvoltat într-un înalt grad darul sinesteziei. El traduce în limbajul său specific de valori vizuale, auditive,

kinestezice, verbale impresii de alt gen. În legătură cu aceasta se vorbeşte despre o audiţie colorată sau despre culori sonore, despre mişcări stridente sau despre sunete mişcătoare, despre cuvinte aspre sau despre mirosuri tăcute.

În orice gen de artă ar lucra, creatorul are ca obiect principal de studiu — omul. Şi natura este umanizată, după cum obiectele culturii materiale sînt pregnant umane. Chiar acei artişti care declară că nu vor să reprezinte pe alţi oameni, pînă la urmă — pentru a explica arta lor abstractă, simbolică, suprarealistă — sînt nevoiţi să declare că ei se exprimă pe sine, propriile lor stări şi viziunea lor personală asupra lumii. Deci, vorbind despre sine, tot despre om este vorba. În legătură cu aceste împrejurări o aptitudine obligatorie pentru activitatea artistică de talent ni se pare a fi intuirea psihologică a oamenilor sau a propriei persoane şi, totodată, transpoziţia. Orice artist este — trebuie să fie, chiar fără nici un fel de cunoştinţe teoretice — un psiholog. Ne referim la accepţiunea empirică şi deosebit de valoroasă a cuvîntului. Artistul ştie să observe anumite stări psihice dincolo de manifestările de comportament, de gesturi, de produse ale activităţii umane. El ajunge să creeze o serie de imagini, de situaţii care au putut să aducă o persoană la o anumită stare sau la un anumit gest. Pentru că, reconstituind într-un anumit fel evoluţia sufletească şi comportamentală a cuiva, trebuie, oricum, să te pui în locul lui, să îndeplineşti rolul lui, să-i reeditezi gîndurile, trăirile, impresiile, să operezi o transpoziţie emoţional-imaginativă. Această transpoziţie este condiţia necesară şi pentru cel care face un portret, şi pentru cel care compune muzică lirică, pentru a nu mai vorbi de creatorul de personaje într-un roman sau într-o piesă de teatru.

Pentru a obiectiva, a da expresie personajului, a expune ideea şi trăirea artistică, fiecare artist trebuie să dispună de o tehnică, de un anumit stil de realizare. Este ceea ce se obţine printr-o învăţare stăruitoare, prin acumulare de experienţă care duce la măiestrie, prin strădania de perfecţionare care animă munca tenace şi, deseori, nebănuit de dificilă, a creatorului de artă.

Toate aceste însuşiri îşi găsesc realizarea particulară şi specializată în activitatea artiştilor de diverse genuri. Trebuie însă spus că aptitudinile artistice nu sînt apanajul exclusiv al celor care, prin profesie şi recunoaştere publică, sînt desemnaţi artişti. Aptitudinile artistice în diverse grade se prezintă ca însuşiri general-umane. Cineva spunea că în fiecare om este un artist. Important este ca acesta să fie trezit la viaţă şi pus în condiţii de realizare. Marx atrăgea atenţia asupra faptului că în masa poporului se pierd multe talente potenţiale. Activitatea artistică de amatori, formaţiile artistice care au o largă răspîndire în sistemul armatei etc. reprezintă un mijloc deosebit de eficient în ceea ce priveşte valorificarea la un nivel — uneori remarcabil — a multor aptitudini artistice proprii tineretului nostru. Un argument pentru teza despre răspîndirea general-umană a aptitudinilor artistice este acela că, în caz contrar, omul de rînd nu ar putea percepe arta, nu ar mai fi emoţionat, transportat estetic cînd percepe muzica, spectacolele de teatru sau de cinematograf, operele de artă plastică etc. Percepţia artistică este tocmai trezirea la viaţă a aptitudinilor artistice de care, într-o anumită măsură, dispune fiecare individ.

Aptitudinile muzicale. Se înţelege de la sine că, înainte de toate, aptitudinile muzicale presupun o dezvoltare remarcabilă a sensibilităţii auditive. Această formă de sensibilitate nu echivalează numai cu aptitudinile muzicale, ci ea trebuie să aibă o anumită organizare pentru a putea să contribuie eficient la perceperea şi crearea valorilor muzicale. În consecinţă, se presupune că pentru muzică sînt necesare aptitudini mai complexe, care angajează, dincolo de auz, toate celelalte facultăţi psihice într-un complex definit ca muzicalitate.

Considerînd muzicalitatea aptitudinea complexă şi fundamentală, vom diferenţia înlăuntrul ei trei feluri de capacităţi muzicale componente : capacitatea de ascultare a muzicii, cea de executare vocală sau instrumentală şi cea de compoziţie muzicală. Aceasta din urmă este cea mai importantă. Creaţia muzicală depinde de forţa şi de bogăţia imaginaţiei, de focalizarea trăirilor emoţionale, pe scurt, de concentrarea auditiv emoţională a atenţiei. Asculţi muzica în măsura în care ea, direct sau indirect, îţi apare ca expresie a unui anumit conţinut. Este un conţinut în primul rînd emoţional.

O serie de autori consideră că sunetele muzicale obiectivează evoluţia spirituală, stările sufleteşti şi tocmai de aceea ele acţionează aşa de direct asupra noastră. Perfecţionarea în sens muzical a percepţiei auditive presupune, în primul rînd, diferenţierea fină a celor trei calităţi ale sunetului : intensitatea, înălţimea şi timbrul. Cea mai grea, dar şi cea mai importantă este diferenţierea înălţimii. Este cea mai importantă calitate întrucît muzica se construieşte în principal prin varietăţi de înălţime. Este greu de diferenţiat înălţimea întrucît ea este deseori mascată în întregime de intensitate şi, mai mult decît atît, este strîns legată de timbru. De aceea, unele persoane sînt înclinate să aprecieze înălţimea după timbru, adică după factura sunetului. Un sunet mai gros este considerat ca situîndu-se mai jos, avînd o înălţime mai mică, iar un sunet subţire apare ca situîndu-se la o mare înălţime. În realitate însă este vorba de aceleaşi frecvenţe (înălţime) ce apar în ipostaze diferite, în raport cu timbrul. A varia timbrul iar nu înălţimea înseamnă a cînta fals. Decisivă este deci diferenţierea sunetelor după înălţime. Acei care recunosc înălţimea unui sunet singular dispun de auz absolut. Cei care, pentru a identifica înălţimea unui sunet trebuie să recurgă la comparaţia cu alte sunete, dispun de un auz relativ. Toate acestea sînt însă aptitudini simple în raport cu exigenţele audiţiei, execuţiei şi creaţiei muzicale. Frecvent, în limbajul uzual, persoanele se apreciază ca avînd sau nu „ureche muzicală". Prin aceasta se înţelege auzul melodic sau capacitatea de a distinge sunetele periodice muzicale de cele aperiodice, numite zgomote.

Auzul melodic este cu atît mai desăvîrşit cu cît identifică mai precis intonaţiile în audiţie sau execuţie. Auzul melodic devine sistematizat în urma exerciţiului şi se transformă în ceea ce se cheamă simţul tonalităţii sau simţul gamei. Datorită acestei aptitudini complexe, sunetele sînt percepute atît în conformitate cu caracteristica lor sonoră cît şi cu semnificaţia lor emoţional-muzi-

cală. Muzicianul stăpînește fiecare sunet muzical și îl folosește ca un instrument cu o funcție precisă.

În activitatea muzicală, un rol deosebit de important revine percepției timpului. Muzicienii se orientează exact în intervale, ajung să le măsoare și să le respecte în conformitate cu prescripțiile partiturii. Fondul orientării temporare în muzică este ritmul. Simțul ritmului va fi deci o aptitudine indispensabilă pentru muzică. La nivel superior, activitatea muzicală presupune perceperea, reprezentarea și gîndirea structurii muzicale pe mari întinderi. În această privință este foarte importantă stabilirea consonanțelor și disonanțelor. În ansamblul acesta, posibilitatea de operare a structurii muzicale și de identificare a valorilor lor genetice se definește ca auz armonic sau simț al armoniei muzicale. Pentru a ajunge însă în acest stadiu este necesar ca să capete o mare dezvoltare capacitatea de reprezentare auditiv-muzicală, să poți reprezenta viu și pe lungi durate desenul muzical pur mintal, fără a trebui să cînți sau să te ajuți cu un instrument. Este ceea ce se numește auzul intern. Caracteristic pentru auzul intern este faptul că el reduce desfășurarea succesivă a șirului muzical, executat sau perceput, la structuri care în minte apar comprimat și aproape simultan. De la cîntul desfășurat succesiv se ajunge pînă la urmă la o reprezentare muzicală relativ simultană. Este o performanță de care sînt în stare marii muzicieni, prelung și minuțios exersați, dirijorii și compozitorii.

Pentru activitatea muzicală sînt fundamentale următoarele trei aptitudini: 1) Simțul intonațiilor sau al gamei; 2) Auzul intern dus pînă la cele mai variate moduri de operare mintală cu valorile muzicale; 3) Simțul ritmului și al variațiilor de interval.

Aptitudinile pentru plastică se bazează pe dezvoltarea percepției vizuale. Nu contează însă atît văzul de la distanță (unii mari pictori au fost miopi) cît discriminarea complexă în imagini a formelor și culorilor. În genere, pentru pictor și sculptor sînt necesare aptitudini de orientare spațială. Acestea nu sînt însă nicidecum suficiente. Mai importantă decît percepția este reprezen-

tarea. Plasticienii dispun întotdeauna de reprezentări vizuale puternice, vii, durabile. Este ceea ce le permite să reproducă cu exactitate un obiect sau un peisaj după amintire, iar nu după natură. Artele plastice presupun însă nu fotografii, ci imagini expresive, reorganizarea datelor obiective pentru a reda o atmosferă emoțională, o idee. Din acest punct de vedere, deosebit de important este văzul interpretativ, adică perceperea semnificativă, înțelegerea aptă să surprindă caracteristicul. Pictorul nu reproduce exact un obiect, ci redă impresia lui față de acest obiect; el nu reproduce ceea ce vede, ci felul cum vede, cum simte și cum gîndește. Pentru a putea însă interpreta, modifica, recombina, el trebuie să perceapă exact, să rețină cu precizie dimensiunile, dispozițiile, tonurile cromatice. Atunci reușește să opereze imaginativ și, deci, să exprime ceva. Tabloul mintal rezultă din tabloul real (Van Lier).

Posibilitatea de transformare și de expresie este condiționată de doi factori:

1. Perceperea obiectului în perspectiva desenării, a reproducerii lui picturale sau sculpturale (Volkov); este necesar deci să se dezvolte capacitatea de percepție a desenului, a picturii, a graficii, a sculpturii și ea să medieze perceperea lumii;

2. Reacția emoțională a tot ceea ce este caracteristic și răsfrîngerea prin sentiment a reprezentării sau evocării (Huyghe).

În afară de percepție și reprezentarea corectă a formelor, în afară de orientarea în perspectiva reproducerii a ideilor — cu respectarea legilor intrinsece ale plasticii care trebuie să sugereze distanță, volum, mișcare — foarte important este simțul culorilor. Îndeosebi, prin culoare se traduc simțămintele și se creează atmosfera. Plasticienii dispun de o foarte evoluată imaginație cromatică.

Aptitudinile literare sînt tributare aptitudinilor muzicale și plastice. Poetul sau prozatorul dispune cu necesitate de o sensibilitate plastică sau muzicală, chiar dacă nu se realizează în domeniul plasticii sau muzicii. Aceste „rezerve secrete“ îi creează insului posibilitatea de a se

exprima artistic în cuvinte. De aceea, principală în arta prozatorului sau poetului este asocierea impresiilor de orice fel la cuvinte, capacitatea de exprimare verbală sugestivă. Este necesară deci o anumită impresionalitate și dezvoltare a simțului limbii. Alegerea cuvintelor celor mai potrivite, frazarea expresivă sau evocatoare constituie conținutul specific al muncii scriitorului. Mărturisindu-și strădaniile, marele Arghezi scria: *„Pe lîngă cuvintele care sar, m-au interesat tot atît de mult cuvintele care se înțepenesc, care stau de tot, îngropate mult în pămînt și ridicate mult în văzduh: cuvintele stîncoase. Cînd nu le-am găsit, am luat cuvintele celelalte și le-am bătut un cui lung înlăuntru și le-am lăsat așa; și acest cui e un cui care nu mai iese... m-a posedat intenția de a împrumuta vorbelor însușiri materiale, așa încît unele să miroasă, unele să supere pupila prin scînteiere, altele să fie pipăibile, dure sau mușchiulate și cu păr de animal".*

Forța sugestivă a cuvintelor la scriitorii obișnuiți sau la cei care, asemenea unui Eminescu sau Arghezi, contribuie la dezvoltarea limbii, rezidă în faptul că ele exprimă precis adevărul vieții. Scriitorul are un spirit de observație și de pătrundere extrem de dezvoltat. El reține exact și desprinde semnificațiile situațiilor, comportamentului și stărilor psihice. În contextul vieții omenești, așa cum arată Ibrăileanu, scriitorul reține amănuntele caracteristice. În plus, aproape toți scriitorii dispun de aptitudinea intuiției psihologice. Ochiul scriitorului — arăta Ehrenburg — poate fi asemănat cu razele Röntgen: pătrunde înlăuntru și permite să vezi omul ca și cum ar fi transparent. Semnificația și întrepătrunderea psihologică a unor fapte de comportament au fost foarte bine redate de Vlahuță în însemnările lui despre spiritul de observație al scriitorului.

Construcția operei literare izvorăște însă dintr-o intuiție precisă. Ea presupune o condensare a datelor observației și o compoziție unitară, care nu pot fi decît rodul fanteziei. Chiar în operele realiste structura povestirii sau romanului este fructul fanteziei. Creînd anumiți eroi, romancierul se confundă cu ei, trăiește viața

lor și respectă o anumită logică a caracterelor și situației. Adevăratul scriitor nu mai este liber față de personajele sale de îndată ce acestea s-au definit. Dacă nu le permite o dezvoltare care să fie cel puțin psihologic verosimilă, opera literară va fi nereușită. Identificîndu-se emoțional cu eroul său, scriitorul parcurge — oarecum — toate evoluțiile acestuia. Se povestește că Balzac, redînd moartea lui Moș Goriot, era foarte întristat, iar Flaubert simțea aievea gustul de arsenic în momentul cînd redacta paginile despre moartea lui M-me Bovary.

Fiind un maestru al limbii, scriitorul sau poetul exprimă în mod mijlocit sau nemijlocit ideile. Prin arta sa, el se apropie mai mult de gîndirea abstractă decît orice artist. Există și o preocupare mai mare pentru aprecierea critică a propriilor lucrări. Paul Valéry arăta că fiecare scriitor de talent sintetizează în sine trei personaje: gînditorul, artistul și criticul.

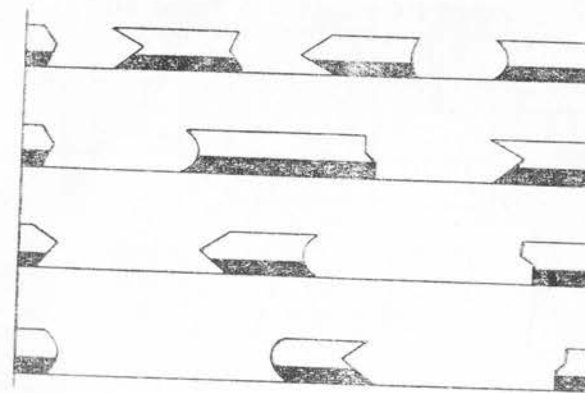
Aptitudinile actoricești constau, în principiu, în posibilitățile de a reproduce prin acțiune, conduită etc. stările sufletești ale unui personaj. Decisive în arta actorului sînt: imitația, transpunerea imaginativ-emoțională și comportamentală și expresivitatea mimico-gesticulară și verbală. La actor, transpoziția este dusă la extrem, el ajunge să fie cel puțin parțial un altul. Artiștii din celelalte branșe obiectivează produsele creației lor (tablouri, compoziții muzicale, proză, poezii), actorul, așa cum arată Caragiale, este în același timp instrument și instrumentalist. El operează o transformare a propriei persoane. Pentru aceasta sînt necesare, în primul rînd, o mare sensibilitate comportamentală și psihică și accentuate posibilități de autoreglaj. Imaginînd o anumită situație, situîndu-se pe sine în locul unui personaj, actorul dezvoltă reacțiile emoționale corespunzătoare personajului. El nu rămîne indiferent față de personaj, ci se identifică cu el, trăiește în chip autentic bucuriile, necazurile, dramele acestuia. Fiecare om este înclinat către o astfel de transpoziție. La actor însă, simțămintele de personaj sînt integrale, autentice, el este cel care efec-

tuează actele prevăzute de rol şi, chiar dacă acestea sînt doar simbolice, sînt trăite real. În caz contrar, jocul actorului nu este convingător şi comunicativ, el va trăda o notă de superficialitate, de cabotinaj.

Exprimarea unui rol presupune din partea actorului capacitatea de a efectua acţiuni în chipul cel mai expresiv şi firesc, de a avea o mimică, o gesticulaţie perfect adecvată situaţiilor, de a-şi conduce vorbirea într-un mod artistic. Variaţiile de intonaţie, pronunţarea corectă, mai pe scurt arta vorbirii este cu desăvîrşire necesară actorului. Prin faptul că actorul se transpune într-un personaj, sub toate aspectele comportamentale, intelectuale, afectiv, nu înseamnă că actorul îşi pierde individualitatea, că el uită de sine. În realitate, actorul este, în acelaşi timp, el însuşi şi altul; aceasta întrucît el se dedublează. Prin ceea ce este el însuşi, actorul îşi conduce conştient toate acţiunile scenice; prin ceea ce este întruchiparea personajului, actorul trăieşte psihologic autentic într-o altă lume şi tocmai de aceea reuşeşte să exprime această altă lume.

11. Aptitudinile tehnice

Sub raportul posibilităţilor de activitate în domeniul tehnic-constructiv, oamenii sînt foarte diferiţi. Unii, încă din copilărie dovedesc o mare uşurinţă de operare cu obiectele, în înţelegerea modalităţii de funcţionare a mecanismelor, iar alţii, chiar dintre cei cu posibilităţi marcante în alte domenii, încearcă mari dificultăţi cînd sînt puşi să diriguiască mecanismele sau să rezolve problemele tehnice. Neîndoielnic, pregătirea şi exersarea sînt de natură să dezvolte aptitudinile tehnice, însă este caracteristic faptul că nu toţi cei supuşi antrenamentului ajung la aceleaşi rezultate. De aceea este firesc să admitem că există anumite premise ale aptitudinilor tehnice. În această ordine de idei, cei mai mulţi autori relevă rolul important al perceperii şi reprezentării relaţiilor spaţiale (fig. 4, 5 a, 5 b, 5 c).

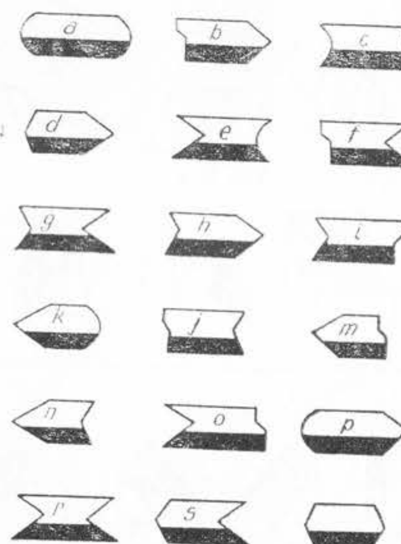

Fig. 4. Testul şinei (prelucrat de C. Zabirnic).

INSTRUCŢIUNI: Iată cîteva bare de fier care au fost tăiate în bucăţi. Ele trebuie reconstituite. Piesele care lipsesc se găsesc în partea de jos a paginii. Cînd aţi găsit prima piesă, însemnaţi litera care se găseşte pe această piesă în cercul barei pe care o completează. Trageţi apoi o linie peste piesa folosită, spre a vă aminti că ea a fost întrebuinţată. Nu întoarceţi piesele; partea neagră trebuie să rămînă jos.

Pentru completarea unor bare va trebui să puneţi laolaltă mai multe piese; însemnaţi în ordine litera fiecăreia dintre ele.

Timp de execuţie: 10 minute.

TESTE DE RELAȚIE A FORMELOR
(adoptare de C. Zabirnic)

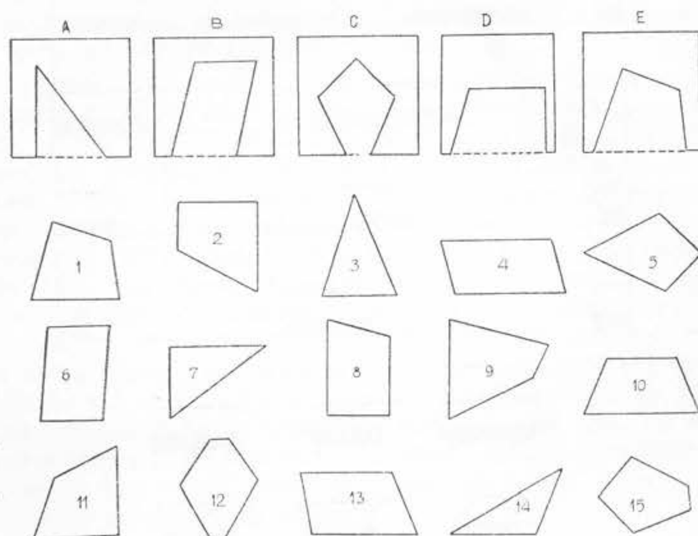

Fig. 5 *a*

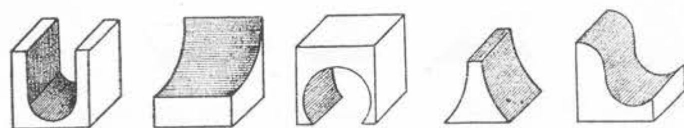

Fig. 5 *b*

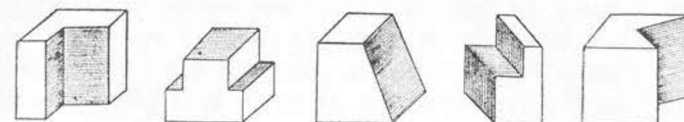

Fig. 5 c

INSTRUCȚIUNI : Pe cele trei desene (fig. 5a, 5b, 5c) se găsesc, în partea de sus, mai multe figuri decupate ; în partea de jos se află părțile care au fost desprinse și care lipsesc din figurile respective. Ele sînt amestecate cu altele, care nu corespund cu golurile rămase libere.

Trebuie să alegi pentru fiecare figură numărul piesei care o completează. Nu trebuie să te mire dacă nu vei găsi toate piesele lipsă și dacă va trebui să combini, uneori, două piese pentru completarea figurilor de pe aceste foi. O piesă de completare nu poate fi folosită decît o singură dată.

Scrieți pe fiecare figură numărul piesei care o completează. **Timp de execuție :** 10 minute (pentru cele trei figuri).

Se constată că toţi cei cu succese deosebite în domeniul activităţilor tehnice surprind cu uşurinţă şi exactitate configuraţiile complexe, dimensiunile şi relaţiile funcţionale. Tocmai de aceea ei reuşesc să identifice, să recunoască cu uşurinţă dispozitivele tehnice şi să sesizeze principiile după care acestea funcţionează. Chiar la indivizii familiarizaţi cu dispozitivele tehnice, faptul că ei se orientează în structuri spaţiale complexe este un indiciu al perspectivei în constituirea aptitudinii. Există o serie de activităţi care sînt în acelaşi timp formative şi dătătoare de seamă pentru posibilităţile individului. Astfel sînt : recunoaşterea şi selecţionarea formelor, asamblarea de configuraţii sau piese în vederea constituirii unui întreg, demontarea unui mecanism complicat.

Nu este însă suficient numai să percepi corect o structură tehnică, trebuie să fii în stare să o şi reprezinţi clar şi să operezi cu ea analitico-sintetic în plan mental. Tehnicienii dotaţi au viziunea aparatelor şi agregatelor tehnice ; sînt în stare să le demonteze şi să le reasambleze în plan pur imaginativ. Aceasta permite ca, pe de o parte, să se poată citi o schiţă tehnică, trecîndu-se de la schemă la viziunea întregului mecanism, pe de alta, să se proiecteze noile mecanisme.

Specific pentru obiectivele tehnice este faptul că ele îndeplinesc o funcţiune practică şi aceasta condiţionat de îmbinarea precisă şi coerentă a elementelor componente. În consecinţă, aptitudinea tehnică va presupune nu doar reprezentări statice, ci reprezentări cinetice, mobile, ce conferă posibilitatea reconstituirii mentale a relaţiilor funcţionale. Tehnicianul şi inginerul nu numai că montează mental o maşină dar, în acelaşi plan ideal, o şi văd „funcţionînd" sau îi urmăresc diversele funcţiuni pentru a sesiza defectele probabile. Totodată, imaginaţia tehnică este deosebit de exactă. Spre deosebire de imaginaţia artistului plastic, care vizează expresia, imaginaţia tehnicianului se disciplinează riguros, res-

pectînd proporţii şi îmbinînd articulaţii în conformitate cu o anumită logică a funcţiunilor. De aceea, aptitudinea tehnică, în dezvoltarea ei, este strîns legată atît de activitatea practică cît şi de elaborarea teoretică.

Aptitudinea tehnică presupune, de fapt, o îmbinare specifică a posibilităţilor de acţiune practică cu cele de construcţie raţională. În consecinţă, pentru formarea unui bun tehnician este necesară, în egală măsură, exersarea cunoştinţelor de fizică şi matematică. Numai prin intermediul acestora devin posibile înţelegerea tehnică şi rezolvarea problemelor specifice ei.

Prin gîndire fizică şi matematică se trece de la nivelul reproductiv al aptitudinilor tehnice la cel creator. Îndeosebi tehnica modernă obligă la dezvoltarea aptitudinii matematice. Mecanismele au devenit aşa de complicate încît nu mai pot fi cuprinse în planul mental şi trebuie să fie gîndite prin intermediul unor structuri matematice.

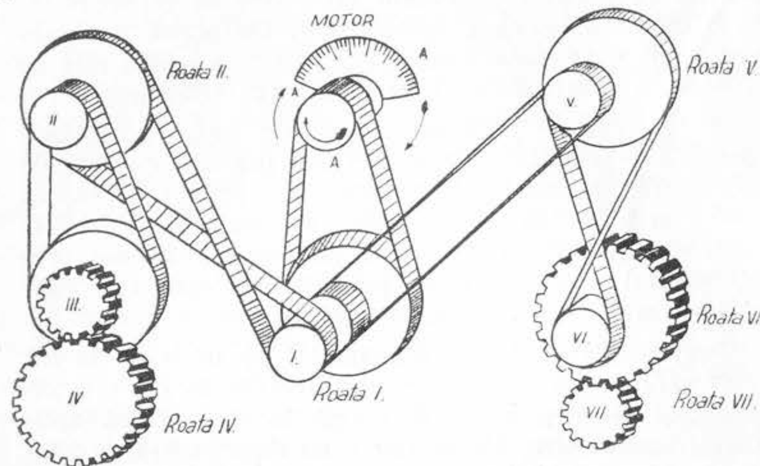
Neîndoielnic, rezolvarea problemelor tehnice este parţial şi o rezolvare de probleme matematice. Aptitudinea matematică apare aici nu ca un element autonom, ci ca o componentă sudată şi perfect integrată în aptitudinea tehnică.

Problematica aptitudinilor tehnice nu este unitară, întrucît există o multitudine de activităţi industriale şi constructive care dispun de un anumit specific şi reclamă aptitudini specifice. Este o mare deosebire între condiţiile necesare pentru a activa cu succes ca electrician, strungar, mecanic auto, dispecer etc.

La un anumit nivel de activitate practică, fiecare tînăr este apt să îndeplinească un anumit gen de sarcini tehnice. Este necesar însă ca să se identifice specialitatea în direcţia căreia tînărul poate să se dezvolte mai rapid şi să obţină rezultate dintre cele mai bune.

Cu titlul exemplificativ dăm mai jos două probe utilizate în determinarea aptitudinilor tehnice (fig. 6).

1.

2.

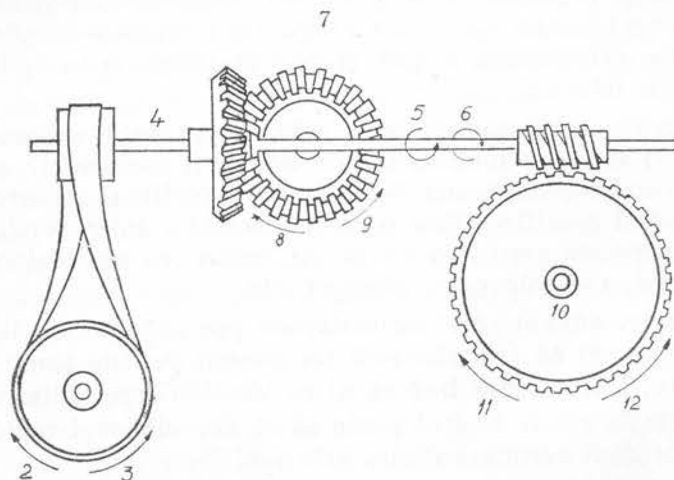

Fig. 6. Test de aptitudini tehnice (adaptat de C. Bontilă).

1. Dacă motorul se învîrtește spre dreapta, în ce direcție se vor învîrti roțile celelalte ?

Tăiați ce este greșit.

I-a roată	la stînga	la dreapta
II-a „	„	„
III-a „	„	„
IV-a „	„	„
VII-a „	„	„

Care roată se învîrtește cel mai repede ? **(Însemnați numărul)** ....

Care roată se învîrtește cel mai încet ? ....

Care roată se învîrtește mai repede decît motorul ? ....

2. **Completați frazele următoare :**

a) Dacă roata „1" se învîrtește în direcția săgeții „2" roata „7" se va învîrti în direcția săgeții ? ....

b) Dacă axul „4" se învîrtește în direcția săgeții „5" roata „1" se va învîrti în direcția săgeții ? ....

c) Dacă roata „1" se învîrtește în direcția săgeții „3" roata „10" se va învîrti în direcția săgeții ? ....

d) Dacă roata „7" se învîrtește în direcția săgeții „8" roata „1" se va învîrti în direcția săgeții ? ....

e) Dacă axul „4" se învîrtește în direcția săgeții „5" roata „10" se va învîrti în direcția săgeții ? ....

f) Dacă roata „7" se învîrtește în direcția săgeții „9" axul „4" se va învîrti în direcția săgeții ? ....

12. Aptitudinile matematice

Capacitatea de a opera cu valorile numerice și relațiile matematice este, la un nivel minim, proprie tuturor oamenilor. Gîndirea noastră utilizează în mod curent aprecierile cantitative, măsurile, calculul. A avea însă aptitudini matematice înseamnă mult mai mult : o înaltă specializare a gîndirii pe linia operării spațiale, numerice și simbolice.

La origine, aptitudinile matematice se sprijină pe configurații spațiale și pe mulțimi de obiecte sau fenomene. Este deci necesară dezvoltarea percepției spațiale și a intuiției mulțimilor. În continuare însă, aptitudinile matematice se realizează ca o modalitate specifică de gîndire abstractă.

Este vorba de coordonarea riguros logică a simbolurilor. Sub acest aspect, gîndirea matematică evoluată ne apare ca fiind formală, detașată de realitate. Matematicianul operează cu anumite simboluri, conform unor reguli, și caută să ajungă la rezultate deosebit de clare.

Gîndirea matematică presupune posibilități de raționament plurietajat și, în același timp, foarte economic. Rezolvarea unei probleme se bazează pe selecția datelor în vederea găsirii punctelor esențiale de sprijin și a căii celei mai eficiente. Sub acest raport este important ca să se poată prescurta raționamentul și să se elimine condițiile nesemnificative.

În rezolvarea problemelor matematice, ca de altfel în rezolvarea oricăror probleme, o mare însemnătate o are ipoteza. Aceasta este în mare măsură tributară imaginației. De aceea se vorbește de o fantezie matematică îndeosebi în privința simbolurilor, a modalităților de calcul și contextului de relații cantitative.

Plasticitatea în operarea cu simbolurile și semnele matematice, posibilitatea de a inversa raporturile, de a descoperi căi și mijloace neobișnuite constituie chezășia rezolutivității și creației. Ceea ce caracterizează însă ferm gîndirea matematică este tendința spre demonstrații absolute, care să ducă însă la rezultate simple.

Putem deci considera gîndirea matematică ca dispunînd de un grad maxim de disciplină și formalizare. Ea este, în același timp, mai simplă decît gîndirea curentă, fixată îndeosebi pe latura calitativă a realității privind unele raporturi extrem de complexe. Dificultatea în constituirea aptitudinilor matematice constă tocmai în faptul că noi, în mod curent, gîndim asupra unor situații mai complicate și nu reușim să le depășim pe acestea, angajîndu-ne, fie și tranzitoriu, într-o direcție formală. De îndată ce reușim să ne inserăm în planul abstracțiunilor matematice, prin specializarea corespunzătoare a gîndirii, dificultatea dispare și operarea matematică pare a fi un lucru firesc.

Aptitudinea operativității matematice trebuie însă să fie menținută continuu prin exerciții de zi cu zi. Aceasta cu atît mai mult cu cît, contrar opiniilor comune, pentru performanța matematică importantă este acea construcție operațională care duce la rezolvarea problemelor ci nu memoria cifrică și deprinderile de calcul. Pentru aceasta este însă necesar ca gîndirea matematică să se instituie ca o însușire a personalității (aptitudine), să dispună de o puternică motivație specifică și să genereze chiar o anumită viziune asupra lumii, tendința de a converti toate informațiile în sistemul interpretărilor matematicii.

Test pentru aptitudine aritmetică simplă
(adaptat de C. Bontilă)

Răspundeți la aceste chestiuni cît de repede puteți. Întrebuințați partea dreaptă a paginii pentru a pune răspunsul.

Exemple	1. Cît fac 5 oameni și cu 10 oameni ?	Răspuns (15)
	2. Dacă faceți 4 kilometri pe oră, cîți veți face în 3 ore ?	Răspuns (12)
	3. Dacă 24 oameni sînt împărțiți în 8 grupe, cîți oameni vor fi într-o grupă ?	Răspuns ( )
	4. Ion are 12 țigări, mai cumpără alte 3 și fumează 6. Cîte țigări mai are el ?	Răspuns ( )
	5. O echipă înaintează cu 5 kilometri și se înapoiază 3 kilometri. La ce distanță se află ea de prima poziție ?	Răspuns ( )
	6. Cîte țigări puteți cumpăra de 50 lei cu prețul de 2 pentru 5 lei ?	Răspuns ( )

7. Cîte ore îi trebuie unei trăsuri ca să facă 66 kilometri, dacă această trăsură face 6 kilometri pe oră? .... Răspuns ( )
8. Un regiment a făcut 40 kilometri în 5 zile; prima zi el merge 5 kilometri; a doua zi 9 kilometri; a treia 10 kilometri; a patra 8 kilometri. Cîţi kilometri a mers în ultima zi? Răspuns ( )
9. Dacă cumpăraţi 2 pachete de tutun cu 3,50 lei unul şi o lulea cu 6,50 lei, cît vă mai rămîne rest dintr-o sumă de 20 lei? .... Răspuns ( )
10. Dacă trebuie 6 oameni timp de 3 zile ca să sape un şanţ de 180 metri, cîţi oameni vor trebui ca să sape şanţul într-o jumătate de zi? Răspuns ( )
11. Un I.A.S. a cumpărat nişte berbeci cu 8 000 lei. Apoi îi vinde cu 10 000 lei şi cîştigă cîte 400 lei de fiecare. Cîţi berbeci avea? .... Răspuns ( )
12. O ladă conţine 400 decimetri cubi de var. Dacă lada are 10 decimetri lungime şi 5 decimetri lăţime, ce adîncime are acea ladă? .... Răspuns ( )
13. Un muncitor cheltuieşte 1/8 din banii lui de buzunar pe cărţi poştale şi de 4 ori atît pentru plicuri. Îi mai rămîn 0,90 lei. Cîţi bani a avut la început? .... Răspuns ( )
14. Dacă 3 kilograme şi $^1/_2$ de mere costă 21 lei, cît au să coste 5 kilograme şi $^1/_2$? .... Răspuns ( )
15. Un vapor are provizii pentru a-şi hrăni echipajul său de 500 oameni timp de 6 luni. Cît timp va putea hrăni 1 500 oameni? Răspuns ( )
16. Dacă un om parcurge 90 metri în 30 secunde, cîţi metri a făcut în 1/5 din secundă? Răspuns ( )
17. Un submarin face 8 kilometri pe oră sub apă şi 15 kilometri la suprafaţă. Cît timp îi va trebui să traverseze un canal de 100 kilometri dacă face sub apă 2/5 din drum? .... Răspuns ( )
18. Dacă 90 de echipe sapă 4 500 metri de şanţ, cîţi metri vor fi săpaţi de o singură echipă? Răspuns ( )
19. La lucrările unui şantier lucrează 3 000 betonişti, 15 000 săpători şi 1 000 transportori. Dacă trebuie să-şi mărească efectivul pînă la 20 900 oameni, cîţi betonişti trebuie să adăugăm? .. Răspuns ( )
20. O fermă care a furnizat deja 1 897 coşuri de mere unei cabane predă restul la 29 restaurante. Astfel fiecare restaurant primeşte 54 coşuri. Care este numărul total al coşurilor furnizate? .... Răspuns ( )

Puncte: { juste .... / greşite .... } omise

13. Aptitudinile militare

Activitatea militară se caracterizează printr-o neobişnuită complexitate şi prin faptul că se desfăşoară în condiţii de maximă solicitare, fiind riguros dependentă de factorul timp şi presupunînd o eficienţă certă. În acţiunile militare nu există cale de mijloc, mediocritatea nu are drept de cetăţenie. Aici nu este posibilă decît victoria sau înfrîngerea. Se înţelege, scopul este unul singur: acela al obţinerii victoriei. Militarului îi trebuie maximum de eficienţă în condiţiile critice, ameninţătoare, primejdioase. Se spune despre pionieri că ei nu pot greşi decît o singură dată. Această afirmaţie are o valoare mai generală întrucît indică consecinţele de maximă gravitate ale erorilor în activitatea militară.

Prima garanţie împotriva erorii este calificarea, pe specialităţi militare, în chip ireproşabil. O a doua garanţie este educarea ostaşilor în aşa fel încît ei să se concentreze asupra acţiunilor pe care le au de îndeplinit, să-şi conserve echilibrul emoţional, evitînd stările de stress.

Instrucţia militară debutează ca un oarecare proces de instruire şi calificare profesională. Evoluţia instrucţiei militare însă este radical deosebită de cele mai multe din procesele de calificare profesionale. Se ştie doar că, psihologic, este o deosebire marcantă între activitatea curentă în cîmpul de instrucţie şi activitatea pe cîmpul de luptă. Experienţa dovedeşte că rezultatele obţinute în condiţiile exerciţiului obişnuit nu se transpun, ca atare, în condiţiile critice ale bătăliei. La unii ostaşi se observă căderi, regrese, la alţii neaşteptate performanţe. Explicaţia constă în influenţa factorului emoţional şi moral. Toate acestea dovedesc că în instrucţia militară nu se pune numai problema utilizării şi formării unor aptitudini, ci, în unitate cu acestea, şi problema consolidării voluntar-morale a personalităţii. Sensul profund al instrucţiei militare este pregătirea de luptă. Cu alte cuvinte, ostaşul trebuie să fie instruit astfel încît să ofere garanţia că pe cîmpul de luptă va da maximum de randament.

Chezăşia succesului militar este unitatea de acţiune pe care o asigură comanda. În consecinţă, prima proble-

mă care se pune este aceea a aptitudinii pentru comandă. Neîndoielnic, o premisă a reușitei în comandă este cunoașterea desăvîrșită a respectivei specialități militare. Această condiție nu este însă suficientă. Rolul comandantului este acela de a influența pe alții, de a se face ascultat. În această privință, decisive sînt pregnanța personalității comandantului, capacitatea lui de a sugestiona pe alții și de a le cîștiga încrederea. Nu oricine este apt să se impună altor persoane — valorificîndu-și calitățile în funcția de comandă — altfel decît prin constrîngere. Cel ce nu poate exercita comanda decît recurgînd permanent la constrîngere este, desigur, inapt pentru rolul pe care îl deține. Adevăratul comandant provoacă nu teamă, ci entuziasm, nu o penibilă încordare, ci o veritabilă dăruire de sine. În acest sens, o mare însemnătate o au exemplul personal al comandantului, capacitatea sa de decizie, competența și, îndeobște, orientarea preocupărilor sale. Prin însăși natura lucrurilor, comandantul nu este un egoist, ci un om care are atenția orientată asupra celorlalți, asupra activității în general. Aici intră în joc aptitudinile psihologice, posibilitatea de a-i înțelege pe oameni printr-o transpoziție imaginativă și afectivă. Totodată, intervine tactul în apropierea de oameni, în mobilizarea și educarea lor. Pentru a suscita la ostași încrederea în forțele proprii, comandantul trebuie să manifeste o deplină încredere față de aceștia și să le stimuleze siguranța în obținerea succesului. O condiție peste care nu se poate trece este aceea a valorii culturale, umane și persuasive a limbajului comandantului.

Manifestînd exigență față de sine, comandantul poate și trebuie să manifeste exigență permanent față de subordonații săi. Nici o exigență nu trebuie să apară ca fiind absurdă sau zadarnică. Pentru aceasta, comandantul trebuie să fie un talentat organizator, să cuprindă în mintea lui ansamblul tuturor condițiilor unei activități, să le aprecieze realist și să elaboreze la timp formulele organizatorice optime. Prin urmare, cerințele trebuie să fie formulate o dată cu căile de realizare a lor. Optimumul de organizare presupune colectarea continuă a informațiilor despre felul cum se comportă oamenii și se execută ordinele. Foarte importantă este cunoașterea felului cum

s-a îndeplinit ordinul. Aceasta, în vederea perfecționării activității.

În instrucția militară se cultivă competiția dintre subunități. Uneori însă rezultatele comparative nu sînt interpretate obiectiv, încercîndu-se să se minimalizeze succesele altora și să se justifice propriile rămîneri în urmă. Este necesar să se evite sectarismul, comandantul dînd dovadă de obiectivitate și principialitate. În genere, comandantul este un om de la care, în orice împrejurare, trebuie să ai ceva bun de învățat. El are o ținută demnă, manifestă inițiative valoroase, știe să stîrnească și să utilizeze inițiativele altora, își asumă deplina răspundere pentru activitatea unității sale. Stăpînirea de sine a fost dintotdeauna una din virtuțile de căpetenie ale comandantului militar.

Este necesar deci să se rețină că aptitudinea de comandant are ca dimensiune principală relațiile cu oamenii. Un bun comandant își cunoaște subordonații aproape tot așa de bine precum îl cunosc și aceștia pe el. Dovada talentului comandantului constă în aceea că el este nu numai ascultat, dar și iubit.

Activitatea militară necesită de multe ori aptitudini similare sau identice cu cele pe care le presupun diversele profesiuni din viața civilă. Astfel, în armată își găsesc o fericită realizare aptitudinile tehnice, științifice, administrative, pedagogice și artistice. Neîndoielnic, toate aceste aptitudini vor fi valorificate în condiții adecvate specificului vieții militare. Dacă ostașul sau ofițerul le posedă, îi va fi ușor să se adapteze la cerințele militare.

Există însă o serie de aptitudini care, chiar dacă se sprijină pe calități dobîndite anterior și pot fi ulterior investite în activități nemilitare, au totuși o configurație specifică. Așa este, de exemplu, aptitudinea tragerii precise la țintă — trăsătură mult cultivată în toate armatele moderne. După cum se știe foarte bine, în lovirea țintei ostașii dau rezultate foarte variate. Unii reușesc în scurt timp să se perfecționeze, iar alții, cu toate ședințele de „reguli și operațiuni pregătitoare de trageri" efectuate, nu obțin rezultate optime. În constituția aptitudinii pentru tragere la țintă intră, neîndoielnic, următoarele elemente : acuitatea vizuală, aprecierea exactă

a distanțelor, coordonarea vizual-motorie, capacitatea de montaj muscular conform necesităților de fixare a armei în umăr, echilibrul emoțional. Deseori, responsabil pentru eșecul tragerii este nu văzul, ci simțul muscular. Dovadă este discrepanța dintre rezultatele obținute la ședințele de constanță a ochirii și cele obținute la tragerea propriu-zisă.

Trăgătorul trebuie să dispună și de o remarcabilă rezistență nervoasă, putînd să biruie șocul provocat de recul și detunătură. Pentru tragerea într-o țintă mobilă sau pentru tragerea din mers sînt indispensabile rapiditatea reacției și aprecierea vitezelor cu care se deplasează ținta sau propria persoană. În cazul tragerii prin însoțire sau în baraj asupra unui avion devine necesar un calcul foarte exact al relațiilor spațiale. Numai pe bază de exercițiu foarte îndelungat se poate ajunge la intuirea rapidă a punctului dinaintea țintei în care este certă întîlnirea dintre obiectiv și proiectil.

La artileriști, tragerea devine o operație de mare tehnicitate, care necesită calcul balistic. Se știe însă că artileriștii experimentați se pot dispensa de acest calcul, făcînd aprecieri din ochi și reușind să corecteze tirul. Aceasta se datorește unei bune orientări spațiale efectuate în condiții complexe.

Se întîmplă ca în diverse medii aprecierea relațiilor spațiale să fie prejudiciată de iluzii. Astfel, pămîntul arat pare a fi mai întins decît cel acoperit de plante. Arborii pot, de asemenea, să creeze dificultăți suplimentare. Mediul omogen, întinderile de zăpadă sau de apă generează iluzia apropierii. Foarte anevoioasă este orientarea asupra direcțiilor și distanțelor în condiții montane. Antrenarea aprecierilor vizuale presupune degajarea de factorii perturbatori, utilizarea de repere și aplicarea unei tehnici de măsurare prin segmentare sau prin aplicarea de etaloane. Uneori, indicatorii vizuali nu pot fi utilizați din cauza obscurității sau a ecranării naturale a obiectivelor. În acest caz, este necesar să se apeleze la alte aptitudini cum sînt : aprecierea distanțelor prin sunet și imaginația spațială. Se adaugă și necesitatea unei bune memorii a terenului, astfel încît să poți opera pe bază de reprezentări.

De deosebite posibilități de orientare spațială, pe baza unui număr redus de indicatori vizuali, trebuie să dea dovadă ochitorul din echipajul tancului. Acesta trebuie să posede aptitudinea orientării direcționale realizate mai mult imaginativ, întrucît cîmpul accesibil vederii este redus. Tanchistul trage de regulă din mers și trebuie să aibă un dezvoltat simț al terenului, cît și o remarcabilă rezistență fizică. Trăgătorii din echipajul avionului trebuie să aibă posibilitatea unei foarte rapide interpretări a relațiilor spațiale, aceștia fiind obligați de condiții să opereze concomitent în toate direcțiile și să țină seama de situațiile ce se schimbă în fiecare clipă. Un lucru este cert : toți militarii, indiferent de specialitate, trebuie să devină buni trăgători (bineînțeles, cu arma la care se instruiesc). Dar pentru a realiza acest lucru este necesar ca instructorii să aibă în vedere particularitățile psihologice individuale ale militarilor, să țină seama de ele în procesul de instrucție. Orice neluare în considerare a acestor particularități micșorează eficiența procesului instructiv.

În genere, în toate aptitudinile militare intră, ca o componentă obligatorie, simțul observației și al orientării spațiale. Astfel, marinarii trebuie să observe din timp toate luminile, siluetele de nave, obiectele ce plutesc pe mare ; aviatorul trebuie să dispună de o remarcabilă atenție distributivă, ca de altfel orice conducător de transporturi militare ; infanteristul și vînătorul de munte au nevoie de capacitatea de a observa toate detaliile topografice și planimetrice și orice modificări ce apar în cîmpul tactic. Un maximum de dezvoltare îl atinge spiritul de observare la cercetași. Aceștia, pe lîngă o atenție neobișnuit de vie și cuprinzătoare, trebuie să dispună și de o memorie fidelă și trainică. Cercetașii sînt oameni abili, rezistenți, rapizi și răbdători, foarte inventivi și hotărîți. Este necesar, pe deasupra, ca ei să fie competenți în probleme militare, să poată interpreta datele pe care le recoltează. De altfel, în diverse specialități militare, spiritul de observație dobîndește o factură specifică. Artileristul urmărește și observă altceva decît luptătorul de cîmp. De aceea trebuie să constatăm că, dacă premisa spiritului de observație este agerimea

organelor de simț, apoi împlinirea acestei aptitudini este dependentă de pregătirea militară de specialitate. Semnificativă este situația grănicerului care trebuie să descifreze urmele, să observe orice modificări în zona de graniță, să poată să se orienteze în obscuritate după sunete. Tot așa sînt de menționat cercetașii chimici, al căror spirit de observație evoluează într-o altă direcție — aceea a diferențierilor olfactive de mare finețe și a recunoașterii influenței substanțelor toxice de luptă după modificările cromatice ale vegetației și solului. Cercetașii de geniu se fac remarcați nu numai prin acuitatea vizuală de care trebuie să dea dovadă, dar și prin perfecta coordonare motrică, prin precizia și finețea mișcărilor, prin totala stăpînire de sine. Motoriștii din armată ajung la o remarcabilă capacitate de diagnosticare a stării motorului după sunetele emise. În marina militară, pentru hidrolocație se cer oameni cu aptitudini deosebite privind diferențierea auditivă. Este necesar ca după zgomotele produse de undele lansate și revenite din masa acvatică să se recunoască obstacolele naturale sau tehnice. Se deosebește astfel o navă de o stîncă sau de fundul mării etc. Sub același raport trebuie să se releve și transmisioniștii. Percepție și diferențiere auditivă extrem de clară și rapidă, decodificare rapidă, mare viteză de reacție — iată doar cîteva din calitățile necesare unui transmisionist.

O specialitate militară pretențioasă este aceea de operator la radiolocație. Pentru a face față obligațiilor de mare răspundere, operatorul trebuie să dispună de o atenție vizuală desăvîrșită, putînd să se concentreze asupra ecranului și să surprindă toate elementele noi care apar. Nici un detaliu nu trebuie să-i scape. Totodată, operatorul trebuie să dispună de ușurință în însușirea codului propriu instalației cu care lucrează și să fie capabil să decodifice semnalele cu precizie și promptitudine. Pentru aceasta, el trebuie să aibă o bună memorie imediată, în sensul reținerii imaginilor care au apărut cu cca. un minut înainte și al comparării lor cu imaginea percepută actual. Activitatea intelectuală a operatorului se desfășoară între spațiul ecranului, cu tot jocul de semnale al acestuia, și spațiul prezent în

imaginație al teritoriului. Operatorul confruntă semnalele luminoase de pe ecran cu diversele puncte ale teritoriului patriei și ajunge la anumite concluzii pe care le comunică eșalonului superior. Activitatea operatorului presupune o mare încordare emoțională și intelectuală. Aceasta poate produce o stare de oboseală și poate primejdui stabilitatea atenției. Tocmai de aceea, operatorul are nevoie de o deosebită rezistență fizică și neuro-psihică. În plus, cel ce devine operator trebuie să fi fost antrenat anterior în lucrul fixat pe un spațiu foarte restrîns.

Sînt unele arme care necesită nu numai aptitudini speciale, dar și o adecvare a regimului de viață la condițiile naturale corespunzătoare. Astfel este, de pildă, marina, care are nevoie de oameni cu așa-zisul „simț al apei". Cei ce au înclinație către mediul acvatic nu se tem de acesta, rezistă la monotonia întinderilor de apă și dispun de simțul echilibrului, sesizînd cele mai mici devieri ale centrului de greutate al navei. Tinerii cu astfel de adaptări sînt mai puțin frecventați de flagelul răului de mare. Tot așa, tinerii instruiți ca vînători de munte trebuie să fi fost adaptați condițiilor de viață și de activitate din regiunea montană. Grănicerii care activează într-un cadru natural și nu pot fi opriți de nici un fel de intemperii apelează la tineri deprinși cu traiul în spațiul liber, care nu sînt răpuși de stihiile naturii și nu se lasă intimidați de întuneric. Aceștia sînt, de regulă, tineri din mediul sătesc. Pentru aviație este greu să se găsească un corespondent în adaptările și experiența prealabilă. Condiția inevitabilă a aptitudinii pentru zbor este rezistența vestibulară, altfel spus posibilitatea de a suporta vibrațiile, viteza, modificările bruște de poziție fără perturbări emoționale și fiziologice grave. În rest, specialitatea de aviator presupune o multitudine de alte aptitudini, cum ar fi : atenția distributivă, diferențierea vizuală și auditivă, aprecierea distanțelor, spiritul de decizie, promptitudinea reacțiilor etc.

Pe deasupra tuturor aptitudinilor militare speciale, activitatea militară presupune cu necesitate capacitatea de a desfășura o activitate intelectuală focalizată pe anumite obiective de bază. Fazele tactice prin care se

înaintează către aceste obiective se prezintă ca nişte rezolvări de probleme de o complexitate rar întîlnită în alte domenii. Participarea la rezolvările tactice care se bazează pe considerarea unor multitudini de condiţii topografice, spaţiale, tehnice, umane este necesară nu numai pentru comandant, dar şi pentru ostaşi. Astfel, deschiderea focului din proprie iniţiativă şi orice acţiune în situaţii fortuite implică rezolvări tactice ce revin combatantului de rînd. Mai mult decît atîta, este necesar ca ostaşii să fie capabili să înţeleagă linia tactică adoptată de comandant şi să colaboreze la realizarea ei.

Există suficient temei pentru a se vorbi de aptitudini militare generice, valabile pentru orice armă şi specialitate. Sînt în primul rînd aptitudinile ce definesc pe luptător, obiectivîndu-se în energie şi spirit de acţiune. Este apoi capacitatea de a pune ordine în conduita şi activitatea sa şi a altora. Disciplina sintetizează în sine mai multe din calităţile militarului. Capacitatea de activitate sistematică, riguros subordonată unui scop şi unor reguli, este rezultatul constituirii personalităţii la nivelul unei culturi. De fapt, *disciplina este cultură însuşită*, implantată în om, ajungînd să regleze nu numai mişcarea şi acţiunile exterioare, dar şi viaţa psihică. Există o disciplină a gîndirii cu desăvîrşire necesară acolo unde intervin sarcini de supremă răspundere, care trebuie rezolvate cu maximum de eficienţă.

Disciplina este o calitate, reunind aptitudinile cu trăsăturile de caracter şi recomandînd pe militar ca pe o personalitate bine conturată.

Consolidînd spiritul de disciplină la noile generaţii, armata aduce o contribuţie de seamă la educarea socială, la sporirea calitativă şi cantitativă a potenţialului de acţiune al poporului nostru.

14. Talentul

Talentul a suscitat întotdeauna multe discuţii. Faţă de opiniile celor care consideră talentul un dar înnăscut se opun alte opinii, chiar ale oamenilor cu remarcabil talent, ce afirmă că determinanta cea mai importantă

este munca. Evident, nu este vorba de muncă considerată în sensul ei brut, ci de munca desfăşurată într-un anumit ritm şi într-un anumit scop, care permite exersarea şi constituirea de noi posibilităţi operatorii.

Talentul se poate releva în orice domeniu ştiinţific, practic, teoretic, organizatoric. Între aptitudinile de acelaşi fel şi talent deosebirea este calitativă : în timp ce aptitudinea condiţionează reuşita în activitate, talentul implică obţinerea de rezultate originale. Pentru aceasta sînt însă necesare inovaţii în materie de procedee, de metode de lucru. Un educator poate fi declarat talentat atunci cînd îşi elaborează un stil propriu, cînd foloseşte procedee create de el. Prin urmare, omul talentat se preocupă nu numai de ceea ce face, ci şi de felul cum face. Unul din secretele lui constă în faptul că el caută metode noi de lucru. Or, evident, aceasta nu ţine de datele native ci, mai degrabă, de travaliu, de efortul personal.

Originalitatea, după care se recunoaşte talentul, nu rezultă din solicitarea maximală a aptitudinilor corespunzătoare (muzicale, tehnice, organizatorice), ci presupune alte condiţii. Concludentă este experienţa, uneori tristă, a evoluţiei copiilor-minune. Aceştia dovedesc încă de la o vîrstă fragedă aptitudini uluitoare într-o anumită activitate. Dacă ei sînt izolaţi de ceilalţi copii şi exersaţi aproape exclusiv pe linia aptitudinii respective, ajung către tinereţe în situaţii ce nu mai îndreptăţesc marile speranţe ce se puseseră în ei, devenind, cel mult, nişte foarte buni executanţi în domeniul în care s-au exersat, dar nu şi talente. Explicaţia acestei situaţii este una singură : efectele nocive ale unilateralizării.

Din studiile făcute asupra unor oameni de talent s-a tras concluzia că aceştia dispun, întotdeauna, de mai multe aptitudini superior dezvoltate, avînd înclinaţii şi către alte activităţi decît aceea în care se afirmă talentul. Unii scriitori sînt, fie şi la un nivel modest, pictori, muzicieni, cercetători ştiinţifici, tehnicieni ; unii savanţi au şi aptitudini artistice sau dezvoltă o merituoasă activitate socială. Studiind personalitatea inovatorilor în producţie s-a constatat că aceştia au şi alte preocupări decît cele de ordin tehnic. Astfel, s-a ajuns la concluzia că talentul presupune o îmbinare specifică de di-

verse aptitudini, care uneori sînt foarte îndepărtate de activitatea dominantă pe care o profesează. S-a dovedit aceeași relație și în mod experimental.

Mialaret a luat în studiu două clase de elevi la care același profesor preda matematica. Rezultatele obținute erau relativ echivalente. La una din clase s-au introdus suplimentar în program ore de muzică predate de un profesor foarte priceput, care deținea rezultate excepționale în activitatea de educare artistică. După doi ani de zile s-a constatat că elevii de la clasa care primeau și o bună educație muzicală au obținut un avans considerabil în studiul matematicii față de cealaltă clasă și, ceea ce este mai important, în constituirea gîndirii matematice. Între diverse aptitudini există, prin urmare, niște fenomene de osmoză. Ceea ce se realizează pe linia dintre ele se transferă și se integrează în alta. Deci, una din explicațiile talentului este dezvoltarea multilaterală a aptitudinilor, la care se adaugă pasiunea pentru activitatea respectivă. Aceasta deoarece, evident, nu este suficientă nici multilateralitatea; este necesar ca multiplele aptitudini solicitate să se focalizeze pe una din ele, cea definitorie pentru talent, să se investească în aceasta și să-i confere acel specific care se traduce prin originalitate.

15. Studiul aptitudinilor

Dacă aptitudinile nu se confundă cu deprinderile și cunoștințele, aceasta nu înseamnă că ele pot fi realizate, că se pot obiectiviza în afara unui anumit stoc de cunoștințe și deprinderi. Oricît de bună organizare a auzului ar avea cineva nu poate reuși în activitatea muzicală dacă nu-și însușește o serie de cunoștințe și tehnici ale execuției muzicale, mai ales instrumentale. Tot așa, oricît ai fi de înzestrat pentru profesia de aviator, este imposibil să ajungi s-o și practici cu succes în absența pregătirii corespunzătoare. Aptitudinea latentă permite o facilă însușire a cunoștințelor și o structurare a deprinderilor prin care, pînă la urmă, se realizează. Totuși, subliniem încă o dată, este nevoie să se realizeze respectiva instruire și exersare chiar dacă, uneori, aceasta necesită timp îndelungat — luni de zile sau chiar ani. În aceste condiții, pentru a ne da seama în ce măsură omul este capabil pentru diverse activități, trebuie să-i considerăm aptitudinile și pregătirea într-o strînsă unitate. În acest sens, un autor propune să se facă un inventar al formelor de activitate de care individul este apt. Mai jos, orientîndu-ne după A. Rey, vom prezenta un astfel de inventar al posibilităților subiectului începînd cu formele elementare senzoriale și senzomotorii de acțiune, trecînd la procesele simbolice, verbale, nemice, de memorie și ajungînd la operațiile mai complexe, de ordin rațional și al specializării activității intelectuale.

1) În primul rînd, trebuie urmărită capacitatea de reactivitate senzorială din punctul de vedere al fiecăreia dintre modalități: vizuală, auditivă, tactilă, chinestezică, olfactivă, vestibulară, termică etc. Aici se cercetează acuitatea, adică posibilitățile absolute ale sensibilității (vederea unui obiect de la distanță mare, auzirea sunetului șoptit, simțirea unei atingeri foarte fine, sesizarea unui miros slab sau a unui gust) și, de asemenea, sensibilitatea diferențiată, adică acea capacitate de a distinge vizual între două puncte foarte apropiate, auditiv — între două sunete apropiate, tactil — între două puncte ale pielii atinse de vîrfurile unui compas. Îndeosebi, sensibilitatea diferențiată prezintă o mare însemnătate pentru activitatea umană;

2) Operativitatea și comprehensiunea perceptivă, adică posibilitatea ca în termeni rapizi să vezi și să identifici un obiect, să auzi și să identifici un sunet complex;

3) Posibilitatea de a tria obiectele de același fel dintr-o colecție eterogenă. De exemplu, dintr-o serie de cuvinte să se aleagă acelea care reprezintă nume de ființă; dintr-o serie de figuri — acelea care sînt geometrice etc.;

4) Asocierea de elemente identice și asamblarea lor. Se prevede ca dintr-o serie de numeroase obiecte să se

aleagă acelea care corespund unor forme date, așa cum se face în jocurile cu încastrări ;

5) Aptitudinea de imitație a gesturilor și a posturii. Subiectului i se cere să imite pe un altul care numai ce a executat o acțiune sau și-a exprimat viu o atitudine ;

6) Imitarea unui efect. Se declanșează un sunet, se produce o mișcare în spațiu, se transformă un obiect ; subiectului i se cere să facă același lucru ;

7) Capacitatea de recunoaștere care, după cum s-a arătat printr-o probă relatată ceva mai sus, se poate foarte ușor verifica prin metoda demonstrării pe scurt timp a unei figuri, subiectul trebuind să o identifice apoi printre multe altele foarte asemănătoare ;

8) Elaborarea unui semnal sau, altfel spus, formarea reflexelor condiționate în lanț. Se declanșează o acțiune cu ajutorul unui anumit stimul, al unui sunet, de pildă. Apoi, la acest stimul se asociază un altul vizual, apoi un altul auditiv ș.a.m.d. ; subiectul trebuie să reacționeze la oricare din sunetele asociate, dar la nici un altul apropiat de ele ;

9) Descoperiri și demontări rapide și corecte de felul celor care sînt necesare în tehnică (e bine cunoscut exercițiul de demontare a armei în piesele componente) ;

10) Obținerea unui obiect situat în afara razei noastre de acțiune directă, prin mijloace indirecte. De exemplu, obiectul este suspendat la înălțime și nu poate fi atins cu mîna (este pus într-o țeavă, de unde nu poate fi scos fără procedee speciale, este așezat dincolo de un grilaj pe care nu-l poți escalada etc.). ; i se cere subiectului să găsească mijlocul prin care poate fi obținut obiectul ;

11) Folosirea de obiecte intermediare într-o situație practică și confecționarea rapidă de instrumente pentru obținerea unui anumit efect ;

12) Construcția după model. Respectiv, se dau o serie de elemente componente, se indică planul, macheta sau instalația reală și se cere subiectului să asambleze cît mai corect piesele date. Uneori, modelul se păstrează tot timpul lucrului în raza vizuală a subiectului, alteori se îndepărtează, iar subiectul trebuie să lucreze pe bază de memorie, lucrul fiind astfel ceva mai dificil ;

13) Asamblarea mai multor elemente într-un tot, fără nici un model. Astfel, subiectul va căuta să găsească o potrivire în așa fel, încît toate piesele sau figurile ce-i stau la dispoziție să fie montate într-o construcție de ansamblu ;

14) Găsirea părții care lipsește dintr-un tot și completarea acestuia. Astfel, se poate arăta un motor din care s-a sustras o piesă și se cere subiectului să spună ce lipsește ;

15) Identificarea unei figuri sau a unui agregat incomplet. Se dă un desen care nu are decît cîteva trăsături și unele elemente, subiectul trebuind să-și dea seama ce anume reprezintă desenul respectiv — poate o locomotivă, un tanc etc. ;

16) Analiza perceptivă. Identificarea într-un obiect complex sau într-un desen a unei anumite părți. De exemplu, o persoană este văzută fugar. I se cere subiectului să dea un anumit detaliu din îmbrăcămintea acesteia. Sau : se face o demonstrație pe o instalație tehnică, cerîndu-i-se subiectului să spună care era culoarea unei piese ;

17) Segregarea perceptivă — activitate ceva mai complexă decît cea de mai sus —, care presupune ca după demontarea unui agregat sau explicarea unui desen să se indice, rînd pe rînd, toate elementele componente ale acestuia ;

18) Triaj discriminativ și clasificarea. Se dă o colecție de obiecte foarte diferite care trebuie să fie clasate în grupe, după însușiri comune (formă, mărime, culoare, substanță, întrebuințare), pe care subiectul însuși le alege ;

19) Clasarea după un criteriu dat ;

20) Reproducerea structurii unui ornament, cu ajutorul unor elemente care pot fi jetoane, bețișoare, cartonașe, monede ;

21) Reproducerea unui obiect prin desen ;

22) Desenarea după o temă formulată verbal ;

23) Ilustrarea prin desene a unor evenimente cuprinse într-o povestire sau petrecute anterior în colectiv ;

24) Executarea unor ordine date prin gesturi ;

25) Executarea unor acțiuni complicate efectuate de o persoană și văzute de către subiect ;

26) Executarea unei sarcini date verbal foarte laconic, fără repetiție și lămuriri suplimentare ;

27) Identificarea rapidă a obiectului, ființelor, însușirilor, relațiilor, direcțiilor spațiale, acțiunilor indicate verbal. De exemplu, se pronunță cuvîntul „înainte" și subiectul trebuie să indice direcția ; se spune „în" și subiectul trebuie să concretizeze acest „în"; se spune „aceiași" și subiectul trebuie să găsească două obiecte identice ; se spune „diferit" și trebuie să arate ce este diferit în imediata lui ambianță etc. ;

28) Discriminarea comparativă. Se cere subiectului, într-un anumit context, să arate rapid care este cel mai mare, cel mai mic, cel mai rezistent, cel mai slab, cel mai greu, cel mai ușor ;

29) Repetarea unui șir verbal. Se pronunță o serie de cuvinte asociate în frază, cu înțeles sau fără legături de sens ; subiectul trebuie să reproducă șirul cît mai exact ;

30) Denumirea tuturor elementelor, însușirilor, relațiilor, acțiunilor care sînt demonstrate într-un context anumit — natural, uman, într-un tablou etc. ; foarte rapid, subiectul trebuie să înșiruie cuvinte ce califică obiectele, însușirile și acțiunile respective ;

31) Proba resurselor de vocabular. Se cere, de exemplu, să se spună nume de mașini sau de arme, să se enumere însușirile unui anumit dispozitiv tehnic ;

32) Proba disponibilităților asociative. Se dă un cuvînt și se cere subiectului să răspundă cu toate cuvintele care îi vin în minte în legătură cu acesta. Se poate introduce și un criteriu care să acționeze cuvintele răspuns, adică se poate cere subiectului să folosească numai adjective sau să indice numai calități, numai defecte etc. ;

33) Găsirea de sinonime și omonime. Dîndu-se un cuvînt să se găsească un alt cuvînt cu același înțeles sau cu un alt înțeles ;

34) Verificarea posibilităților de a descrie și de a povesti. După ce se prezintă o scenă, se cere să se facă

o relatare cu cuvinte proprii sau să se povestească unele evenimente produse ulterior în viața respectivei colectivități ;

35) Verbalizarea unei amintiri. Să se descrie sau să se povestească lucruri care fac parte din experiența mai îndepărtată a subiectului ;

36) Completarea lacunelor dintr-un cuvînt, o frază, o povestire sau un text explicativ ;

37) Definirea. Se dă un cuvînt oarecare și se cere definirea lui, clasa de care aparține, prin ce se caracterizează, ce funcție îndeplinește etc. ;

38) Rezumarea. Subiectul să exprime foarte pe scurt o povestire audiată anterior sau să schițeze un eveniment care s-a produs cîndva ;

39) Interpretarea. Să găsească și să formuleze toate semnificațiile unei situații, ale unor raporturi, să caute să explice de ce anume s-au produs lucrurile într-un anumit fel, care este însemnătatea lor, care sînt consecințele posibile, cu ce anume ar putea să fie comparate evenimentele sau situațiile luate în discuție etc. ;

40) Dezvoltarea imaginară. Se dă un început de text sau un fragment de desen și se cere subiectului să-l completeze în chip logic, fantezist, în continuare. Se mai pot da 2—3 cuvinte, cerîndu-i-se să închege o povestire ;

41) Clasificarea de cuvinte. Se dau cîteva zeci de cuvinte și se cere subiectului ca să le reunească după semnificația comună ;

42) Găsirea termenului cel mai apropiat ca sens. Respectiv, se dă un cuvînt și se cere să se găsească nu unul oarecare, ci acela care are cea mai strînsă legătură cu acesta ;

43) Comparația complexă, prin care se înțelege stabilirea tuturor asemănărilor și deosebirilor dintre diverse obiecte sau dintre diverse situații ;

44) Clasificarea ierarhizată în clase și subclase a cîtorva zeci de cuvinte ;

45) Organizarea într-o propoziție a cîtorva cuvinte date disparat ;

46) Proba de citire, urmată de explicații ;

47) Proba exprimării în scris ;

48) Particularitățile însușirii unei limbi străine și măsura în care ea este stăpînită, în raport cu eforturile depuse;
49) Traducerea dintr-o limbă în alta;
50) Însușirea și utilizarea semnelor neverbale cum sînt cele folosite în telegrafie, cele cu care ne întîlnim în hidroacustică și radar etc.;
51) Gradul de dezvoltare al numerației;
52) Posibilitățile de a înseria obiectele, respectiv de a le pune în ordine, de la cel mai mic la cel mai mare, sau invers;
53) Conservarea unor proprietăți ale obiectelor în condițiile în care acestea se transformă. De exemplu, avem două bucăți de argilă, plastelină sau chit, care au același volum și aceeași greutate; ele se prezintă însă în forme diferite. Din una se face un tub lung în formă de șarpe, iar din alta o sferă. Se cere subiectului să compare, numai pe bază de observație vizuală, greutățile sau volumul pe care îl au respectivele substanțe. Dacă, indiferent de formă, subiectul își dă seama de echivalența de volum și de greutate, înseamnă că el reușește să conserve respectivele proprietăți;
54) Gradarea unor obiecte, situații, cuvinte în ordine calitativă (care sînt mai importante, care sînt mai puțin importante) sau în ordine structurală, de la simplu la complex;
55) Stabilirea succesiunilor temporale și cauzale ale stărilor și evenimentelor;
56) Verificarea gîndirii critice. Se cere să se observe contraindicațiile, absurditățile implicate într-un tablou, într-o situație sau într-un text;
57) Găsirea relațiilor identice într-un ansamblu, respectiv într-un tablou foarte complex. Se cere să se găsească toate obiectele care țin de o anumită categorie sau de o anumită formă etc.;
58) Fiind date două elemente care se află într-un anumit raport (de dimensiune, volum, dependențe funcționale, contradicții), să se găsească alte două elemente care să fie exact în același raport. Este vorba, prin urmare, de imaginarea și construirea unor relații pe bază de model dat cum ar fi Pat și Patașon, cîinele și pisica, remorcherul și șlepul, pilotul și radiotelegrafistul etc.;
59) Reversibilitatea sau posibilitatea de a parcurge mintal un itinerar în sens invers, de a reconstitui un număr sau un cuvînt pe direcția inversă, de a reproduce o povestire de la sfîrșit la început;
60) Verificarea capacității de a sesiza o regulă sau o lege care este implicată într-o serie de elemente (de exemplu cifre complexe de tipul adiționării și sustracției succesive sau cuvinte ce alternează după o anumită normă, de pildă: ființe, plante, lucruri ș.a.m.d.) sau într-o serie de fenomene naturale sau tehnice. Subiectul trebuie să-și dea seama de ce;
61) Identificarea funcțiilor pe care le îndeplinește fiecare din componentele unui sistem (un agregat tehnic, un organism, o echipă complexă);
62) Inventarierea operațiilor logice pe care le stăpînește subiectul: rațiunea inductivă, deductivă și de analogie, numărul de judecăți ce se succed într-o rațiune, posibilitățile de a opera analize sistematice mergînd pînă la detalii și de a face generalizări treptate etc.;
63) Inventarierea operațiilor de matematică pe care subiectul le posedă;
64) Inventarierea operațiilor și deprinderilor practice și tehnice de care dispune subiectul;
65) Verificarea aptitudinilor profesionale.

Dacă ne propunem să caracterizăm cît mai cuprinzător potențele unui individ, toate aceste posibilități de activitate trebuie să fie urmărite din punctul de vedere al prezenței sau absenței lor, al nivelului de dezvoltare. Simpla constatare a posibilităților de a îndeplini o acțiune nu este suficientă. În primul rînd încă nu cunoaștem la ce nivel de dificultate este capabil subiectul să reziste în îndeplinirea acțiunii respective (în cazul calității rezolvării unei probe). Ca atare, trebuie să mărim treptat gradul de dificultate al respectivului tip de probă sau de acțiune, pentru a constata limita pînă la care, în momentul respectiv, individul este capabil să meargă.

Apoi, mai există o problemă a utilizării aptitudinilor, pregătirii și competenței. În instrucția școlară și militară individul este, de regulă, format și verificat succesiv pe diverse, laturi, respectiv el este solicitat numai într-o

anumită formă de activitate în fiecare moment. În testele psihologice, această situație este și mai pregnantă. În practica vieții însă se întîmplă ca individul să fie nevoit să facă față la sarcini complexe, să trebuiască să rezolve competent și în lanț sarcini de diverse tipuri. Se produce deci un fel de aglomerare, de comasare, de complexare a acțiunilor. Omul, în același timp, trebuie să observe, să imagineze, să-și aducă aminte, să calculeze, să formuleze, să acționeze conform unui scop. În condițiile luptei, această solicitare multiplă și complexă ajunge la maximum (aici se adaugă și factorul timp, despre a cărui însemnătate nu mai este necesar să vorbim). De aceea devine necesară verificarea capacităților de acțiune ale oamenilor în condiții complexe. Probele psihologice preconizate mai sus, după ce au fost inventariate rînd pe rînd, ar trebui să fie și asociate. Se pot da 5—6 probe integrate în una mai complexă. S-ar putea întîmpla ca, în aceste condiții, rezultatele să fie altele.

Procedeele despre care am vorbit mai sus sînt orientative. Specialistul psiholog militar are largi posibilități de adaptare a acestor procedee la condițiile concrete ale mediului militar, în raport de arma, specialitatea, funcția etc. în care subiectul își desfășoară activitatea. Viața militară oferă o infinită gamă de posibilități de adaptare a acestora.

Psihologia modernă a aptitudinilor insistă foarte mult asupra verificării randamentului. Chiar dacă se constată că un individ este echipat cu anumite operații, aceasta nu înseamnă că noi știm ce randament poate să dea, în ce măsură este productiv și demonstrează efectiv o mare capacitate de muncă pe linia utilizării respectivelor operații. Subiectul cunoaște adunarea și scăderea, dar dacă îl solicităm ceasuri întregi pentru a face adunări și scăderi de cifre mari, așa cum arată Rey, el poate trece la un ritm lent, devine oscilant, indiferent, obosit, după cum foarte bine poate să demonstreze că este rezistent și-și menține calitatea lucrului pe lungă durată, asigurînd și ritmicitatea corespunzătoare. Prin urmare, după inventarierea activităților de care este apt subiectul, trebuie să-i verificăm randamentul prin aceleași probe verificate, repetate, date în diverse variante succedate pe o durată mai mare.

Pentru a stabili randamentul trebuie să ținem seamă de următoarele criterii :

1) Rapiditatea acțiunii ; 2) Relația dintre rapiditate și calitatea execuției ; 3) Menținerea capacității de muncă, oboseală și surmenaj ; 4) Stabilitatea atenției ; 5) Rapiditatea memorizării și aducerii aminte ; 6) Rapiditatea instituirii ritmului, menținerea lui și automatizarea acțiunii ; 7) Capacitatea de conducere simultană sau alternată a diverselor acțiuni, organizarea activității și distribuției atenției.

●

Deosebit de importantă și utilă pentru determinarea aptitudinilor și randamentului poate fi experiența colectivului în care activează individul. Membrii colectivului au cele mai bune condiții pentru a se observa și aprecia reciproc. Ei ajung astfel să se clasifice după anumite criterii și clasificările lor ajung la un înalt stadiu de obiectivitate și precizie. Gh. Zapan a propus să se apeleze la aprecierile colective, cerîndu-se celor dintr-o unitate, grupă, pluton, clasă etc. să noteze pe o foaie pe primii cinci inși mai valoroși, dintr-un punct de vedere, și pe ultimii cinci. Se cere deci să se indice extremele : care sînt cei mai buni ochitori, cercetași, tehnicieni, specialiști, cîntăreți, recitatori etc. și care corespund cel mai puțin la respectiva activitate. După ce se strîng foile se prelucrează materialul după metoda rangurilor, stabilindu-se exact ordinea după numărul de indicări pentru primele sau ultimele locuri, restul subiecților fiind considerați ca ocupînd o poziție mijlocie.

IV. CARACTERUL

1. Considerații generale

Caracterul reprezintă cea mai înaltă și sintetică formație a personalității. El rezultă din integrarea în anumite modalități de comportare și conduită a întregii experiențe de viață. Caracterul a fost considerat ca reprezentînd nucleul esențial al personalității, ca fiind dătător de seamă pentru personalitate în ansamblu. În caracter se manifestă esența socială a omului și se obiectivează valoarea lui morală.

Cuvîntul caracter înseamnă tipar, pecete. De la început s-a înțeles deci prin caracter o anumită configurație individuală. Întreaga viață și activitate a omului, comportările, reacțiile emoționale și intențiile poartă pecetea caracterială. De aceea, caracterul a mai fost considerat și ca specific psihic și comportamental al individului, ca o sumă de însușiri complexe ce deosebesc pe un om de altul, ca un portret psihologic individual, relativ stabil și definitoriu pentru om.

În elaborarea caracterului concură atît intelectul cît și emoția și voința. Aceste funcții se interferează, se îngemănează în definirea acelor însușiri sau trăsături de caracter ce se exprimă în conduită. Evident, caracterul se conturează treptat pe parcursul vieții. El nu apare încă de la naștere, cum este cazul temperamentului. Totuși, unii autori au considerat că și caracterul provine dintr-o structură nativă, care se manifestă însă mai tîrziu. Nimic mai eronat. Dacă analizăm caracterele în raport cu epocile istorice, ținînd seama de apartenențele de clasă și de condițiile concrete ale educației vom stabili cu ușurință primatul mediului și educației în formarea caracterului.

În lucrările lor, clasicii marxism-leninismului au semnalat în mod convingător interdependența dintre poziția socială și profilul caracterial. A fost astfel descris burghezul ahtiat de beneficiu, pentru care totul este banul și care consideră și pe om ca o simplă marfă din care se pot scoate profituri ; s-a prezentat figura proletarului care, fiind într-o situație, aparent fără ieșire, adoptă ca linie principală în viață lupta revoluționară, neavînd de pierdut decît lanțurile. S-a relevat în chip impresionant solidaritatea proletară condiționată de munca industrială în colective mari și stabile. Semnalăm și caracterizarea care a fost dată țăranului mijlocaș din orînduirea capitalistă, mijlocaș care, tocmai datorită poziției lui economice, încearcă pe de o parte să se chivernisească prin speculații, iar pe de altă parte se solidarizează cu țăranii săraci întrucît și el este un om care își cîștigă pîinea prin muncă și suferă de pe urma exploatării.

Profilele caracteriale se modifică esențial o dată cu transformarea socialistă a societății, cînd apare o nouă viziune asupra muncii în raport cu care se definesc și se apreciază valorile umane, se generalizează devotamentul față de interesele obștești.

Sinonimia dintre social și caracterial ne obligă să recunoaștem faptul dobîndirii caracterului prin asimilarea relațiilor sociale, a ideilor dominante ale timpului, prin conformarea la anumite reguli ce se impun individului. Se înțelege că și configurația individuală nativă are o anumită însemnătate, temperamentul imprimînd caracterului un anumit colorit. Esențial este însă conținutul social, moral și cultural care se însușește pe parcursul vieții de către individ. În configurarea caracterului, neîndoielnic, decisive sînt împrejurările de viață, drumul concret pe care îl străbate individul în viața sa, modelele umane pe care le-a întîlnit, relațiile în care s-a angajat, acțiunile pe care le-a îndeplinit. Tocmai de aceea — reflectînd în linii mari epoca și clasa socială, colectivitatea mai restrînsă din care face parte individul —, caracterul se prezintă finalmente într-o formă strict individuală, drept un unicat, un fapt irepetibil, izvorînd din istoria individuală.

Funcția caracterului este aceea de a lega pe individ de realitate, de a-l pune în anumite raporturi cu diver-

sele laturi ale realității. Nu este vorba însă de relațiile în care predomină obiectul asupra subiectului, cum este cazul percepției, în care obiectul ni se înfățișează așa cum este el, sau al cunoașterii logice care recepționează și prelucrează informațiile după scheme general valabile. De această dată este vorba de relații în care inițiativa aparține subiectului, prin care el se impune diverselor împrejurări și prin care își manifestă specificul său individual.

Pentru ca individul să se manifeste într-un fel sau altul, el trebuie să dispună, în forul lui lăuntric, de o anumită organizare psihică, prin care să filtreze toate informațiile care vin din lumea înconjurătoare. În consecință, individul va trebui să se orienteze într-un anumit mod în lume și să se conducă pe sine în raport cu această orientare.

Teoriile psihologice asupra caracterului se referă, îndeosebi, la două elemente: orientarea selectivă asupra împrejurărilor vieții și specificul autoconducerii sau autoreglajului. De aceea s-a vorbit despre impulsuri instinctive, trebuințe, motive formate social, despre convingeri și idealuri, după cum vom vorbi și despre scopuri, deprinderi, organizare voluntară. În linii mari, acestea ar fi componentele psihologice ale caracterului. Printr-o anumită condensare a lor se constituie *trăsăturile de caracter*.

Ananiev enumeră următoarele componente psihologice ale caracterului: orientarea specifică (trebuințe, interese, idealuri), deprinderile morale (atașamente, aspirații), modalitățile de comunicare cu ceilalți oameni, imaginea despre propria persoană, însușirile voluntare și intelectuale, particularitățile emoționale dinamice, rezultate din temperament. Intervine însă necesitatea de a găsi un fir conducător prin aceste elemente constitutive ale caracterului. Unii autori acordă prioritate elementelor emoționale (Ribot). A. Roșca a definit caracterul ca un ansamblu de sentimente. Alți autori pun accentul pe voință (Kornilov, Adler); caracterul a fost definit și ca voință moralicește organizată (Kovaliov). În genere, este îndreptățită ideea despre caracter ca o modalitate stabilă de autoreglaj la nivelul problemelor mari ale vieții sociale, a raporturilor

cu oamenii. Datorită acestui autoreglaj specific, omul apare față de ceilalți într-un anumit fel.

Uzual se înțelege prin caracter un *mod de a fi*. În acest mod de a fi principalul este elementul moral, aproape toate trăsăturile de caracter avînd și un înțeles etic. În cazul de față, etica nu trebuie văzută ca o știință despre morală, ca un fenomen social, ci este vorba despre factura morală a individului. Aici, oricum, moralul este integrat, realizat psihic și comportamental. Caracterul este înțeles și ca profil psiho-moral al individului. Există însă și trăsături de caracter care nu au o semnificație morală expresă, ci care sînt, din acest punct de vedere, neutrale.

Toate acestea se referă însă la caracterul considerat global. În viața de toate zilele noi ne întîlnim frecvent cu aprecieri ale elementelor caracteriale. Empiric, acestea sînt numite *trăsături*, adică segmente ale portretului sau profilului psiho-moral și comportamental. Se înțelege că termenul de trăsătură nu are decît un sens descriptiv. Sarcina științei este ca să explice în ce constă fiecare din trăsături. Menționăm că în lexic sînt fixate mii de cuvinte care desemnează trăsăturile de caracter. Este clar că înțelegerea lor contribuie la explicarea caracterului în întregime. Dar, ce se ascunde în spatele unei trăsături? Psihologia a încercat diverse soluții. S-a arătat că este un motiv, o trebuință, o deprindere. S-a interpretat trăsătura și ca un gest, ca un act, ca ceva de ordin postural.

Pentru a înțelege mai bine constituția trăsăturilor, trebuie să revenim la ordinea caracterului și a fiecăreia dintre trăsăturile caracteriale. După cum am văzut acestea se formează prin însușirea unei relații sociale sau interumane, prin însușirea unei modalități de comportare. Relația devine componenta caracterului pe măsură ce se interiorizează. De pildă, tatăl se manifestă față de copil în chip zgomotos, nervos și dur. Respectivul mod de comportare devine propriu copilului însuși, care se va manifesta ca atare și față de colegii lui și, cu atît mai mult la vîrsta adultă, va prezenta trăsătura cîndva a tatălui, devenită deja acum și a lui. Într-un anumit colectiv se impune disciplina. Faptul este inițial constric-

tiv, pe urmă membrii colectivului se obişnuiesc şi, finalmente, ajung ei înşişi să manifeste disciplină din proprie iniţiativă, căutînd să o impună şi altora. Cu alte cuvinte, ceea ce constituia relaţie pornită din afară către subiect, devine relaţie cu punctul de plecare în subiect. Aceasta este atitudinea. Din motive foarte întemeiate, mulţi dintre psihologii epocii noastre (John Devey, Measişcev, Ralea, Pavelcu ş.a.) consideră atitudinea ca elementul component al caracterului. O dată cu aceasta, se ajunge la *definirea caracterului ca un sistem de atitudini stabile şi specific individuale, avînd o semnificaţie morală şi definind pe om ca membru al societăţii.* Atitudinea este un fenomen cu o constituţie foarte complexă, sintetizînd în ea o serie de însuşiri psihice şi exprimîndu-se cu necesitate şi în conduită.

În continuare, vom prezenta un şir de elemente ale vieţii psihice în scopul elucidării constituţiei atitudinii.

2. Instinctele umane şi conştiinţa

Vorbind despre instincte, ne referim de regulă la animale. Este însă neîndoielnic că şi personalitatea umană are o bază instinctivă. De aceea va trebui să ne ocupăm în genere de instincte pentru a desprinde caracteristicile lor la om şi a stabili locul pe care acestea îl ocupă în contextul personalităţii.

Instinctul este un mecanism adaptiv (deci privind viaţa de relaţie), intrinsec organismului, stabil, egal pentru toţi indivizii ce ţin de o anumită speţă. Instinctul nu depinde de procesele de învăţare prilejuite de viaţa individuală, făcînd parte din echipamentul ereditar. Deşi este biologic orientat spre un scop, instinctul se desfăşoară ca de la sine, în urma anumitor incitaţii interne şi externe, animalul ignorînd scopul conduitei sale.

Biologia contemporană a ajuns la concluzia că mecanismele instinctive sînt rezultatul adaptării multimilenare a speţei la anumite condiţii de existenţă. Reacţiile utile, acelea care răspundeau unor factori invarianţi ai mediului şi care s-au repetat de miliarde şi miliarde de ori, pînă

la urmă s-au fixat în plasma germinativă, comunicîndu-se din generaţie în generaţie. Instinctul prezintă un anumit optimum funcţional (în condiţiile invariabile după care s-a format, pare a fi infailibil), însă marele său dezavantaj constă în inerţie, în şablon. O dată cu schimbarea condiţiilor, instinctul acţionează orbeşte, este deci mai degrabă o formă primitivă de adaptare, neavînd posibilitatea de plastică adecvare la condiţii variabile. Dacă instinctele animalelor ne uimesc prin resursele lor energetice şi prin complexitatea operaţiunilor îndeplinite, fixitatea acţiunilor instinctive — care în anumite condiţii ne par absurde — ne edifică asupra primitivismului acestor conduite. Sînt impresionante construcţiile fagurilor de către albine, dar dacă găureşti fagurele făcînd mierea să curgă, albina va continua să depoziteze nectar, prin cealaltă extremitate, la nesfîrşit. Păsările călătoare străbat distanţe intercontinentale pe rute foarte complicate. Urmărindu-se itinerariile lor se constată însă că acestea corespund configuraţiilor de relief şi ţărmurilor unor mări care existau în urmă cu zeci şi sute de milioane de ani. Castorul construieşte tot din instinct, în perioada primăverii, bariere prin care stăvileşte rîurile. Născuţi în captivitate şi crescuţi în cuştile unei grădini zoologice, dacă găsesc materiale adecvate, castorii vor construi bariere şi între gratiile cuştii lor.

Pe măsură ce animalele evoluează, instinctele pierd ceva din complexitatea şi fixitatea lor. La animalele superioare — cum sînt calul, cîinele, maimuţa, elefantul — nu vom întîlni instincte aşa de complicate cum găsim la insecte şi păsări. Aceasta pentru că la animalele superioare capătă un rol mai mare reacţiile dobîndite, deprinderile formate în raport cu condiţiile de ambianţă. Se dezvoltă corespunzător cortexul, organul reflexelor condiţionate. Aceasta nu înseamnă însă că instinctele îşi pierd orice importanţă.

Pentru a înţelege mai bine sensul evoluţiei instinctelor trebuie să amintim că ele au două componente : una energetică, de mobilizare într-o anumită direcţie, de impuls, şi alta operaţională, de efectuare a anumitor acte înlănţuite într-un anumit fel. La animalele superioare, comparativ cu cele inferioare, cea de-a doua componentă

— efectuarea operațională — se reduce și, treptat, se elimină. Componenta energetică nu dispare însă. Ba, s-ar părea că uneori aceasta chiar se dezvoltă, devenind mai intensă. Deci, la animalele superioare, componenta executivă a instinctului nu se mai menține. La acestea, rolul decisiv îl dobîndește procesul de învățare, de formare a unei multitudini de reacții în raport cu condițiile variabile de mediu. Astfel, animalele superioare devin susceptibile de dresaj cînd satisfacerea tendinței instinctive este condiționată de efectuarea unor operații noi.

Cercetările recente dovedesc că instinctele pot fi anihilate la animalele inferioare numai dacă li se extirpă anumite porțiuni din sistemul nervos central, în timp ce la animalele superioare unele din instincte, cum ar fi cele de agresivitate, pot fi contracarate prin învățare, prin însușirea de reflexe condiționate cu un alt sens. Așa s-a ajuns ca să se crească împreună unele răpitoare cu animale victime și, pînă la urmă, să nu intervină agresiunea. Instinctele nu pot fi însă nici într-un fel eliminate din organizarea vieții. Ele sînt indispensabile, întrucît asigură conservarea vieții individuale, asimilarea hranei, reproducerea speței, conectarea cu ambianța.

Care este situația la om? La om se mențin, într-o formă puternică, componentele energetice ale instinctului, în timp ce latura executorie, operațională este aproape cu desăvîrșire eliminată din codul genetic. De aceea la om instinctul se prezintă ca o tendință. Încă de la naștere copilul are tendințe de apărare, de conservare a sa prin retragere sau declanșare reactivă; el are tendințe spre hrană, tendințe de orientare motrico-senzorială; mai tîrziu, tot în baza eredității, se activează și tendințele sexuale. Cercetătorii afirmă că singurele acte sau operații instinctive care au mai rămas la om sînt: suptul, mișcarea de apărare și unele mișcări de redresare în cazul pierderii echilibrului; tot restul de operații și acțiuni necesare pentru satisfacerea tendințelor instinctive, ca și a altor tendințe dobîndite, se realizează prin învățare, mai precis prin însușirea modului de viață uman, a practicii, a limbajului și culturii.

Legenda lui Daphnis și Chloe ne prezintă doi tineri care s-au născut și au crescut în munți și care în faza

adolescenței simt o atracție reciprocă foarte nelămurită pentru fiecare din ei. Numai după ce vin în sat și află ce este iubirea sînt în măsură să se comporte conform tendințelor lor. Aceasta este o situație foarte caracteristică pentru persoana umană.

Filozofii empiriști spuneau că la naștere omul este un fel de „tabula rasa“ pe care se imprimă influențele mediului și ale educației. Se pare că nu este chiar așa. Omul dispune totuși de unele tendințe, de unele predispoziții, de posibilități latente încă de la naștere. Însă toate aceste tendințe și posibilități nu se realizează, nu se dezvoltă decît în procesul educației.

Instinctele foarte complexe ale unei păsări o fac pe aceasta, încă din momentul apariției pe lume, să-și poată dezvolta un comportament autonom și specific. Chiar în absența oricărui contact cu alte specimene din aceeași speță, pasărea respectivă va dăinui și va prezenta toate caracteristicile de bază ale speciei.

Un copil nou-născut este într-o cu totul altă situație. Dacă posibilitățile lui de dezvoltare sînt aproape nelimitate, ele sînt riguros condiționate de existența altora, de învățare și educație în ansamblul procesului de socializare. Neavînd suficiente reacții instinctive, copilul nou-născut este, biologic, neajutorat. În absența contactului cu oamenii, a educației sociale, „adoptat“ de unele animale — așa cum s-a întîmplat cîteodată —, copilul nu evoluează în direcția umană, ci rămîne la nivelul animal. Cazurile copiilor sălbatici, ale „copiilor lupi“ — cum li se mai zice — regăsiți și studiați sînt semnificative prin aceea că dovedesc faptul că omul nu poate deveni om doar în virtutea echipamentului nativ ci, dincolo de ereditatea biologică, trebuie să-și însușească moștenirea social-istorică. Să revenim însă la condițiile normale ale dezvoltării omului.

Tendințele instinctive vor fi deservite de o serie de reflexe condiționate, operațiuni achiziționate în condițiile existenței sociale. Instinctul deci se prelungește cu elemente care țin de civilizația umană, de cultură. Din însuși faptul că tendința instinctivă nu se realizează spontan, prin sine însăși, ci este dependentă de unele achiziții rezultate din practica și viața socială, rezultă că aceasta

nu va mai acționa orbește : uneori este promovată, dar numai în anumite condiții, alteori este frînată, interiorizată, modificată.

Decisive pentru conduita și activitatea umană sînt conștiința, rațiunea. Așa cum spunea Marx, la om și instinctele devin conștiente. Tendințele instinctive se proiectează în conștiință. Aceasta însă implică supunerea la ceea ce este rațional, la normele conviețuirii sociale, la valorile morale și estetice. Paleontologii — cei care, reconstituind trecutul foarte îndepărtat se ocupă de evoluția grupărilor umane din perioada ce a urmat desprinderii de animalitate — afirmă că închegarea progresivă a societății a presupus cu necesitate și o luptă acerbă împotriva manifestării haotice a instinctelor, uneori pentru înfrîngerea lor și, în genere, pentru reglementarea și luarea lor în stăpînire. Nu este însă adevărat că umanul neagă în chip absolut instinctul. Ar fi absurd. Devenind conștient de sine însuși, omul nu poate, fără riscul de a fi irațional și a se anihila pe sine însuși, să nege, să ignore, să încerce a paraliza niște funcțiuni cu valoare de lege, care sînt la baza vieții sale proprii.

Tentativele de generalizare a ascetismului, întreprinse de unele curente religioase extreme, au fost foarte bine calificate chiar prin termenul religios de „mortificare". În realitate, viața socială și conștiința nu au avut o influență precumpănitor-interdictivă asupra instinctelor, mai bine zis asupra tendințelor originar instinctive. Reglementînd realizarea tendinței instinctive, civilizațiile au permis — în multe cazuri — chiar dezvoltarea lor peste norma echilibrului biologic, ajungîndu-se, din diverse motive, la permanentizarea reacțiilor sexuale și dincolo de ciclurile biologice de reproducere, la diversificarea și realizarea uneori excesivă a trebuinței alimentare etc. Nu mai puțin adevărat este faptul că interdicțiile totale ale satisfacerii unor instincte — cum sînt cele sexuale, cele de apărare, de orientare, de contact social — pot duce la nevroză, la grave dereglări ale sistemului nervos, la denaturări ale personalității umane. Menționăm însă că nevrozările pot să survină din două categorii de cauze : fie pentru că nevoia instinctivă nu este satisfăcută, din motive obiective sau subiective, fie că omul

suprasolicită instinctul pe cale conștientă, ajungînd într-o stare obsesivă, dezechilibrată, nefirească. Situația firească a personalității umane este aceea a balansului, a echilibrului dintre funcțiunile instinctive primare și tot ansamblul de tendințe și atitudini specifice, dobîndite prin socializare și culturalizare. Se înțelege că esențiale sînt acestea din urmă.

Se constată că oamenii diferă între ei din punct de vedere al structurii echipamentului ereditar. Ne referim îndeosebi la intensitatea tendințelor instinctive și la dominarea uneia dintre ele. Unele persoane sînt caracterizate ca fiind senzuale, respectiv în mare măsură tributare față de trebuințele primare, în timp ce despre altele nu se pot face astfel de afirmații. Sînt trăsături care ar putea să fie înglobate mai degrabă în temperament, dar ele comunică, indiscutabil, o anumită notă sistemului de raporturi ale omului cu realitatea, respectiv caracterului. La alte persoane, datorită organizării ereditare sau incitațiilor prilejuite de ambianță, se poate constata o proeminență a tendințelor alimentare sau sexuale, defensive sau agresive.

După cum se vede, instinctele sînt transparente, ele, fie și indirect, imprimîndu-se în conduită. Cu toate acestea nu putem să reducem personalitatea umană la instincte, să le atribuim acestora un rol decisiv, așa cum au făcut o serie de autori printre care S. Freud, A. Adler, Mc. Dougall.

În teoria sa psihanalitică, S. Freud, speculînd condițiile întrucîtva critice pe care le presupune uneori realizarea tendințelor sexuale în viața socială și exagerînd faptele reale (cum ar fi represiunea instinctului prin conștiență și unele infiltrații ale tendințelor instinctive în viața afectivă și în conduită, ocolindu-se controlul conștient), a afirmat că specific și decisiv pentru om este inconștientul, instinctul, iar nu conștiința.

Psihanaliza ortodoxală susține că multe din cele care apar în sfera conștiinței — toate atitudinile și activitățile omului, mergînd pînă la filozofie —, concepția și activitatea socială sînt expresia frecvent deghizată, compensatorie, simbolică a instinctelor *eros* și *tanatos* (instinctul sexual și instinctul morții). Nu vom insista asupra tuturor

detaliilor sistemului psihanalitic care, după părerea noastră, absolutizează, exagerează fantasmagoric, grotesc cîteva din fenomenele reale, dar cu o valabilitate limitată și de o semnificație particulară ale vieții psihice și comportamentului uman. Ne limităm numai la cîteva observații critice și afirmații fundamentate științific, care sînt de natură să ne orienteze asupra unora din problemele personalității. În primul rînd constatăm că Freud restrînge instinctele omului numai la impulsurile sexuale și la teama de moarte. Oricine știe că echipamentul instinctiv este mult mai bogat, avînd componente alimentare, defensive general-motrice, iar ceea ce trebuie să fie relevat în mod deosebit sînt instinctele de orientare-investigație și instinctul gregar.

Complexul instinctiv sau reflexele necondiționate ale orientării-investigație, caracteristic pentru om, reprezintă, indiscutabil, o notă distinctivă a organismului uman, ceva cu mult mai semnificativ decît instinctul sexual. Dacă comparăm animalele superioare (maimuța, delfinul) cu omul constatăm ca trăsătură relativ asemănătoare, în primul rînd, reactivitatea orientativă. Maimuțele antropoide au o foarte vie și continuă activitate vizuală și motorie. Ele răspund spontan la orice excitații din mediu, orientîndu-și organul de simț în direcția respectivă și producînd mișcări. Aceasta le deosebește pe antropoide de alte mamifere care, din punctul de vedere al reactivității orientative, sînt mai inerte. La antropoide se ajunge la situații în care instinctele de orientare senzorială ocupă o poziție dominantă față de celelalte — alimentare și sexuale. Un cercetător a demonstrat că deseori un antropoid, relativ înfometat, între un excitant atrăgător, dar necomestibil (un obiect strălucitor și colorat) și o substanță hrănitoare preferă timp îndelungat pe primul. Antropoidul „se joacă" cu obiectele care sînt colorate, care pot fi manevrate, aruncate etc., el contemplă factorii mediului ambiant. Pe terenul reactivității orientative înăscute se dobîndesc o serie de reflexe condiționate, ceea ce duce la o structurare superioară a percepției și a coordonării mișcării. Menționăm la antropoid și reflexele de imitație care, după cum se știe, reprezintă o foarte importantă caracteristică a conduitei lor.

La om activitatea de orientare-investigație ocupă un loc și mai important. Este inutil să mai vorbim despre sensibilitatea omului ca și despre trebuința lui de a se pune în contact cu factorii ambianți și, pînă la urmă, de a-i cunoaște. Pe linia orientare-investigație, la om se structurează sub influența mediului social o serie de operații perceptive, mnemonice logice, imaginative.

Încă în urmă cu o jumătate de secol, Ed. Claparède afirmă că inteligența derivă din instinct, dar dintr-un instinct care diferă de toate celelalte și care li se opune chiar — instinctul cercetării, al dibuirii. Tatonarea, dibuirea sînt fapte reale incontestabile, dar ele au loc pe baza anticipărilor subiectului.

Cercetările psihofiziologice contemporane au descoperit mecanismul reflexelor de orientare, demonstrînd că acestea țin de funcțiile zonei reticulate din trunchiul cerebral, care tonifică scoarța, producînd o activare difuză a funcțiilor de recepție. S-a demonstrat că reflexele de orientare participă la toate actele reflectoare, pînă la cele mai înalte — de ordin reflexiv, rațional. Impulsurile nespecifice reprezintă o energie ce se investește în reacțiile cognitive, informaționale. Ele, mai ales prin condiționare, ajung să se structureze pînă la urmă ca niște trebuințe, acționează ca niște imbolduri sau tendințe; de aici ceea ce noi, în limbajul curent, numim curiozitate. Or, curiozitatea este o trăsătură dominantă și permanentă a ființei omenești. Cît privește instinctul gregar (al asocierii în turmă), acesta este de asemenea foarte răspîndit la unele animale superioare.

La om, existența socială fiind fundamentală — în afara ei neputînd fi conceput omul — și organismul s-a adaptat, prin toate componentele sale, condițiilor ei generice, condițiilor vieții și producției sociale. Instinctul denumit de mulți autori social a căpătat astfel o dezvoltare deosebită. Omul simte nevoia de contact cu alți oameni, de colaborare cu ei, de însușire și împărtășire a experienței. Nu cunoaștem care ar fi mecanismele lăuntrice ale tendinței spre social. Știm însă foarte bine că izolarea are un efect distrugător asupra personalității umane. Necesitatea de a fi cu alți oameni este așa de intensă, încît le

depășește pe toate celelalte. Între comunicarea interumană și gîndire este o legătură indisolubilă. În absența gîndirii nu se pot dezvolta sentimente, deci socialul are o însemnătate capitală pentru destinul personalității.

S-a pus de către unii autori problema dacă în decursul celor 2—3 milioane de ani, cît a durat formarea speciei umane, nu s-au format și instinctele specifice existenței omenești. Problema nu a fost încă elucidată.

Am văzut că în contextul vieții omenești instinctul acționează ca un impuls sau o trebuință. Psihologic este deci o trebuință nativă care în cursul vieții se diversifică și dobîndește o serie de trăsături legate de cultura materială și spirituală. Așa este, de exemplu, trebuința de hrană care nu mai rămîne la forma ei brută, nativă, ci se condiționează, se diferențiază, dobîndește implicații gastronomice, culturale, estetice etc. Deci, pe trunchiul trebuinței native se altoiesc o serie de alte trebuințe dobîndite, care-i condiționează și dirijează realizarea. Nu trebuie însă să se considere că toate trebuințele omenești derivă din cele cu o bază instinctivă. Există o multitudine de trebuințe care sînt integral dobîndite, care nu au nicidecum, la origine, un impuls ereditar, ele fiind imprimate de educație, de mediul social. Astfel sînt trebuința de frumos, interesele cognitive de diverse tipuri, convingerile morale, nevoia de a munci. Putem considera că aceste trebuințe, implantate în viața socială, uzează de diverse mecanisme fiziologice, organizate într-un anumit fel. Importante nu sînt însă energiile brute, organice, deoarece, subordonate unui centru cortical, ele se investesc într-o tendință, într-o acțiune și își pierd specificitatea. Cînd sîntem indignați din cauza contrazicerii unei trebuințe morale a noastre, în afara unor operații cerebrale, se produc și unele modificări organice cum ar fi secreția hepatică și redistribuția sangvină. Aceasta nu înseamnă însă că la relațiile noastre morale colaborează funcțiunile specifice ale ficatului. Pentru efectuarea unor relații care au o anumită semnificație conștientă, rațională, organismului omenesc îi este propriu ca să capteze și să folosească combustibili diverși, energii lăuntrice. Importantă este această semnificație, de regulă de ordin general-uman și social, și nu natura combustibilului consumat ; doar același curent electric sau aceeași benzină pot fi folosite în cele mai diverse instalații cu funcții și semnificații variate ; esențial în televiziune este nu energia electrică, ci mesajul, imaginea, conținutul ei. Este tocmai ceea ce Freud nu a înțeles la timpul său, considerînd că unele din energiile pe care omul le utilizează în raporturile sale cu mediul își păstrează specificitatea și comunică acestor raporturi o semnificație instinctivă sau organică.

Psihanaliștii ajung să considere că și actul de cultură și știință, mișcările sociale sînt expresii modificate ale unor tendințe sexuale. Îngustimea și inconsistența acestui punct de vedere au fost sesizate de mult timp și chiar cei care se folosesc în continuare de metodele de lucru ale lui Freud (detectări ale impulsurilor inconștiente prin diverse procedee de analiză) nu mai admit instinctivismul acestuia. Astfel, Erick Fromm, cunoscut psihanalist din S.U.A., declară : *„Nu nevoile biologice sînt caracteristice pentru om, ci acelea dobîndite, de ordin cultural și social“*. Fromm afirmă chiar că în diverse situații de viață trebuințele morale, sociale, culturale capătă ascendent asupra celor de ordin instinctiv, înfrîngîndu-le. Omul este în stare să-și dea viața, să-și contrazică deci instinctul de conservare, pentru o idee, să se supună la privațiuni. El este gata să reprime unele din instinctele sale în numele frumosului, al binelui social, al performanțelor creatoare.

Citâm cîteva fraze scrise de B. Pascal, încă în secolul al XVII-lea : *„Numai gîndirea constituie omul. Nimeni nu-l poate concepe fără ea... Oricîtă avere ar avea omul pe pămînt, de orice sănătate și comoditate s-ar bucura, el nu este satisfăcut dacă nu este stimat de semenii lui... Omul pune așa de mare preț pe rațiune, că orice avantaje ar avea în lume el se crede nenorocit dacă nu ocupă un loc deosebit de bun în felul în care îl judecă semenii lui... Omul nu este decît o trestie, cea mai slabă din natură ; dar este o trestie cugetătoare... astfel toată măreția noastră stă în cugetare“*.

Orice s-ar spune nu se poate deriva semnificația personalității umane din instincte. Aceasta, de fapt, ar echivala cu desființarea oricărei personalități, cu reducerea omului la stadiul de animal. Personalitatea este indisolubil legată de însușirea mijloacelor de acțiune și a relațiilor

caracteristice societății. Personalitatea se constituie prin însușirea valorilor sociale și, prin aceasta, se prezintă ea însăși ca o valoare, *suprema valoare de fapt*, pentru că este vie și generează mereu, progresiv, alte valori.

3. Motivația acțiunilor umane

Se constată că în fața acelorași obiecte sau situații diverși indivizi se poartă în mod diferit.

Informațiile dobîndite despre respectivul obiect pot fi la toți indivizii identice, dar însemnătatea vitală pe care respectivul obiect o prezintă pentru fiecare este cu necesitate foarte variabilă. Unii sînt înclinați să se apropie de obiect să-l ia în stăpînire, alții, dimpotrivă, încearcă repulsie față de el și, în sfîrșit, ultimii manifestă indiferență.

Aceste comportări variate se explică psihologic prin motivația individuală. Fiecare individ dispune de o serie de trebuințe native și de o multitudine de trebuințe dobîndite. În relația actuală sau evocată mental cu obiectul, trebuințele generează o stare emoțională pozitivă sau negativă. De cele mai multe ori se produce și o integrare conștientă, în sensul că individul își dă seama de ceea ce dorește și ceea ce nu dorește. Trăirea emoțională se realizează ca o tendință spre sau împotriva a ceva. Tendința poate fi calificată ca o forță lăuntrică ce te îmboldește sau te reține în acțiuni. Acțiunea e preparată lăuntric printr-o definire de scop și tendință internă.

Întreg complexul de trebuințe, de stări, de tendințe ce determină dinăuntru în afară acțiunea poartă numele de *motivație*. Motivul sau imboldul este acea structură psihofiziologică ce constituie izvorul unei activări. În psihologia americană motivul e considerat o variabilă intermediară între stimul și reacție. Datorită acestor variabile, conduita umană este foarte selectivă. Alegerea se efectuează spontan sau deliberat și întotdeauna este pregnant influențată de motive, definite de Michotte drept „cauze interne".

Motivele sînt în cea mai mare măsură rezultate ale experienței noastre de viață. Astfel, chiar dacă la un moment dat sîntem indiferenți față de dans, muzică, pictură, tir, probleme de matematică etc., intrînd în repetate contacte cu aceste activități și forme de cultură, ajungem să fim atrași de ele, să simțim imperios necesitatea contemplației și acțiunii specifice. Motivele pozitive sînt mult consolidate prin satisfacții, prin reușite, succese etc. Neurofiziologia contemporană nu ne furnizează suficiente date cu privire la mecanismele motivației. Este probabil că în plan fiziologic motivului îi corespunde un reflex de orientare, educat pe parcursul vieții și avînd o neobișnuită intensitate. Într-adevăr, în condițiile motivației se înregistrează modificări în întregul organism și îndeosebi în instanțele sistemului nervos central. P. Janet a introdus, în legătură cu această situație, conceptul de tensiune psihică ; comportamentul motivat se află sub tensiune.

Deși pentru toți oamenii obiectele, situațiile au aproximativ același înțeles, totuși tensiunea sau reacția afectivă ce se naște cu acest prilej sînt extrem de variabile. Leontiev socotește de aceea că, în legătură cu fiecare obiect, trebuie să distingem în viața psihică a oamenilor un înțeles sau o semnificație obiectuală și convențională și un sens subiectiv, care izvorăște din particularitățile deseori secrete ale interacțiunii dintre om și diversele elemente și aspecte ale lumii înconjurătoare. Motivul este tocmai acest sens subiectiv concretizat în apropiere sau în depărtare, dorință sau repulsie, activare sau depresie, sens subiectiv prin care adultul dublează absolut toate raporturile lui cu lumea. Nu există nici o mișcare, nici o acțiune, nici o poziție a individului care să nu aibă la bază un motiv. J. Nuttin socotește că fiecare din motive are două segmente, unul energetic sau energizor și altul direcțional sau orientativ. Prin urmare, motivul nu numai că este o disponibilitate de energie personală, ci și un vector al conduitei, întrucît direcționează activitatea într-o anumită direcție. În limbajul comun, prezența sau absența motivului în legătură cu o situație este indicată prin expresiile uzuale : „îmi trebuie" — „nu-mi trebuie", „îmi place" — „nu-mi place", „mă atrage" — „îmi repugnă", „mă interesează" — „nu mă interesează".

Întrucît motivația activității omenești e foarte complexă și dinamică se pune problema în ce măsură poate ea să fie înglobată în personalitate. După părerea noastră, în legătură cu fenomenul de personalitate trebuie să fie considerate acele motive care sînt stabile, puternice, caracteristice pentru om și suficient de semnificative pentru viața socială. De aceea va fi necesar să ne ocupăm de motivele majore ale acțiunilor umane, îndeosebi de motivele pentru muncă, pentru creație și viața socială.

În rîndul motivelor, un loc deosebit îl ocupă interesele sau motivele pentru cunoaștere și activitate. Interesele constatate încă la copii față de jocuri, de sport, față de diferite obiecte de studiu, cele constatate la tineri față de diferite profesii, de activitatea socială, de unele forme ale culturii și științei se manifestă prin atracția pe care o exercită respectivul domeniu de cunoaștere sau activitate față de individ. Omul interesat în ceva acționează din plăcere, simte nevoia de a acționa.

Interesele pot fi stabile sau instabile, înguste sau largi, multiple, pot avea o eficiență maximă sau minimă. Atunci cînd nu apare un transfer de la un domeniu la altul, interesele se nasc în activitate, pe baza unei cunoașteri a condițiilor și rezultatelor pe care le oferă respectivul tip de activitate. De aceea, în multe cazuri se întîmplă ca un gen de activitate, inițial neatractivă și dificilă, să devină pe măsura practicării ei interesantă pentru individ, să-l atragă și să-i ofere satisfacții. O activitate devine obiect al interesului personal și ca urmare a reușitelor pe care le încearcă individul în practicarea ei. De aceea e deosebit de important, pentru suscitarea intereselor, ca individul să fie înarmat de către educator cu mijloace de acțiune care să-i asigure reușita. Este ceea ce se efectuează, consecvent, și în procesul instrucției militare.

O altă categorie de motive privește conduita socială și criteriile morale. Sînt motivele care impun subiectului acțiunea disciplinată, respectarea anumitor norme de conduită și realizarea spontană a criteriilor morale. Moralitatea individuală și conduita civilizată presupun cu necesitate nu numai cunoașterea modelelor de comportament dar și elaborarea motivelor corespunzătoare.

La nivel superior, motivele se realizează ca fapte de convingere. Prin convingere se înțelege adeziunea totală la o idee. Respectarea ideii devine o necesitate lăuntrică a omului, impunîndu-se conduitei lui. Cu alte cuvinte, convingerea este o idee implantată afectiv sau susținută printr-un motiv puternic. Tocmai de aceea subiectul este întotdeauna gata să-și apere convingerile, uneori să le impună și altora. Important este faptul că motivele, interesele, îndeosebi convingerile conferă un anumit profil vieții și activității omului și-l determină să promoveze și să respecte în mod constant, anumite valori.

S-a vorbit de multe ori despre forța remarcabilă a convingerilor, despre evoluția și însemnătatea lor ca resorturi lăuntrice ale acțiunilor de mare valoare. Ne referim îndeosebi la acele convingeri care integrează coordonatele capitale ale vieții individuale. Astfel sînt principiile politice, partinitatea, concepția despre lume și viață. O idee nu se transformă într-un principiu și nu dirijează conduita omului, instituindu-se ca o lege a vieții lui, atîta timp cît nu este realizată ca o convingere. Concepția despre lume și viață nu este doar o teorie, doar un sistem de idei ce se însușesc asemenea unor științe oarecare, ci este pentru fiecare un sistem de convingeri, de idei-forță care influențează spontan sau deliberat comportamentul individual și colectiv.

4. Deprinderi și obișnuințe

Ne referim la unele deprinderi care privesc comportamentul social, raporturile cu alți oameni. Deprinderea este o operație care în urma exersării îndelungate s-a automatizat, realizîndu-se în condiții optime și fără un amănunțit control conștient. Incluzîndu-se în contextul activității, deprinderea se desfășoară ca de la sine, fără un efort special. Demn de menționat este și faptul că deprinderea ajunge să fie mult perfecționată din punctul de vedere al structurii ei.

În ordinea comportamentului social și a respectării cerințelor morale, formarea deprinderilor corespunzătoare

are o mare însemnătate întrucît reprezintă un factor de performanță, o garanție a păstrării unei linii consecvente de conduită. Pe cît de valoroase sînt însă deprinderile pozitive, pe atît de dăunătoare sînt cele negative, reprobabile. Fapt este că deprinderea dispune de o mare stabilitate, are la bază un stereotip nervos și nu poate fi înlăturată sau modificată cu ușurință.

Tocmai în legătură cu stabilitatea unor deprinderi defectuoase sau reprobabile („năravuri") s-a născut aforismul „Dezvățarea este mai grea decît învățarea". Ca și în sfera activității productive, în sfera comportamentului social deprinderile prezintă variate structuri psihice și niveluri de generalitate. Astfel, sînt deprinderi ce constau din gesturi de politețe, din acte de atenție față de alți oameni sau față de propria persoană; ținuta îngrijită și comportamentul civilizat sînt susținute printr-o suită întreagă de deprinderi. Există de asemenea deprinderi de ordin intelectual privind modul cum sînt judecate situațiile, cum sînt văzute și apreciate alte persoane sau propriile obligații sociale. O serie de deprinderi au o constituție afectivă și se exprimă în acomodarea cu acțiunile riscante sau în înclinația către panică, în reacțiile de sprijinire a tovarășilor sau în grija exclusivă pentru propria persoană etc.

Multe din deprinderi se referă la stilul activității individuale a omului. Astfel este deprinderea de a acționa independent, de a înfrunta greutățile, de a adopta hotărîri în timp util, de a-ți respecta cuvîntul dat.

Obișnuințele sînt deprinderi care, fiind susținute prin trebuințe sau motive corespunzătoare lor, se realizează cu necesitate. Cu alte cuvinte, omul simte nevoia ca să acționeze conform deprinderii și aceasta chiar atunci cînd nu este în mod direct solicitat de ambianță; sub imperiul trebuinței el manifestă inițiativă în reactualizarea deprinderilor sale. O deprindere simplă poate să nu fie repetată timp îndelungat dacă împrejurările nu obligă la așa ceva.

Obișnuința nu permite o astfel de suspendare a realizării deprinderii și obligă la o anumită ritmicitate în reproducerea ei. Obișnuințele cu semnificații social-morale sînt deosebit de importante. De fapt în obișnuințe găsim sintetizate motivele și deprinderile.

5. Voința moralicește organizată

Voința este activitatea psihică prin care, datorită unei mobilizări de efort și unei anumite organizări, se realizează în mod conștient un scop.

În precizarea scopului ca obiectiv anticipativ al unei acțiuni, un anumit rol revine motivelor și raporturilor dintre ele. Omul, de fapt, nu dispune de un singur motiv; de cele mai multe ori el se află sub stăpînirea unei multitudini de motive care, fie că nu pot fi satisfăcute concomitent, fie că se exclud reciproc, se contrazic. De aceea este necesar ca să se producă o alegere, să se adopte o hotărîre pe linia unui motiv căruia i se acordă prioritate. Scopul este consecința triumfului unui motiv și omul este menit să-l satisfacă în mod direct sau indirect pe acesta.

La nivelul caracterului ne interesează să constatăm în ce măsură primează motivele și scopurile superioare. Putem chiar califica moralicește un om după motivele care îl animă și după scopurile pe care le urmărește.

Trebuie spus însă că adevăratele motive ale acțiunii omenești sînt foarte greu de descoperit și aceasta pentru că între motive și scopuri nu există întotdeauna o relație univocă. Spre exemplu, un școlar poate să-și propună ca să obțină rezultate bune la învățătură. Acesta este scopul lui. Care este însă motivul? Poate fi tendința spre o recompensă obținută de la părinți sau competiția cu ceilalți elevi, poate fi interesul față de studiu. Tot așa în activitatea socială a tînărului sau a adultului aceleași scopuri pot avea în spatele lor cele mai diverse motive. A cunoaște orientarea personalității înseamnă nu numai a afla răspunsul la întrebarea ce vrea respectivul om, ci a afla și răspunsul la întrebarea de ce vrea cutare lucru.

În contextul caracterului intră atît conținutul orientării voluntare cît și capacitatea de efort voluntar. Din punctul de vedere al efortului voluntar oamenii sînt foarte diverși. Unii au aspirații foarte lăudabile însă nu și le pot îndeplini din cauza lipsei de perseverență și concentrare. Alții manifestă aspirații de nivel comun, pe care însă le traduc în fapt printr-un mare efort voluntar. Adăugăm și cazurile în care unele persoane confundă dorințele cu

putința de realizare și după eșec rămîn deconcentrate, neputîndu-și explica de ce scopuri așa de nobile nu au putut fi îndeplinite (uneori acțiunea eșuează în direcții indezirabile). Fenomenele de acest fel se explică prin capacitatea redusă a efortului voluntar. Efortul voluntar nu se poate naște în chip subit; el este rezultatul unui continuu și intens antrenament, desfășurat în lupta cu greutățile pe tot parcursul vieții. Nu există nici o altă cale de sporire a potențialului voluntar decît lupta continuă pentru depășirea unor obstacole din ce în ce mai mari. Practic este aceeași situație ca și în antrenamentul sportiv. Lipsa exercițiului fizic duce la diminuarea capacității de efort muscular. Efortul voluntar este desigur de alt ordin, el ține de sferele complexe ale vieții psihice. Și în ordinea psihică este încă necesar antrenamentul pentru biruirea unor obstacole de ordin intelectual, social, pentru organizarea judicioasă a propriei conduite etc.

Capacitatea de efort voluntar poate fi specializată după diverse tipuri de activitate. Astfel, un tînăr este capabil de efort voluntar în sfera muncii fizice dar nu și în aceea a muncii intelectuale — sau invers. Specializarea poate merge și mai departe, pînă la raporturi și acțiuni concrete. La un nivel superior de antrenament însă capacitatea de efort voluntar capătă o valabilitate generală, aceasta devine globală.

Activitatea militară, prin sistemul de exigențe cultivate și prin sarcinile dificile pe care le propune, aduce o contribuție excepțional de importantă la consolidarea voluntară a tinerelor generații. Prin aceasta, stagiul militar determină împlinirea și maturizarea caracterelor tinerilor cetățeni ai patriei noastre.

6. **Coordonatele morale ale conștiinței de sine**

Activitatea psihică a omului are o tendință continuă către integrare, către reducția diversității la unitate, a particularului la generic. Această tendință caracteristică și pregnantă pentru activitatea cognitivă, care străbate drumul de la individual-senzorial pînă la categoria abstractă, pînă la teorie, la concepție autocuprinzătoare, este proprie și organizării personalității.

Cercetările etnologice ne arată că nu există nici o populație, oricît de primitivă ar fi ea, fără o concepție despre lume. Concepția despre lume este expresia supremă, generalizată și directorie a conștiinței despre lume. În mod analog la nivelul personalității — din timpurile străvechi și cu atît mai mult astăzi — se dezvoltă integratorul suprem privind însă lumea nu în ansamblul ei, ci propria persoană, existența individuală și modul cum această existență se pune în raport cu lumea.

Unii psihologi specializați în studierea personalității susțin teoria antropocentristă, considerînd că fiecare individ se situează cumva pe sine în centrul lumii, al universului. Fără a înțelege denaturat acest raport trebuie să recunoaștem faptul că, dată fiind singularitatea individului ca atare, el nu poate să stabilească altfel de raporturi decît acelea dintre sine și restul lumii; altfel, el nici nu se poate defini. Pentru a se defini însă și a-și stabili în contextul lumii sale un drum, individul trebuie să-și generalizeze nu numai ideile despre sine și lume, dar și cerințele, trebuințele, interesele pe care le-a generat viața sa individuală. Se nasc astfel o concepție și un sentiment major cu privire la viața proprie, așa cum am mai arătat, și aici intervine formațiunea integrativă, sintetică, unitară, a ceea ce îndeobște se numește idealul de viață.

Neîndoielnic, idealul de viață se închează pe fondul concepției despre lume, el rezultă din experiență și este orientat în direcția perspectivelor pe care, obiectiv, le oferă dezvoltarea socială. Nu există și nu poate exista un tînăr sau adult care să nu-și fi conturat un plan de viață, să nu aibă proiecte și să nu-și fi definit ceea ce literatura denumește, metaforic, „o stea călăuzitoare".

În bună măsură valoarea personalității poate fi testată prin cunoașterea orientării principale a vieții individuale. Această orientare se închează îndeosebi în faza adolescenței și a tinereții, adică în perioada dintre 14 și 24 de ani. Adolescenții și tinerii se disting prin proiectivitate, prin efortul de a-și defini la dimensiuni majore și optime obiectivele vieții lor individuale. Pe parcursul vieții există

posibilitatea ca în orientarea asupra vieții personale să intervină unele restructurări și corecturi.

Analizînd psihologic structura orientării asupra vieții personale desprindem trei elemente : sensul vieții, scopul vieții și modelul călăuzitor. În contextul vieții sociale și în urma generalizării experienței individuale, viața fiecăruia dobîndește un sens general, o anumită semnificație. Mai ales tinerii se întreabă : pentru ce trăiesc, care este și care poate fi rostul meu pe lume, ce însemnătate să acord eu, ca ființă conștientă, propriei mele vieți, în ce direcție să mă îndrept și ce atitudine să adopt față de mine însumi ?

Sensul vieții este nu numai ideea centrală care domină existența personală dar și motivul dominant al existenței. Acesta este un integrator intelectual-afectiv superior, un reper la care se raportează toate celelalte fapte de cunoaștere, toate celelalte trăiri emoționale, trebuințe etc. Avînd conștiința sensului sau semnificației vieții tale și operînd în raport cu aceasta, treci din domeniul unei necesități oarbe în cel al libertății, adică decizi în toate împrejurările vieții tale în cunoștință de cauza căreia îi subordonezi întreaga existență și care definește orientarea ta esențială. Nu este însă suficient să fii orientat numai într-un anumit fel, mai ales cînd această orientare este generică și într-un raport strîns cu legile și perspectivele dezvoltării sociale. Trebuie să și acționezi în direcția stabilită prin sens, într-un mod concret. Nu poți răspunde la tot ceea ce implică sensul existenței tale fără delimitarea unui scop după care să-ți reglezi conduita și activitatea personală.

Scopul vieții reprezintă un răspuns la întrebările : ce trebuie în principal să fac, care este obiectivul întregii mele activități, ce va trebui să realizez practic în viață pentru ca aceasta să dobîndească cît mai multă consistență, să aibă valoare pentru mine și pentru cei în mijlocul cărora trăiesc ? Scopul se definește în raport cu sensul dar este mai concret, particular. În anchetele făcute asupra unui mare număr de tineri s-a constatat că la majoritatea întrebărilor care priveau scopul vieții aceștia răspundeau

prin indicarea unei profesii pe care intenționau s-o realizeze cît mai bine.

Evident nu se poate limita viața numai la evoluția profesională. Fiecare își propune și o serie de alte scopuri, dar numai unul dintre ele ocupă un loc dominant. Marx insistă foarte mult asupra necesității de a avea un scop unitar în viață. Acesta permite ca să se definească liniile esențiale de perspectivă și să se desfășoare o activitate polivalent organizată și urmată consecvent. Aici nu este vorba de scopurile parțiale ale diverselor acțiuni, de cele subordonate, ci de scopul întregii vieți, de acela care reușește, după cum arată dictonul antic, ca în raport cu valoarea și măreția lui să pună în mișcare energii uriașe.

Se știe că personalitatea se formează după modelul altor oameni. La început imitația este spontană, apoi acțiunea de automodelare după un prototip devine deliberată. De regulă, tinerii își aleg modelul din rîndul personajelor istorice, culturale, artistice, din rîndul eroilor științei sau chiar din ambianța lor imediată : urmează exemplul unui profesor, al unei rude care reușește să-i impresioneze prin calitățile ei etc. Modelul se elaborează în strînsă legătură cu scopul, fiind în mare parte o concretizare, o reprezentare tipică a acestuia. Totuși, modelul nu rezultă doar din transpoziția în imagini, în proiect optim a scopului ; alegerea lui depinde și de particularitățile personalității, de trăsăturile proprii de caracter și de aptitudini. Este posibil și ca modelul să nu fie formulat neapărat concret, ci să fie — mai ales la reprezentanții tipului reflexiv — formulat în genere, teoretic, ca un sistem de calități umane pe care intenționează să le dobîndească și pe care le apreciază.

Uneori modelul reprezintă întruchiparea supremă a calităților pe care persoana respectivă le are. Individul extrapolează propriile calități, le reprezintă la un nivel optim, ideal și le regăsește într-o altă persoană și le urmează. Alteori, modelul este construit pe principiul invers. Subiectul își fixează, concret și teoretic, ca obiect de admirație și normă la care să se conformeze tocmai trăsăturile și calitățile care sînt la el deficitare.

7. Niveluri de aspirație și de expectație

Motivele și scopurile creează o zonă în care subiectul este activ. El năzuie spre anumite lucruri care dobîndesc pentru el anumite semnificații sau valențe. În legătură cu această situație, K. Levin a emis ipoteza unor cîmpuri de tensiune psihică înlăuntrul cărora se desfășoară viața subiectului. În constituția acestor cîmpuri intră trei categorii de variabile : a) psihice (trebuințe, motive, scopuri, idealuri, percepții și raționamente), b) nonpsihice (biologice, sociale, culturale, geografice), care influențează direct comportamentul individual și c) fizice și cosmice, fără o influență directă asupra comportamentului. Între spațiul vieții psihice, determinant pentru comportament, și domeniile exterioare este o zonă de frontieră.

Toată viața psihică și activitatea individuală se desfășoară în relația dintre personalitate și împrejurarea de viață. Se spune chiar că împrejurarea este funcție de personalitate, după cum personalitatea este (în geneza ei) funcție de împrejurări.

Interesantă este interferența pe care Levin o sesizează între individual și social. Cîmpurile psihice sînt de trei feluri : 1) individual-personal, definit prin relația dintre variabilele psihice și cele nonpsihice, 2) de grup, rezultat din interacțiunea indivizilor în gruparea de care aparțin constant și din rolul pe care subiectul îl îndeplinește în viața colectivului și 3) social, definit prin cadrul general al vieții sociale, prin evenimentele ce au o incidență asupra individului.

Modelele psihologice semnalate permit o interpretare dinamică a evoluției personalității și a elaborării actelor de comportament. Dinamica psiho-comportamentală este dependentă, în primul rînd, de particularitățile motivelor ce animă pe subiect și ale scopurilor ce-l călăuzesc.

Hope a introdus conceptul de „nivel de aspirații". Aspirațiile sînt amplasate la un anumit nivel valoric. Individul are anumite cerințe și preferințe, el se mulțumește cu performanțe și aprecieri mediocre sau superioare, cultivă năzuința spre comun sau excepțional.

Nivelul de aspirații este nivelul pe care subiectul dorește și voiește să-l atingă, este dimensiunea scopurilor și revendicărilor sale, considerate într-o accepțiune foarte generală. Visele cutezătoare ale tineretului sînt echivalentul unui ridicat nivel de aspirație.

În determinarea nivelelor de aspirație intervin o serie de factori sociali, educativi și personali. Printre aceștia esențiali sînt finalitatea socială, nivelul acesteia (optim în socialism) și experiența performanțelor individuale care — concretizate în reușite și nereușite, susceptibile de comparare — corectează, restructurează continuu nivelul de aspirație.

Totodată, așa cum a demostrat-o la noi A. Zörgö, nivelul de aspirație este o premisă a acțiunilor eficiente. Cel ce pretinde mult de la ceea ce face obține mult.

Pentru studierea nivelului de aspirație este necesar să fie interogat subiectul, să se constate care sînt rezultatele ce-l mulțumesc și care nu.

Robaye a discriminat în cîmpul aspirațiilor și un nivel cu o semnificație ceva mai restrînsă, particulară. Acest autor a introdus conceptul de „nivel de expectație" care exprimă cu precizie rezultatele și aprecierile la care subiectul se așteaptă. Expectația este dependentă de încrederea în forțele proprii și se bazează pe un calcul al performanțelor. În plus, expectația se referă la situații concrete, cum ar fi calificativul pe care scontezi în depunerea unui examen, rezultatul obținut la o tragere etc.

Robaye a dovedit că între nivelurile generice de aspirație și nivelurile analitice de expectație poate să nu fie o corespondență directă. Subiectul poate avea aspirații înalte dar, în preajma unei încercări, exprimă un scăzut nivel de expectație. Neîndoielnic, succesul contribuie la ascensiunea nivelului expectativ. Este foarte interesant de urmărit cum, la tineri, intervine un joc complicat între aspirație și expectație și cum aceste fenomene se influențează reciproc, într-un sens sau altul.

8. Contradicţii în dezvoltarea caracterului

Formarea caracterului constituie un proces care nu se reduce la o simplă acumulare de noi dimensiuni, la o simplă creştere cantitativă, ci care presupune o continuă apariţie de contradicţii ce se dezvoltă, se ascut şi se rezolvă, brusc sau treptat, o dată cu aceasta producîndu-se restructurări în tot sistemul de atitudini al individului şi, de regulă, înregistrîndu-se un progres caracterial.

A privi în chip realist procesul formării caracterului înseamnă a-l înţelege dialectic, deci în ordinea apariţiei şi rezolvării contradicţiilor. În primul rînd este de semnalat opoziţia dintre subiect şi ambianţă. Mediul social operează într-o primă instanţă asupra subiectului în chip constrictiv, îl obligă la eforturi şi la o anumită conduită. Într-o oarecare măsură subiectul rezistă dar, treptat, cerinţele celorlalţi oameni, ale grupului social se interiorizează şi devin cerinţe ale subiectului faţă de alţi oameni, faţă de mediu. Contradicţia se reeditează într-un alt sens. De astă dată subiectul este acela care cere, care constrînge mediul şi care, prin efort, încearcă să-l subordoneze cerinţelor sale. Conflictele sînt inevitabile. Poetul exclamă patetic: „O luptă-i viaţa, deci te luptă!" Într-adevăr, numai prin acţiuni care caută să promoveze o valoare se pot consolida şi maturiza atitudinile. Conflictele însă se nasc la fiecare pas şi înlăuntrul individului. Ne referim îndeosebi la contradicţiile ce intervin între motive, între năzuinţe. După cum am mai arătat, în fiecare situaţie se activează mai multe dintre pornirile noastre lăuntrice: practic nu se poate da însă curs la toate motivele, multe din ele se exclud reciproc şi atunci trebuie să intervină o alegere în favoarea uneia din năzuinţe. Dacă alegerea ce presupune promovare şi represiune a mers pe linia unei anumite ierarhii morale, atunci desigur rezolvarea respectivei contradicţii reprezintă un anumit pas înainte în consolidarea caracterului.

Una din contradicţiile tipice pentru perioada de formare a caracterului, nu numai în copilărie dar şi în tinereţe, se exprimă în discordanţa dintre atitudinea faţă de scopul activităţii şi atitudinea faţă de însuşi procesul activităţii (A. Vvedenov). Scopul este de regulă atractiv, însufleţitor şi se bucură de o acceptie totală. Activitatea ce duce la realizarea scopului implică însă depăşiri de greutăţi, eforturi penibile, privaţiuni, acţiuni neatractive, neplăcute. Astfel, scopul de a deveni aviator este, pentru orice tînăr, însufleţitor; toată activitatea de instruire şi antrenament pe care o presupune buna însuşire a profesiunii de pilot, realist vorbind, nu va mai exercita însă aceeaşi atracţie ca scopul. Contradicţia aceasta se rezolvă datorită valorii morale şi psihologice a scopului şi datorită tendinţei de perfecţionare. Dacă respectiva activitate este încununată treptat de succese, dacă relevă formarea de noi deprinderi şi priceperi, atunci treptat contradicţia se estompează pentru că însăşi activitatea devine plăcută, atractivă şi consolidează încrederea în forţele proprii.

O altă contradicţie importantă ce se semnalează la tineri este aceea dintre pregătirea pentru o activitate independentă, pe bază de răspunderi proprii, şi faptul dictat de anumite împrejurări — al dependenţei de alţi oameni, al conformării la norme prestabilite, la un anumit regim de activitate. Contradicţia se rezolvă numai în condiţiile în care subiectul se angajează conştient în îndeplinirea voinţei altora şi capătă sentimentul că, operînd astfel pînă la un anumit punct şi într-o anumită etapă de viaţă, el îşi îmbogăţeşte personalitatea, devine într-o mai mare măsură stăpîn pe sine, se organizează.

În decursul vieţii subiectul îşi făureşte o anumită imagine despre propria persoană, el îşi constată, mai mult sau mai puţin exact, anumite calităţi şi defecte. Prin urmare, el se apreciază într-un anumit fel şi, trebuie să spunem, de cele mai multe ori nu este prea critic cu sine, avînd despre propria persoană o părere nejustificat de bună. Mai ales în faza tinereţii, între autoapreciere şi aprecierea de către alţii a persoanei sale intervin contradicţii inevitabile. De regulă, aprecierile altora sînt ceva mai obiective, moderate, uneori relevă calităţi de care chiar tînărul nu-şi dă seama, alteori contestă valabilitatea unor subaprecieri sau supraaprecieri ale tînărului. În orice caz, tînărul este pus frecvent în situaţii conflictuale.

După cum se știe, omul este întotdeauna foarte sensibil față de opiniile altora, chiar dacă nu întotdeauna este dispus să mărturisească faptul acesta. Atunci intervin o frămîntare lăuntrică, anumite verificări în activitate, reconsiderări ale semnificațiilor unor acte sau conduite din trecut, hotărîri cu privire la o conduită de natură a dezvolta personalitatea, a confirma anumite calități la care subiectul ține în mod deosebit. Și aceste contradicții — care sînt mult mai durabile și trec dincolo de tinerețe, reeditîndu-se în diverse forme — sînt rezolvabile în măsura în care aprecierile altora nu sînt exagerate în sens pozitiv sau negativ.

Stările de frustrație sînt o ilustrare și o consecință a contradicțiilor arătate. Frustrația este o stare emoțională rezultată dintr-un conflict grav, intervenind atunci cînd omul este lipsit de o satisfacție justificată, cînd i se ia ceea ce el consideră că pe drept i s-ar cuveni, cînd în calea realizării dorințelor lui intervin bariere. Frustrat este omul amăgit în speranțele sale, cel care vede că nu i se împlinesc proiectele, că nu este apreciat și răsplătit așa cum crede el că i s-ar cuveni. De asemenea, frustrația survine în urma insuccesului, a eșecului unei acțiuni. Particularitățile stării de frustrație depind de natura situației frustrante și de structura personalității. Frustrația va fi mult mai resimțită de oamenii care au o părere foarte bună despre ei, care sînt ambițioși, au aspirații foarte înalte, sînt deosebit de sensibili la aprecierile altora și sînt exigenți față de rezultatele propriilor acțiuni.

Un cercetător (Dembo) a observat mai mulți subiecți care erau puși să îndeplinească o sarcină practic irezolvabilă. Timp de ore întregi erau susținuți, încurajați, îndemnați să caute soluția, să încerce alte variante. Subiecții însă (cercetați fiecare în parte) intrau într-o stare de tensiune din ce în ce mai accentuată, ajungeau să se înfurie, să aibă manifestări nevrotice. Pe unii concentrarea îi ducea la paroxism, însă pe alții eșecul îi făcea să devină inactivi, pasivi, să nu mai fie în stare să desfășoare un efort susținut.

Sînt două moduri în care reacționează oamenii în condiții de frustrație. Unii devin agresivi și-și îndreaptă furia împotriva obstacolului, alții o deplasează către un alt obiect (lovesc în masă, strigă, sparg, strică un lucru) sau și-o îndreaptă către ei înșiși. Există persoane care în urma frustrației regresează, trec la o conduită primitivă, devin deprimați, inactivi, indiferenți. Consecințele frustrației sînt, deci, într-un fel sau altul, primejdioase pentru că, în primul caz dezorganizează conduita, în cel de-al doilea demobilizează pe om, îi reduc capacitatea de acțiune.

În viață, privațiunile sînt inevitabile. Niciodată mediul nu îți poate satisface toate cerințele. Chiar atunci cînd îți realizezi o dorință înseamnă că renunți la alta; la fiecare pas întîlnim obstacole cu care trebuie să luptăm; în unele cazuri sîntem înfrînți, în altele învingem. Intențiile noastre cele mai bune nu se realizează întotdeauna ca atare și, deci, urmează insatisfacția, simțămîntul că ești lipsit de ceva, de ceva care, măcar în proiectele tale, îți aparține. Și dacă frustrațiile sînt inevitabile, atunci se pune problema cum să prevenim consecințele lor mai grave. Ar fi două soluții: să reduci nivelul de aspirații, de la început avînd pretenții și exigențe reduse, sau să te antrenezi prin privațiuni și acțiuni dificile, susceptibile de eșecuri. Cea dintîi soluție nu este acceptabilă fără rezerve. Dacă se coboară nivelul de aspirații, dacă se reduc pretențiile, omul nici nu va mai fi activ. De la început el se va situa la un nivel mediocru de mobilizare energetică și, deci, personalitatea își va reduce din valoare. Preferabilă este cea de-a doua soluție: să te deprinzi cu privațiunile, să devii capabil de a rezista față de unele din propriile dorințe. Atunci, stările de frustrație nu vor mai duce la manifestări nevrotice, la dezechilibrări sau demobilizări grave. Se știe foarte bine că tinerii care au trăit ușor, cărora li s-au satisfăcut toate poftele și li s-au ridicat obstacolele din cale, ajunși brusc într-o stare de frustrație nu dispun de rezistența necesară pentru a depăși această dificultate lăuntrică. În schimb, cei care s-au învățat și cu lipsurile, exersîndu-se în biruirea greutăților, nu sînt expuși la deformările caracteriale survenite din frustrație.

Activitatea militară, cu întreg sistemul ei de exigențe, fără a coborî nivelurile de aspirații, contribuie la creșterea rezistenței față de situațiile frustrante.

9. Atitudinea, componentă de bază a caracterului

Atitudinea, definită ca element component al caracterului, are o structură foarte complexă, în bună măsură diferită de cea care i-o atribuie limbajul comun. Uzual, prin atitudine se înțelege o reacție, un gest, o anumită poziție față de ceva. În felul acesta, atitudinea apare mai mult ca un aspect al comportamentului. În ordinea de idei care ne interesează pe noi atitudinea trebuie să fie considerată mult mai profund.

În genere, atitudinea este o modalitate de raportare la o anumită latură a realității, este o manieră relațională. Esențială pentru raportare este însă nu latura exterioară comportamentală, ci latura lăuntrică, propriu-zis psihică. Aceasta mai ales în cazul atitudinilor cu semnificație caracterială, adică a acelora care sînt stabile, generalizate, care se manifestă din proprie inițiativă. Există nenumărate atitudini facultative și atitudini impuse de situații, nu izvorîte din organizarea lăuntrică a subiectului. Aceste atitudini situaționale, necaracteristice pentru subiect, au prea puțină legătură cu sfera de fenomene pe care o analizăm. Pe noi ne interesează atitudinile care sînt proprii subiectului, care nu sînt dictate de situații ci se impun situațiilor.

Atitudinile caracteriale au la bază o trebuință, un motiv, ele pot cuprinde și un interes sau o convingere. În continuare, motivele din care izvorăște atitudinea generează o tendință, o emoție, un sentiment. În constituția atitudinii intră și unele acte intelectuale privind reprezentarea unor fenomene, orientarea după unele idei, aprecierea situațiilor, raționamentul moral. Atitudinea se definitivează în baza unor experiențe, a unor concluzii la care subiectul a ajuns anterior. Pentru ca atitudinea să se declanșeze sînt necesare orientarea după un scop, punerea în funcțiune a unei deprinderi și dezvoltarea unui efort voluntar.

După cum se vede atitudinea constituie un bloc sintetic și specializat în care, pe un fel de ax, sînt condensate trebuințe, motive, interese, convingeri, tendințe, sentimente, scopuri, mecanisme de acțiune voluntare, judecăți de valoare, deprinderi ș.a. Important este însă ca să nu înțelegem aceste toate elemente ca fiind juxtapuse, oarecum asociate accidental. În atitudine toate aceste elemente afective, intelectuale și voluntare sînt unificate și alcătuiesc o structură. Tocmai de aceea în unele sisteme de psihologie se vorbește despre atitudine ca despre o organizare lăuntrică exprimată în comportament, ca despre un montaj (set, einstellung, ustanovka). Altfel spus, atitudinea este un agregat psihic, sintetic și relativ stabil care conferă un anumit sens și o anumită coloratură comportamentului.

Deși atitudinea se bazează pe motive consolidate, pe sentimente, pe deprinderi puternice, ea nu rămîne încremenită ci, în virtutea acțiunii conștiente, a aprecierii noilor experiențe, se restructurează. Chiar o atitudine care, datorită influențelor și regimului de viață s-a constituit din tinerețe și s-a definitivat, este susceptibilă de o evoluție.

În ce privește manifestarea atitudinii, intervin de asemenea unele variabile în raport cu starea generală a subiectului și cu situația. Putem deci vorbi de o dinamică a atitudinilor. Această dinamică este însă dependentă în primul rînd de structura atitudinii. Deosebim în structura atitudinii două componente principale: 1) segmentul orientativ sau direcțional, alcătuit din elemente motivaționale și intelectuale și 2) segmentul efector, constînd din mecanisme voluntare specializate. Prin segmentul orientativ, afectiv-intelectual se definește poziția electivă, preferențială sau repulsivă a subiectului față de diversele aspecte ale ambianței. Prin segmentul efector se obține traducerea în viață a orientării, se trece la faptă. Segmentul voluntar este un fel de servo-mecanism al orientării. Consecvența atitudinii, afirmarea ei reală este strict dependentă de adaptarea voluntară. În cazul în care orientarea este slabă și neclară atitudinea rămîne relativ indefinită, iar în cazul în care segmentul voluntar al atitudinii rămîne mult în urma celui orientativ, conduita va indica simptome de șovăială și inconsecvență. Numai armonizarea și coordonarea dintre afectiv-intelectual și voluntar sînt de natură să comunice atitudinii pregnanță și eficiență.

Dacă atitudinea are o compoziție așa de complicată, prezentîndu-se ca un sistem, atunci ce vom putea spune despre caracter, care înglobează o multitudine de atitudini? În primul rînd este necesar să răspundem la o întrebare simplă, banală, cu privire la numărul posibil al atitudinilor ce concură la definirea unui caracter. Allport, după laborioase cercetări și calcule, studiind și lexiconul limbilor moderne, a ajuns la concluzia că numărul trăsăturilor de caracter (sau al atitudinilor) depășește cifra de 10 000. În aceste condiții, discuția noastră se complică și mai mult. Pentru a avansa către înțelegerea caracterului este necesar să ne orientăm asupra raporturilor dintre trăsături sau a interacțiunii atitudinilor.

10. Structura caracterului

Atitudinile nu au o existență eterogenă, ele nu sînt detașate una de alta. Caracterul constituie un tot și poate fi înțeles pe baza nenumăratelor atitudini ce-l definesc.

S-au menționat ceva mai sus cifrele surprinzătoare ce indică inventarul atitudinilor caracteriale. Se pune întrebarea: toate atitudinile cunoscute în genere sînt proprii fiecăruia dintre indivizi? Dacă ne orientăm după caracterizările diferențiale date oamenilor am fi înclinați să presupunem că unii dintre ei sînt caracterizați ca fiind onești sau neonești, unii sînt socotiți sentimentali iar alții lipsiți de sentimentalism, unii buni și alții răi, unii disciplinați și alții nedisciplinați ș.a.m.d.

Într-adevăr, nu toate atitudinile sînt caracteristice pentru fiecare om în parte, dar aceasta nu înseamnă că celelalte atitudini, necaracteristice, sînt cu totul inexistente la el. O anumită atitudine poate să fie dezvoltată sau să fi fost reprimată astfel încît să nu își mai poată face drum în conduită. Psihologic, sîntem înclinați să dăm un răspuns afirmativ la întrebarea pusă: toate trăsăturile de caracter, toate atitudinile există într-o anumită formă la fiecare din oameni.

Caracterul nu este însă o sumă de atitudini ci un mod de interacțiune a atitudinilor, de interdependență și întrepătrundere a lor. Un prim fapt care indică această corelare a atitudinilor și care relevă totodată contrarietatea ca lege fundamentală alcătuirii caracterului este acela că atitudinile există două cîte două, una opusă alteia: sever și tolerant, îndrăzneț și fricos, supus și nesupus, darnic și zgîrcit, sincer și nesincer etc. Că este valabil principiul despre prezența tuturor dimensiunilor caracteriale la fiecare dintre indivizi o dovedește și faptul că niciodată nu se poate face cu seriozitate afirmația că o persoană oarecare ar dispune numai de una din trăsăturile pereche, cea pozitivă sau cea negativă.

Nu există și nu poate exista în această formulă de echilibrare cu ambianța, care este caracterul, reducții absolute la termeni singulari. Cineva este absolut sincer, absolut onest, generos în chip absolut, bun nelimitat etc. Poate că este onest pentru că a reușit să înfrîngă unele tendințe necinstite care nu se poate să nu fi apărut în decursul vieții lui. Poate că este generos pentru că aceasta este nota dominantă care face ca egoismul să se atrofieze și să-și piardă, în bună măsură, eficiența. Dacă discuția însă nu ar cuprinde ambii termeni ci s-ar duce în condiții de disjuncții totale, chiar din punct de vedere moral, trăsăturile pozitive nu ar mai avea valoare.

Considerînd important punctul de vedere științific privind înțelegerea dezvoltării caracterului prin depășirea contradicțiilor, menționăm că studiul caracterului nu se poate realiza prin inventarierea tuturor trăsăturilor. Important este ca să se depisteze acele trăsături care sînt dominante și caracterizează persoana în cauză.

Nici trăsăturile dominante, semnificative ale individualității nu pot fi doar consemnate enumerativ. O trăsătură, o atitudine sînt condiționate de altele. Astfel, autocritica e condiționată de simțul răspunderii, de capacitatea de autocontrol și încrederea în realitate, de exigența față de sine, de modestie ș.a. Practic, e aceeași situație care se constată în psihologie și logică la sistemul conceptelor. Un concept nu poate fi definit prin sine însuși, ci prin altele subordonate și supraordonate. Este semnificativă teza leninistă care arată că fiecare concept este legat de toate celelalte. Pentru atitudine este de asemenea proprie organizarea în sistem ierarhizat. Sînt

atitudini supraordonate și altele subordonate. Aici însă relațiile nu mai sînt riguros aceleași ca în logică, organizarea putînd fi variabilă de la un individ la altul. Ceea ce la un individ este subordonat, la altul poate să fie dominant, supraordonat.

În relații situative, atitudinile dominante le controlează pe cele subordonate, mergînd pînă la interzicerea și reprimarea lor. Este posibil și ca o atitudine dominantă să stimuleze, să pună în valoare atitudinea subordonată. Oricum, este de semnalat relația : atitudine față de atitudine. Lanțul interacțiunii atitudinilor poate fi și mai amplu, cuprinzînd mai mulți termeni.

Atitudinile pot să fie și în relații de coordonare situîndu-se, oricum, la același nivel. Între atitudini pot apărea relații contradictorii nu numai în condițiile arătate ceva mai sus ci și în legătură cu situațiile. Nu pot fi manifestate două atitudini în același timp sau față de aceeași realitate și, în consecință, trebuie să se realizeze o opțiune. În afara relațiilor de competitivitate și excludere reciprocă, între atitudini sînt și raporturi de compensație. Atitudinile deficitare sînt compensate prin altele mai dezvoltate. Este aceeași situație ca în cazul aptitudinilor. Adăugăm și faptul că atitudinile pot fi strîns legate între ele datorită împrejurărilor de viață care le-au asociat după cum pot fi și îndepărtate, legătura lor fiind multiplu mijlocită și practic foarte slabă.

Toate acestea permit o anumită înțelegere a caracterului ca sistem de atitudini. Este necesar însă ca să ne referim și la unele particularități ale ansamblului caracterial. Am văzut că fiecare atitudine dispune de un segment cu funcțiuni de orientare și de altul cu funcțiuni efectoare. Între cele două segmente pot fi relații variabile, mecanismul de efectuare putînd să se apropie de realizarea integrală a orientării sau să rămînă considerabil în urma acesteia. Aceeași situație este valabilă și pentru sistemul caracterial în ansamblul său. Caracterul va putea să fie cu o proeminență de orientare realizată intelectual și afectiv, rămînînd decompensat din punct de vedere voluntar. Aceasta duce uneori la concesii, la acțiuni contrarii intențiilor (drumul spre iad presărat de bune intenții), neputînd să fie echilibrat pentru o anumită consolidare voluntară. În sistemul caracterial, discordanțele dintre orientare și efectorul voluntar pot fi parțiale, pot să cuprindă numai anumite grupe de atitudini, alte grupe de atitudini nedispunînd de acoperirea voluntară necesară. Pentru a explica și descrie caracterul individual este necesar să se țină seama de sistemul sau structura caracterială cu toate particularitățile acesteia, cu alte cuvinte, a caracteriza înseamnă a determina structura caracterială indicînd atitudinile dominante, relațiile felurite dintre atitudini și raportul dintre orientarea caracterială și voință.

11. Atitudinile comunicative și echilibrul emoțional

Este demnă de semnalat o categorie de atitudini care cuprind în ansamblu raporturile dintre subiect cu lumea sa lăuntrică și cu lumea exterioară. Aici apare modul cum se orientează, în genere, subiectul : se concentrează cu precădere asupra propriei sale lumi lăuntrice sau urmărește în principal desfășurarea evenimentelor din ambianță ? S-ar putea vorbi și de o anumită structurare a comunicării. Sînt unii oameni care comunică mai mult cu ei înșiși, alții ce comunică precumpănitor cu cei din jur.

În legătură cu aceste caracteristici, C. Jung a distins tipul *introvertit* și pe cel *extrovertit*. Introvertitul se retrage în sine, refuză influențele exterioare, se apără de ele, își caută toate satisfacțiile în lumea interioară. Este ceea ce se cheamă un om tăcut, interiorizat, meditativ, puțin sociabil și stîngaci în relațiile cu oamenii. Introvertitul este însă persistent în acțiunile sale, ascunde în sine aspirații destul de înalte, este exigent cu sine. Tipul extrovertit este deschis către lume și aspiră influențele acesteia, își exteriorizează gîndurile și sentimentele, este comunicativ și sociabil, caută să-și multiplice și să-și dezvolte relațiile cu cei din jur, nu este prea pretențios și nici nu persevereazǎ rigid în acțiunile sale întrucît se poate adapta cu ușurință la altele.

Eysenck aplică subiecților un chestionar cu cîteva întrebări la care trebuie să se răspundă cu da sau nu :

1) Preferați să acționați decît să faceți planuri ?

2) Sînteți foarte bucuros atunci cînd sînteți angajat într-o activitate care reclamă acțiune foarte rapidă ?

3) În genere, luați inițiativa în înnodarea de noi prietenii ?

4) Aveți tendința de a fi rapid și decis în acțiunile dumneavoastră ?

5) Apreciați că sînteți un om vioi ?

6) Ați fi nenorocit dacă ați fi în imposibilitatea de a avea numeroase contacte sociale ?

Dacă la toate sau la cele mai multe din întrebările puse se răspunde cu da, aceasta indică un extrovertit, pe cînd răspunsurile negative trădează un introvertit.

Nouă ni se pare că în aceste caracteristici intervin și unele date temperamentale, care rezultă îndeosebi din mobilitate. Dezvoltarea sociabilității și a direcției acțiunilor ține în bună măsură și de condițiile în care crește și este educat omul. Izolarea, sărăcia de contacte cu cei din jur, atitudinile distante sau opresive pot să genereze un introvertit, pe cînd angajarea precoce în multiple relații, în activități ce solicită comunicarea cu indivizi de diverse vîrste duce la constituirea extrovertitului. Tipurile nu sînt însă pure. Au unele elemente de aproximație și unii autori (Cattel) preferă, pentru a nu împărți cumva arbitrar pe oameni în două categorii, să instituie și un tip mijlociu, extrovertit-introvertit : aceștia sînt cei care nu prezintă caracteristici de extremă sau care sînt introvertiți pe o latură și extrovertiți pe alta.

Eysenck adaugă în caracterizarea personalității, pe lîngă extroversiune-introversiune, și o altă dimensiune privind factorii de nevrozism. El se referă la măsura în care individul este bîntuit de conflicte lăuntrice, la măsura în care acesta este înclinat spre dezechilibrare și manifestare a instabilității. Din acest punct de vedere oamenii ar putea să fie împărțiți în trei categorii :

1) Persoanele foarte stabile, ideal echilibrate, cu multă maturitate și perfect adaptate la mediu, capabile în înalt grad de acțiune ;

2) Persoanele normale de tip comun ;

3) Persoanele nevrozate, instabile, defectuos adaptate la mediu sau greu adaptabile.

Pentru a investiga absența sau prezența factorului nevrotic, Eysenck aplică următorul chestionar :

1) Este adevărat că uneori vă simțiți fericit, alteori nenorocit fără nici un motiv ?

2) Încercați deseori dispoziții excelente și indispoziții profunde fără nici un motiv ?

3) Sînteți deseori în proastă dispoziție ?

4) Vi se întîmplă frecvent ca gîndurile să vă fugă, să se împrăștie cînd încercați să vă concentrați ?

5) Sînteți deseori absent, cu gîndurile în altă parte, chiar dacă luați parte la o conversație sau dacă audiați ceva ?

6) Aveți momente în care clocotiți de energie și altele în care sînteți extrem de leneș ?

Răspunsurile afirmative la toate sau la majoritatea întrebărilor indică prezența nevrozării. Menționăm că în cazul de față nu se pune problema nevrozei ca o boală psihică ; nevrozarea în proporții variabile poate fi proprie persoanelor normale, prezentîndu-se ca o caracteristică personală oarecare.

12. Atitudinile față de oameni

În lexicul român există un cuvînt care se întîlnește rareori în alte limbi. Este cuvîntul *omenie*. Am spus că este un cuvînt caracteristic limbii noastre, pentru că nu este expresia unui fenomen de cultură propagată prin cărți. Cuvîntul este adînc infiltrat în tradițiile limbii noastre și s-a încărcat de înțelesuri în legătură cu tradițiile de viață ale poporului nostru. A fi omenos înseamnă a prețui și iubi omul, sau, altfel spus, a te comporta ca un *om adevărat*.

Omenia se manifestă în respectul față de oameni, în grija pentru ajutorarea celorlalți, mergînd chiar pînă la sacrificarea de sine. Se mai înțeleg prin omenie solidarizarea cu ceilalți oameni, preocuparea de a-i înțelege și

a-i face să progreseze. Ospitalitatea este, de asemenea, una din manifestările omeniei.

În condițiile socialismului, care realizează în fapt ideea omului ca scop al vieții sociale iar nu ca mijloc, omenia tradițională se revarsă în atitudinile ce țin de *umanismul socialist*. Umanismul socialist este, în primul rînd, expresia unui profund spirit de dreptate. Consecința este atitudinea justă, corectă față de muncă. În același timp, a fi umanist, în condițiile socialismului, înseamnă a milita pe diverse căi pentru a contribui la rezolvarea generală și eficientă a problemelor de viață ale oamenilor, astfel încît aceștia să beneficieze de prosperitate și de cultură. În diverse situații nu sînt implicate relații directe cu oamenii. Grija, respectul față de om impun ca — dincolo de anumite semnificații cu înțeles general, cum ar fi de pildă producerea de bunuri materiale, amenajarea de locuințe ș.a.m.d. — oamenii să fie avuți în vedere în sensul satisfacerii depline a cerințelor lor. Umanismul socialist implică de asemenea apropierea sufletească de oameni, strădania de a cunoaște greutățile de care aceștia se lovesc și de a-i sprijini. Umanismul socialist nu este contemplativ, ci eficient, critic, realizat prin acțiuni reale iar nu reduse la un sentimentalism superficial și lipsit de consecințe.

O altă atitudine din aceeași categorie de *exigențe* față de oameni. Exigența este o expresie a legii progresului ; dacă nu manifești exigență față de oamenii cei mai apropiați, nu-i ajuți să se dezvolte. În anumite condiții, exigențele manifestate față de un prieten, față de un tovarăș sau de un subordonat pot fi întrucîtva incomode dar însuși faptul că acestuia i s-a cerut mult, că a fost învățat să poată da mult, înseamnă un ajutor. Caracteristic este faptul că persoanele cu atitudini de toleranță față de greșelile altora, cei care nu din generozitate ci mai degrabă din comoditate și lipsă de preocupare și răspundere față de felul cum evoluează alți oameni nu formulează nici un fel de exigență față de cei apropiați pînă la urmă nu ajung să fie apreciați. Se știe că profesorii ca și comandanții toleranți și nepăsători nu

sînt nici iubiți, nici prețuiți ; în schimb aceia care au reușit să îmbine grija față de oameni cu exigența, uneori cu severitatea chiar, sînt mult mai stimați și chiar iubiți. Aceasta și pentru motivul că dacă nu ești exigent față de o anumită persoană înseamnă că nu o apreciezi la cuvenita ei valoare, că nu ai încredere în perspectivele ei de dezvoltare. În consecință, aceasta nu are de ce să manifeste gratitudine.

În strînsă legătură cu exigența se dezvoltă și *atitudinea critică* față de oameni. Izvorînd dintr-o bază principială, avînd un caracter constructiv și fundamentat — nu parțial, ci integral —, critica constituie un ajutor și un stimulent în activitatea și dezvoltarea oamenilor. Atitudinea critică nu presupune însă numai remarcarea unor insuficiențe sau defecte. A privi un om în mod critic înseamnă a ști să diferențiezi în el ceea ce este valoros de ceea ce este negativ. Este adevărat, calitățile nu scuză defectele, dar omul nu poate fi privit exclusiv prin prisma defectelor sale. Dacă este tratat astfel, el are toate motivele să se considere nedreptățit. O dată cu aprecierea critică se solicită și indicarea căilor de îndreptare, semnalarea calităților devenind imperios necesară. Aceasta, pentru că un principiu al educației impune ca să te sprijini pe elemente pozitive în vederea reducției și eliminării celor negative.

Increderea în oameni este atitudinea care se dezvoltă în condițiile solidarității de interese ale cetățenilor socialismului, în condițiile umanismului. A avea încredere în om înseamnă, de fapt, a-l aprecia corect, a nu-l subaprecia. Fiecare este în stare să facă ceva și fiecare este capabil să progreseze. Manifestînd încredere față de posibilitățile omului, îl stimulezi și-l mobilizezi în muncă, îl ajuți să se valorifice. Lipsa încrederii față de tovarăși, față de cadrele din subordine duce de multe ori la o atmosferă nefavorabilă muncii, care provoacă insuccese.

Sinceritatea comunistă se opune nu numai fățărniciei, dar și individualismului. A fi sincer înseamnă a trata pe oameni în mod deschis, a-ți exprima părerea despre conduita și munca lor.

13. Atitudinile față de propria persoană

Deși s-ar părea că acest grup de atitudini ocupă un loc aparte în comparație cu celelalte, pentru că au ca obiectiv propria persoană, în realitate ele sînt în cea mai mare măsură condiționate și mijlocite prin celelalte : atitudinea față de societate, față de oameni, față de muncă. Formularea atitudinilor față de propria persoană este esențial legată de formularea atitudinilor omului față de lumea socială. Egoismul înseamnă absența generozității, supraaprecierea propriei persoane, subaprecierea altora. Concentrarea la interesele personale, meschine, înseamnă nesocotirea intereselor generale.

În contextul relațiilor cu lumea, omul își dezvoltă relațiile față de sine. O primă atitudine este aceea a demnității personale. Aceasta este reflexul conștiinței fiecăruia că el reprezintă o valoare în primul rînd pentru că este om și în al doilea rînd pentru că are anumite posibilități, muncește, obține rezultate merituoase. *Simțămîntul demnității personale* este și reflexul unui statut al personalității. Omul cere să fie respectat pentru că merită acest lucru. Acest apel la respect nu se impune însă în mod direct, ci prin modul de comportare care îmbină respectul față de alții cu respectul față de sine. Orice om animat de scopuri prețioase, participînd la o operă de mare însemnătate cum este aceea a construcției socialismului, este și trebuie să fie pătruns de simțămîntul demnității personale. În caz contrar, el nu se poate realiza pînă la capăt, nu mai poate aduce contribuții prin munca sa, nu mai poate manifesta inițiative cutezătoare. Reprimarea și încălcarea demnității echivalează cu o gravă leziune adusă personalității. Este chiar o operă distructivă. Oamenii nedemni nu pot fi în același timp și luptători entuziaști.

Demnitatea personală se leagă de o altă trăsătură, aceea a amorului propriu. A avea amor propriu înseamnă a nu fi indiferent față de viața și destinul personal. Dacă te urăști, dacă te disprețuiești fără rezerve, este imposibil să progresezi. O serie de cugetători au arătat că totala lipsă de amor propriu anulează, destramă personalitatea. Amorul propriu este însă o armă cu două tăișuri ; atunci cînd este exagerat se transformă într-un fel de autoadorație, de acceptare necritică a propriilor defecte și de trîmbițare a calităților. Cînd dragostea de sine nu e dublată de dragostea față de oameni, lucrurile iau o întorsătură negativă. Consecința este izolarea, complacerea în greșeli și justificarea lor.

Modestia comunistă este strîns legată de simțămîntul demnității personale. Cel care este demn nu va căuta să se supraaprecieze, să se suprapună pe sine celorlalți membri ai colectivului. Este tocmai ceea ce înseamnă a fi modest, a te aprecia la justa ta valoare, a nu recurge la mijloace artificiale și supărătoare pentru alții în vederea punerii în evidență a propriei persoane. Trufia, orgoliul, îngîmfarea au semnificația unei desolidarizări de ceilalți oameni și constituie izvorul celor mai multe din conflictele și decăderile morale. Modestia comunistă nu trebuie însă înțeleasă în sensul subaprecierii personale, al lipsei de mîndrie sau de demnitate. Dacă s-ar proceda așa, s-ar ajunge practic la o confundare cu ceea ce a reprezentat cîndva umilința creștină : plecarea capului pentru ca să nu-l taie sabia, depersonalizarea. Niciodată nu trebuie să se opună modestia demnității ; modestia comunistă este modestia unui luptător demn și sigur de sine.

Fiecărui om îi este proprie tendința spre *autoperfecționare*. Fiecare vrea să știe mai mult, să dobîndească noi experiențe, să devină mai competent în meseria sa, să-și dezvolte aptitudinile și să-și corecteze caracterul, să se apropie de un ideal. Pentru a te perfecționa este necesar însă să acționezi. Noile calități nu se formează de la sine ci se încheagă în urma exersării unor acțiuni și a manifestării unor atitudini. Acțiunile pot să se situeze însă peste nivelul posibilităților tale actuale. De aici necesitatea autodepășirii. Atitudinea către continua depășire de sine este excepțional de importantă. În dependență de felul cum s-a structurat și realizat această atitudine evoluează capacitățile și caracterul.

Autodepășirea depinde însă și de alte atitudini și anume : exigența față de sine, autocritica și autocontrolul.

Numai în măsura în care manifești exigență față de calitățile propriei persoane, în măsura în care nu te declari mulțumit de tine însuți devii în stare să întreprinzi acel efort care duce la autodepășire. În același timp, viziunea realist-autocritică menținută permanent, realizată nu doar ca o acțiune programată în ședință, ci ca un sistem continuu de apreciere lucidă a ceea ce este bun și a ceea ce este rău, satisfăcător și nesatisfăcător în propria conduită, este încă o condiție a autoperfecționării sau autodepășirii. Toleranța față de sine, autoliniștirea duc la letargie morală, omul devenind refractar față de evoluția pozitivă a propriei persoane.

Autocontrolul este mecanismul prin care sînt operativ eliminate din conduită acțiunile greșite și sînt suspendate, reprimate tendințele impulsive, iraționale.

Încrederea în forțele proprii este o condiție a obiectivării capacităților și valorii morale a omului. Dacă ai încredere în forțele proprii, în propriile posibilități, atunci ești în situația de a-ți propune scopuri cutezătoare, de a-ți face proiecte de activitate, de a întreprinde măsuri concrete și a le pune în aplicare. Uneori se acuză o exagerată încredere în forțele proprii. Desigur, exagerările sînt întotdeauna periculoase, însă omul nu-și poate măsura forțele cu exactitate și poate este chiar de dorit ca încrederea în sine să vizeze un nivel ceva mai înalt decît forțele reale. Acesta este un mijloc de stimulare și sporire a capacității de acțiune. Lipsa de încredere în forțele personale, după cum foarte bine se știe, împiedică, reține realizarea chiar a posibilităților de care în mod real dispune omul, ca să nu mai vorbim de faptul că neîncrederea în sine este o barieră în calea dezvoltării personalității.

În strînsă legătură cu încrederea în forțele proprii este *siguranța de sine*. Este sigur de sine acela care își fixează scopuri înalte și clare și își organizează astfel forțele, încît să le poată realiza. Siguranța de sine izvorăște, de asemenea, din capacitatea de decizie fermă și justă. Nu ești sigur de propria persoană atunci cînd ești nehotărît și insuficient atașat scopului pe care ți l-ai propus.

14. Atitudinile față de muncă

Atitudinea comunistă față de muncă se întemeiază, înainte de toate, pe înțelegerea scopului și semnificației sociale a muncii. Acestea devin motivele principale ale efortului depus, ceea ce face ca munca să devină obiectivul și mijlocul cel mai general al vieții. Numai prin muncă omul își justifică poziția în contextul social și își poate revendica drepturile în chip demn. Condiția lăuntrică a poziției juste față de muncă este convingerea nestrămutată că cerințele sociale cît și cele personale nu pot fi satisfăcute altfel decît prin muncă. În continuare se adaugă *interesul față de activitatea productivă și creatoare* care generează simțămintele de satisfacere și bucurie în cazul reușitei, ale nemulțumirii și suferinței în cazul nereușitei. Interesul față de muncă duce la intoleranța față de delăsări, față de metodele imperfecte și lucrul de mîntuială. Totodată, el reprezintă un sprijin în ridicarea măiestriei profesionale. Cea mai înaltă realizare a atitudinii față de muncă presupune *dezvoltarea trebuinței de a munci*. Astfel, munca însăși devine o necesitate de viață. Nu poți să-ți dezvolți traiul normal fără a munci. Aceasta este una din condițiile psihologice ale instaurării comunismului.

Hărnicia este o trăsătură de caracter complexă care unește capacitatea de efort cu trebuința de a munci. Omul harnic este în continuă mișcare, el nu amînă lucrul, menține în activitatea sa un ritm susținut, este permanent ocupat, în plină activitate. Hărnicia însă poate fi motivată în chip diferit. Există și o hărnicie care izvorăște din motive egoiste. Important este ca hărnicia să se insereze în cadrul atitudinii comuniste față de muncă.

Conștiinciozitatea este atitudinea de grijă și exigență maximă față de calitatea muncii. Omul conștiincios este preocupat nu numai de realizarea obiectivelor propuse dar și de condițiile, chiar de detaliile acestei realizări. El este punctual, alege procedeele cele mai bune, verifică pas cu pas rezultatele pe care le obține și, deseori, fiind nemulțumit față de cele obținute, nu poate trece mai departe fără a corecta sau chiar a reface totul. Conștiincio-

zitatea presupune deci o sensibilitate specială față de desfășurarea lucrului și o maximă concentrare asupra lui.

Spiritul de ordine impune îndeplinirea anumitor obligații în condițiile respectării riguroase a prevederilor formale sau neformale ce duc la un maximum de eficiență a activității. Engels scria că este important nu numai ceea ce faci ci și cum faci anume, în ce stil. Se asigură o anumită organizare în timp a lucrului, se adoptă măsurile cele mai potrivite pentru ca echipa să dea maximum de randament, se respectă o succesiune rațională a operațiilor, evitîndu-se risipa și dezorganizarea. Ordinea în muncă înseamnă, de fapt, raționalitate și intervenție promptă, fapte opuse neglijenței. Seriozitatea în muncă echivalează cu îndeplinirea consecventă a obligațiilor și regulilor adoptate. A fi serios într-o activitate înseamnă a răspunde față de calitatea muncii tale.

Inițiativa și spiritul novator sînt calități care se dezvoltă cu necesitate la aceia care se dăruiesc, fără rezerve, muncii. Dacă ești concentrat asupra activității tale nu se poate să nu observi că ea are și unele imperfecțiuni în ceea ce privește organizarea, mijloacele tehnice utilizate, procedeele de acțiune proprie. În consecință, se dezvoltă tendința de a înlătura aceste lipsuri, de a elabora soluții mai avansate. Toate acestea ridică munca la nivelul creației. O inițiativă fericită, ca și o inovație tehnică sau de organizare a muncii fac să crească eficiența activității noastre. Inițiativa și inovația nu sînt însă ușor de realizat, întrucît în activitate se fixează anumite forme tradiționale, mijloace și procedee bine verificate și larg acceptate. Există, inevitabil, la persoana proprie și la alții, unele tendințe de conservatorism, de rutină, ce trebuie depășite.

Eroismul în muncă este manifestarea supremă a calităților enumerate mai sus. A manifesta eroism în muncă înseamnă a desfășura eforturi continue pentru a te depăși și a obține rezultate deosebite. Atitudinea eroică în munca de fiecare zi presupune curaj și stăruință în biruirea dificultăților. Specificul eroismului în muncă constă în aceea că el, deși presupune o notă de curaj, nu se realizează numai în anumite momente și de aceea nu este, neapărat, spectaculos, ci necesită o încordare voluntară, desfășurată pe parcursul unor intervale foarte largi, care tind să cuprindă întreaga viață a omului.

15. Atitudinile față de lume, îndeosebi față de societate

Prin însăși natura sa, omul își formează idei generale cu privire la univers, la natura vie sau la propria-i viață. Este reflexul tendinței conștiinței către unificarea tuturor cunoștințelor, către generalizarea lor la maximum și individualizarea unei viziuni și a unui sistem de interpretare a lumii. Impusă de necesitatea orientării conștiente în lumea înconjurătoare, concepția nu este numai rodul unui efort personal, ci este opera istoriei, cunoscînd și o particularizare după grupe și clase sociale.

Individul își înnoiește viziunea despre lume treptat, în procesul adaptării sale la viața socială, al culturalizării. În prim plan, concepția îi apare ca un fond de idei, de norme, de principii și chiar de moravuri. Atîta timp cît se pune numai problema cunoașterii acestor idei, a înțelegerii lor, nu se poate vorbi de constituirea la individ a unei concepții despre viață, în sensul propriu-zis al cuvîntului. Funcția concepției este ca să-l orienteze pe om în toate împrejurările vieții, pentru a se realiza ca un mecanism de autoreglaj. Dacă te limitezi numai la informații, aceasta nu constituie concepția ta, ci a altora. Astfel, cineva poate să studieze filozofia indiană și morala budistă, să ajungă să o cunoască bine, dar aceasta nu înseamnă că și-a format o concepție. El doar nu se călăuzește în viața proprie după ideile filozofico-religioase indiene. Tot așa, un etnograf va cerceta vederile asupra lumii și vieții la unele triburi din Africa Ecuatorială sau Brazilia, fără ca el personal să adere la acele idei și reprezentări. Pentru ca să-ți formezi o concepție este necesar să o aplici în viață, să o verifici prin propria activitate și, uneori, chiar să o dezvolți sau să o corectezi, în raport cu experiența și particularitățile tale de viață. Putem vorbi despre o concepție de viață numai în măsura în

care aceasta a fost trăită și rezultă din experiența grupului social din care facem parte și din experiența personală. Atunci, ideile și reprezentările nu mai îndeplinesc o funcție pur intelectuală. Ele se implantează profund în personalitate, transformîndu-se în convingeri și scopuri, în *modalități speciale de **gîndire și simțire**, în călăuze valabile pentru toate împrejurările vieții* și, finalmente, într-un mod de a fi. În acest fel, *concepția se traduce în **atitudini**, se întruchipează în caracter*.

În societatea noastră domină ideologia socialistă și comunistă. După ideile marxismului creator, partidul și statul socialist reglează și conduc viața socială. Însușirea ideologiei de către fiecare cetățean și realizarea ei în experiența individuală și colectivă duc la formarea celei mai avansate și mai viguroase concepții, concepția comunistă. În procesul aprofundării și consolidării concepției comuniste la nivelul individului se formează tot mai mult caracterul comunist. Drumul este deci *de la concepția comunistă la caracterul comunist*. În acest proces, un rol decisiv revine activității social-politice, participării conștiente la opera de construire și desăvîrșire a socialismului în patria noastră. Este adevărat că însăși existența noastră socială, în afara circuitelor de idei, generează în chip spontan la copiii și la tinerii noștri atitudini comuniste ce modelează relațiile sociale realmente existente în țara noastră și care obiectează ideile socialismului și comunismului. Conștientizarea principiilor socialismului și comunismului, prin informare ideologică, prin studiul politicii partidului și statului, prin participarea la elaborarea acestei politici, este însă de natură ca să ridice concepția și caracterul comunist la un nivel superior, să le dea o mare eficiență și stabilitate.

Formarea atitudinilor comuniste este definitorie pentru caracter, întrucît acesta determină restructurarea tuturor celorlalte atitudini cu semnificație particulară și le influențează permanent în chip esențial. Hotărîtoare pentru definirea caracterului comunist sînt : *devotamentul față de interesele generale ale dezvoltării societății în conformitate cu legile socialismului și comunismului, atașamentul față de politica Partidului Comunist Român, partinitatea, încrederea în forțele excepționale ale științei și statornicia de a înțelege lumea în chip științific, punerea în centrul tuturor preocupărilor a omului cu necesitățile lui de viață și de progres, umanismul comunist, vigilența și combativitatea revoluționară, optimismul comunist.*

În condițiile socialismului, prin intermediul formării concepției comuniste, apar oameni noi. Calificativul de „nou" are în aceste condiții o profundă semnificație istorică. Niciodată și niciunde nu s-au dezvoltat pe scară de masă astfel de personalități care să se confunde în spirit revoluționar cu liniile dezvoltării istorice, să adopte știința materialistă ca o călăuză în viață și în practică, să se angajeze în politica de construcție socială și umană cu totală însuflețire. Oamenii sînt rodul transformărilor sociale. Socialismul a devenit o uriașă și determinantă forță a istoriei contemporane. *„Ca urmare a transformărilor care au avut loc în viața materială a societății, precum și a muncii ideologice și politico-educative desfășurate de partid* — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu —, *s-au produs mari schimbări în profilul spiritual al oamenilor muncii. Ideile socialismului științific au pătruns adînc în conștiința maselor ; obiectivele politicii partidului sînt pe deplin împărtășite de întregul popor, care muncește cu elan și convingere pentru înfăptuirea lor. Devotamentul față de cauza socialismului, avîntul în muncă, energia și abnegația în îndeplinirea sarcinilor, înaltul spirit de răspundere față de îndatoririle sociale, activa participare la rezolvarea problemelor obștești, frăția indestructibilă dintre diferite naționalități au devenit trăsături caracteristice ale constructorilor societății noastre socialiste"*.

Semnificativ este faptul că oricare dintre cetățenii patriei noastre socialiste își proiectează existența personală peste 10-20-30 de ani în strînsă legătură cu evoluția accelerată și generală, bazat pe bogățiile materiale și spirituale pe care le demonstrează socialismul și le prevede faza comunistă. Nu mai este posibilă, ca altădată, alcătuirea unui plan de viață strict individual, nesocotind relațiile sociale și uneori chiar încălcînd interesele generale.

În societatea noastră, care își propune satisfacerea maximală a necesităților materiale și spirituale ale oameni-

lor, se pune în chip realist și problema fericirii omenești. Altădată, această ascunsă și generică năzuință era tratată cu multă îndoială, părea să fie mai degrabă o himeră decît o temă de discuție serioasă și de realizare practică. În momentul de față s-a schimbat radical mentalitatea privind această problemă centrală a vieții omenești și dacă ea se află permanent la ordinea zilei, aceasta se datorește depășirii îngustimii individualiste. Problematica fericirii se ridică la nivelul întregii societăți. Apare o nouă logică a fericirii. Aceasta a fost semnalată de Makarenko în chipul următor : vechea lozincă era — vreau să fiu fericit și nu-mi pasă de toți ceilalți ; noua lozincă prevede același vreau să fiu fericit, dar pentru a fi fericit trebuie să procedezi astfel încît toți oamenii, întregul popor din care faci parte să dispună de condiții pentru fericire.

Dezvoltarea omului nou nu se produce într-un chip abstract. El întruchipează o morală nouă, însă această morală este moștenitoarea legitimă a tuturor principiilor, a ideilor valoroase din trecut, a tradițiilor și culturii înaintate. Noua fază a istoriei noastre reprezintă un salt față de etapele precedente, însă nu se află în discontinuitate față de ele, ci se continuă în tot ceea ce au avut valoros, pozitiv. Partidul Comunist Român a realizat o *„restituio in integrum“* a tradițiilor națiunii noastre, a tuturor valorilor pozitive din istoria zbuciumată a poporului nostru. Avansul către înfăptuirea viitorului presupune — chiar solicită — o puternică valorificare a trecutului istoric, a națiunii noastre. O deosebit de puternică forță în dezvoltarea societății și în afirmarea personalității este *patriotismul socialist*.

Patriotismul — considerat ca un fenomen de personalitate, de organizare a conștiinței, ca un sentiment, o atitudine — este excepțional de complex. În contextul personalității, patriotismul apare ca o formație de un sintetism maxim, integrînd și organizînd nenumărate legături cu realitatea, nenumărate imagini, idei și sentimente. Este suficient să spunem că patriotismul socialist este o rezultantă a dezvoltării istorice a societății, iar pentru individ o rezultantă a integrării în istorie, în societate, în viață. Pentru ca să ne dăm seama de cîți factori contribu-

ie la structura și definitivarea acestor fenomene complexe, vom încerca să distingem în alcătuirea patriotismului cîteva straturi și dimensiuni. Este, în primul rînd, atașamentul față de pămîntul, zona geografică în care te-ai născut și ai crescut, de zona pe care o populează națiunea din care faci parte, de teritoriul patriei. Acesta este mediul tău, nu numai natural, ci și istoric.

În raport cu el se formează percepția, se dezvoltă o serie de reprezentări privind natura, alcătuirea geografică. Pe nesimțite se încheagă un sentiment, o legătură intimă de a cărei trăinicie nu-ți dai seama pe deplin decît în momentul în care ești departe de patrie. În alte condiții geografice te simți dezadaptat, străin, stingher. Și mai important este atașamentul care se formează cu poporul.

Poporul alcătuiește, de fapt, patria vie. Tudor Vladimirescu considera că patria este poporul. Fiind prin însăși natura ta descendent al națiunii române, îți dezvolți și simțămîntul apartenenței organice la aceasta. Din fragedă copilărie și pînă la vîrsta actuală te-ai format ca om, ca personalitate, împrumutînd limba națională, moravuri și tradiții, fiind ajutat la fiecare pas, modelîndu-te după stilul de viață și cultura națională. Toate acestea au semnificația unui destin. În limbă, dar nu numai în limbă ci și în moravuri, în modul de viață al poporului se definește o anumită factură psihică, națională, care este preluată, realizată individual. Independent de voință și de conștiință, simți că ești o parte componentă a poporului tău.

Condițiile de viață de care dispunem astăzi sînt rodul muncii și luptei generațiilor precedente. Acestea au transmis o experiență, o sumă de realizări care sînt obiectivate în cultura materială și cea spirituală ; aceste generații au comunicat un mesaj al luptei patriotice pentru apărarea ființei naționale, pentru progres și dreptate socială. A merge pe aceleași linii în noile situații este o condiție a demnității de om, a înseși definirii tale ca om. Se știe foarte bine că omul nu există în afara omenirii, însă legătura nu poate fi realizată abstract, ci prin acea componentă a omenirii care este națiunea din care faci parte. Sub acest raport, detașarea de patrie echiva-

lează cu dezumanizarea. Sînt mii de fire, de deprinderi, de legături familiale și de alt ordin, legături de muncă și de ordin artistic, legături cu cultura materială specifică și cu cultura spirituală națională, sînt mii de fire care te leagă și te definesc. Orice ai face, aceste fire nu pot fi rupte. Ele alcătuiesc însăși ființa ta. Înstrăinarea de patrie produce o cumplită suferință morală. Înseși tradițiile noastre folclorice vorbesc despre dorul de patrie. Nu este însă suficient ca, în mod firesc, să fii integrat în existența patriei. Omul nu este doar un element component al acesteia, ci și un reprezentant al ei. De aceea, conștiința patriotică impune participarea activă la efortul de ridicare a patriei, de înflorire a ei. Acțiunile revoluționare au o profundă semnificație patriotică.

Comuniștii se definesc tocmai prin faptul că s-au angajat cu toată ființa lor, recurgînd la cele mai eficiente mijloace de luptă și de muncă, la opera de ridicare a patriei. Constituirea națiunii socialiste în România este o premisă fundamentală pentru dezvoltarea patriotismului pe o treaptă superioară. Înlăturarea nedreptății sociale și făurirea unității politico-morale a poporului nostru, călăuzit de partid, au permis patriei noastre să se dezvolte într-un ritm impetuos, să se impună pe scară mondială prin realizările sale. O uriașă însemnătate are politica externă a statului și partidului nostru, care se bucură de un prestigiu impresionant datorită liniei sale consecvent patriotice și inspirată de principiul respectului față de alte state, al neamestecului în treburile interne, al independenței și suveranității naționale.

Atît în opinia mondială cît și în vederile cetățenilor noștri, România este alta decît cea din trecut, în sensul că, dezvoltînd tradițiile trecutului, s-a transformat în chip calitativ, deschizîndu-și perspective certe și excepțional de atrăgătoare.

Patriotismul socialist implică rezolvarea problemelor sociale, economice, culturale și educative. Este un patriotism atotcuprinzător și nu se răsfrînge numai la aspectele generale privind teritoriul țării și existența ei. O notă distinctivă a patriotismului socialist este caracterul său constructiv. De aceea, linia patriotică străbate

întreaga viață și activitate a cetățenilor. Dovezi ale patriotismului acestora sînt: munca, învățătura, pregătirea profesională și militară, participarea la acțiunile obștești și politice. Deci patriotism nu numai în vorbă, ci și în faptă, în munca productivă și creatoare.

Tuturor cetățenilor le revine îndatorirea sacră de a apăra patria socialistă. Armata pregătește și educă pe fiecare tînăr ca pe un apărător entuziast și competent al intereselor și granițelor României socialiste. Prin întregul complex al instrucției și educației militare se aduce o contribuție deosebită la consolidarea atitudinii patriotice a tinerilor și la creșterea capacităților necesare pentru a fi patrioți consecvenți în toate împrejurările.

Patriotismul socialist se dezvoltă în legătură indestructibilă cu *internaționalismul*. Nu poți fi adevărat patriot dacă nu respecți celelalte popoare, dacă nu le recunoști dreptul la viață și nu manifești solidaritate cu lupta oamenilor muncii din lumea întreagă pentru dreptate socială și libertate. Interesele patriotismului socialist sînt legate strîns de mișcările mondiale de eliberare națională, de lupta popoarelor împotriva imperialismului, pentru triumful idealurilor avansate ale socialismului. Slujirea devotată a patriei socialiste duce la atitudini internaționaliste, după cum internaționalismul socialist presupune, ca un izvor fundamental, patriotismul socialist.

În condițiile proprietății private asupra principalelor mijloace de producție, în morală și caractere domină individualismul. În condițiile proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție se dezvoltă însă puternic atitudinile colectiviste. Ele sînt expresia unității de scopuri și de acțiune a tuturor celor ce muncesc pentru construirea noii societăți. *Colectivismul* înseamnă solidarizare cu toți tovarășii de muncă în vederea rezolvării problemelor de interes comun. Colectivismul presupune conștiința de membru al unui colectiv față de care nutrești respect și căruia te devotezi. Aceasta generează o comunitate de viață emoțională; te îngrijorezi în cazul insucceselor colectivului, considerîndu-le insuccese proprii și te bucuri fără nici o rezervă de succesele obținute de colectiv sau de reprezentanții lui.

Dezvoltarea în spiritul *solidarității colective* aduce o contribuție deosebită la întărirea ordinii și disciplinei și îmbogățește spiritualicește pe om. Situarea la nivelul scopurilor majore ale colectivului îți lărgește orizontul și îți mărește capacitatea de creație. Înlăuntrul colectivelor socialiste se dezvoltă o interacțiune complexă, care este foarte eficientă din punctul de vedere al educării caracterelor. Se știe că forța de acțiune a unui colectiv este mult superioară sumei forțelor fiecăruia dintre indivizii ce compun colectivul. Aceasta se datorește interacțiunii interne și organizării tot mai bune care fac ca un colectiv, animat de scopuri superioare, să progreseze. Progresul colectivului se răsfrînge în același timp și asupra membrilor respectivi, întregind personalitățile celor care-l compun. Unele teorii opuse ideologiei noastre caută să demonstreze că în colectiv individul se depersonalizează. Adevărul este că numai în colectiv individul se personalizează, iar depersonalizarea este efectul izolării, al ruperii de realitate, al înstrăinării de viața socială. Pentru ca formarea caracterelor în colectiv să se realizeze în cele mai bune condiții este necesar ca și colectivul să fie însuflețit de idei înalte și să evolueze într-un chip optim. Este necesar, de asemenea, ca într-un colectiv să se pună în valoare capacitățile individuale, să se prețuiască inițiativele.

Combativitatea și vigilența revoluționară reprezintă o caracteristică a tuturor celor care sînt atașați socialismului, care au contribuit la edificarea lui și îl prețuiesc ca pe cea mai înaltă și cuprinzătoare realizare a patriei. A fi combativ înseamnă a lupta în toate împrejurările și cu toată energia de care ești capabil pentru promovarea și apărarea intereselor patriei, pentru ideile care ne călăuzesc, pentru recunoașterea realizărilor noastre și înlăturarea hotărîtă a lipsurilor. Combaterea lipsurilor, a imperfecțiunilor, a necinstei și delăsării este o datorie a fiecăruia dintre cetățenii înaintați.

Vigilența revoluționară constă în capacitatea de a descoperi la timp, a preveni și a distruge toate încercările și acțiunile ce lovesc în interesele patriei socialiste. Este atitudinea de păzire a intereselor patriei față de orice pericol.

Vigilența revoluționară presupune înțelegerea profundă a intereselor statului socialist, grija pentru securitatea de stat, conservarea secretului de stat și de partid, intransigența față de rămășițele ideologice ale trecutului și față de încălcările legilor socialiste. Nu trebuie însă să să confunde vigilența cu suspiciunea sistematică, cu procesele de intenție și, în orice caz, vigilența nu trebuie să ducă la înăbușirea criticii. Vigilența revoluționară nu are nimic comun cu frica față de discutarea deschisă a problemelor vaste de construcție a socialismului. Așa cum sînt apărate realizările, tot așa trebuie să fie dezvăluite lipsurile, în vederea redresării unor situații, prin efort colectiv. Este necesar să știi să deosebești pe cel ce greșește de cel care atacă. Vigilența revoluționară se îmbină cu umanismul, cu tactul politic, cu priceperea în lucrul cu oamenii.

16. Trăsăturile voluntare de caracter

Voința poate fi considerată coloana vertebrală a caracterului. Aceasta întrucît în absența factorului voluntar, toate aspirațiile și convingerile pot să rămînă fără un efect real. Voința nu reprezintă un fenomen de caracter decît integrată în atitudini și aservită lor; atunci voința se prezintă ca un instrument al caracterului și merită să fie considerată din acest punct de vedere. De aceea, unele din calitățile majore ale voinței sînt și trăsături de caracter, întrucît sînt semnificative pentru personalitate.

O primă trăsătură voluntară a caracterului este *spiritul hotărît* care se constituie pe parcursul vieții, în urma unor dificile exersări. Capacitatea de a adopta decizii optime și la momentul oportun implică un anumit efort, o mare putere de concentrare, luciditate în gîndire și spirit de răspundere. Nu mai insistăm asupra adoptării deciziei în timp util și a evitării tergiversărilor care în unele cazuri pot să fie fatale. Esențial însă este calitatea deci-

ziei. Astfel, W. James distinge următoarele tipuri de decizii: 1. Tipul raționalizat sau habitual, care constă în aceea că se adoptă o decizie în baza unei teoreme deja verificate; 2. Decizia întîmplătoare — legată de o aparență sau de o forță de atracție a anumitor situații; 3. Decizia impulsivă — rezultată din insatisfacția prelungirii stării de nehotărîre și nesiguranță, din adoptarea unei stări; 4. Decizia prin modificarea oricărei valori, care are loc atunci cînd intervin evenimente ce obligă pe subiect să aprecieze altfel diverse variante de acțiune și să opteze pentru una sau alta din ele; 5. Decizia propriu-zis voluntară, realizată prin suprimarea unor tendințe divergente și opțiunea față de una care apare ca fiind cea mai rațională. Această formă specială de decizie necesită întotdeauna efort.

În adoptarea unei decizii se au în vedere, de regulă, doi factori: perspectivele pe care le deschide realizarea unui scop și șansele de succes. Există oameni care sînt stăpîniți de mirajul obiectivelor ce le apar în viață, dar nu apreciază realist în ce măsură le pot realiza. Sînt alții care se decid în dependență de posibilitățile lor personale de a înfăptui anumite scopuri. În primul caz există riscul nereușitei, în cel de al doilea reușita este garantată, dar uneori nu se evită nivelul mediocru al realizării. Este desigur preferabil să se țină seama, în chip echilibrat, de ambii factori. Cea mai preferabilă este decizia propriu-zis voluntară, care uzează la maximum de posibilitățile gîndirii și, în același timp, evocă efortul voluntar.

Consecvența în urmărirea și realizarea scopurilor este atribuită numai caracterului energic, activ și bine organizat. Se spune despre oamenii consecvenți că „știu ce vor". Aceștia nu se lasă abătuți din drumul către scopul propus, nu se lasă copleșiți de anumite împrejurări trecătoare, de unele tendințe divergente, de tentații sau sugestii contrare. Desigur, consecvența de scop este menținută, emoțional, de convingerea în justețea scopului propus. Pe frontispiciul „Capitalului" Marx a notat un motto: *„Urmează-ți drumul tău și lasă lumea să vorbească"*. Într-adevăr, în urmărirea scopului intervin multiple bariere, obiective sau subiective; dacă scopul este însă de mare valoare merită să faci totul pentru a-l îndeplini.

Consecvența voluntară nu trebuie însă confundată cu încăpățînarea, care nu este bazată pe convingeri ci mai degrabă pe un exagerat amor propriu, trădînd incapacitatea de a lua o altă decizie, deși intervin argumente ce demonstrează iraționalitatea scopului propus.

Perseverența și asiduitatea constau în capacitatea de a menține prelung o activitate voluntară, de a continua constant și ferm pe calea pe care te-ai angajat. În înfăptuirea scopului propus, subiectul desfășoară o energie mereu reîmprospătată, manifestă zel și tenacitate.

Fermitatea și dîrzenia sînt condiții necesare pentru a înfrînge greutățile ce apar în calea realizării unui scop. Subiectul se confundă cu scopul său, este indisolubil legat de el, nu se abate, nu dă înapoi și manifestă o energie impresionantă.

Stăpînirea de sine constă în capacitatea omului de a-și controla viața emoțională și de a-și supune conduita reglajului conștient. Este condiția indispensabilă pentru respectarea normelor, pentru o conduită morală și cultă. Uneori, omul trebuie să se lupte și cu sine însuși, cu unele porniri primitive de frică, agresivitate.

Bărbăția este o însușire caracteristică complexă ce presupune curaj, rezistență, stăpînire de sine, spirit de sacrificiu — susținute printr-o energie excepțională. Bărbăția se exprimă în acțiunile hotărîte și eficiente în situații critice și periculoase. Dovedești bărbăție atunci cînd nu ești obsedat de pericolul ce te amenință ci te mobilizezi și concentrezi în servirea scopului propus. A acționa bărbătește înseamnă a te comporta în unele situații ca și în situațiile obișnuite.

17. Particularitățile de profil (structurale) ale caracterului

Aceste particularități se referă la caracter, luat în ansamblu. Ele nu exprimă o atitudine sau alta ci modul cum sînt organizate și integrate, conferind omului un anumit profil. Am văzut, ceva mai sus, că în dezvoltarea și evoluția caracterială intervin o serie de contradicții lăuntrice

și, de asemenea discoordonări între anumite atitudini. Cum însă diversitatea tinde să fie redusă la unitate, la o linie principală de viață, dictată de coordonatele conștiinței morale, este și firesc să presupunem și un proces de asamblare și dominanță. Caracterul, cu toate resursele lui, se integrează la diverse niveluri pînă a fi focalizat către o semnificație, către un obiectiv unitar. În consecință, prima particularitate care ne va interesa în ordinea înțelegerii profilului caracterial va fi unitatea.

Unitatea caracterului nu trebuie înțeleasă static și nici simplist. Este o unitate care se realizează în dinamică și se reface continuu, punctele de fixare fiind principiile, convingerile morale cu care omul se confundă. Se manifestă aici un efort continuu de a realiza în cele mai diverse situații, în esență, un singur scop — scopul de viață. Este punctul de reper central ce călăuzește actele de conduită, instanța la care se subordonează toate celelalte atitudini. Datorită principiilor se dezvoltă linia permanent valabilă despre care vorbeam și se definește un stil de conduită. Omul rămîne sub raportul principiilor sale permanent același, deși împrejurările variază și el trebuie să țină seama de ele. Această consecvență oferă imense satisfacții. Unii luptători au declarat iluminați, la capătul vieții, că nu au trăit degeaba în lume, că au avut un scop înalt pe care l-au slujit cu abnegație. Înțelepciunea populară acordă cea mai înaltă prețuire unității dintre vorbă și faptă, respectării cuvîntului dat sau răspunderii asumate. În caz contrar, omul se dezminte pe sine, el nu poate fi considerat „un om întreg".

A fi om întreg înseamnă de fapt a dispune de un caracter unitar și a nu-ți modifica în mod esențial conduita de la o etapă la alta din motive meschine, fortuite, contrare principiilor declarate. Unitatea de caracter, pe lîngă faptul că prezintă o valoare unanim recunoscută, este și o garanție pentru desfășurarea unei vieți și activități rodnice cu maximum de eficiență. Cel ce-și schimbă continuu orientarea în viață oscilînd mereu între forțe opuse, asemenea unui Faust, își macină energia, se autodistruge, nereușind să opereze întotdeauna convergent pe un anumit obiectiv social și profesional și astfel să se realizeze deplin. În condițiile societății noastre socialiste, depășirea contradicțiilor caracteriale tranzitorii este mult favorizată de pregnanța idealurilor sociale și de caracterul monolit, unitar al organizării sociale.

Urmărind profilul caracterial se poate constata un grad mai înalt sau mai redus de *definire* a acestuia. Altfel spus, caracterul este bine constituit și profilat sau rămîne întrucîtva nedefinit, astfel încît individualitatea morală a subiectului nu poate să fie stabilită cu certitudine. Insuficienta definire caracterială este uzual calificată prin termeni de om șters. Aici intervine, pe lîngă elementul de constituire, și cel de expresivitate caracterială, respectiv de configurare a unui grup stabil de atitudini care permite celor din jur să prevadă conduita omului. *Definirea și expresivitatea* se realizează prin dezvoltarea precumpănitoare a uneia sau mai multor trăsături sau atitudini, ceea ce conferă caracterului o notă specifică, individuală. Trăsăturile dominante, și deci definitorii, se manifestă cel mai frecvent și își subordonează celelalte trăsături. Se afirmă chiar de unii autori că fiecare om dispune de o anumită trăsătură, care constituie nucleul individualității sale psihice. Unele persoane se disting prin entuziasm năvalnic, altele prin calm imperturbabil, pentru unele este caracteristică combativitatea sau spiritul conciliant, hărnicia sau comoditatea, spiritul critic sau indiferentismul. Numai la un nivel inferior al dezvoltării caracteriale atitudinile tind să se egalizeze. Caracterele de valoare înaltă sînt în mod necesar clar definite și expresive.

În strînsă legătură cu cele de mai sus se apreciază *originalitatea* caracterului. Oricît ar fi oamenii de afiliați la aceleași idealuri, oricît ar fi de dependenți de împrejurări sociale, în dezvoltarea lor, ei — sub raportul profilului concret — sînt strict individuali ; identități de caractere nu există. Cercetările au demonstrat că la gemenii univitelini care au crescut împreună, fiind ambii preocupați de îndeplinirea acelorași acțiuni, de respectarea acelorași condiții, totuși apar deosebiri individuale și acestea sînt, în primul rînd, de ordin caracterial. Cu necesitate unul din ei își asumă rolul de conducător, decide și pentru celălalt, este mai energic etc.

Relațiile concrete dintre oameni fac ca și într-un colectiv bine omogenizat să apară deosebiri de profil individual. Este imposibil ca miile de trăsături de caracter proprii fiecărui individ să se organizeze și să se dezvolte în condiții standard. Originalitatea indică tocmai gradul de distincție, de diferențiere a caracterului individual de celelalte. Altfel spus, originalitatea exprimă măsura individualizării caracterului. Ea se accentuează pe parcursul vieții deoarece caracterul se dezvoltă și în conformitate cu o logică internă proprie. Ceea ce la început, cîndva, în copilărie, a fost o trăsătură imperceptibilă, cu timpul se accentuează și devine o notă definitorie pentru individ. Există însă originalități de caracter acceptate și apreciate de societate precum și altele indezirabile.

Colectivul stimulează trăsăturile originale. Se alcătuiește un portret al omului. Omul este considerat sub raportul acestui portret, ceea ce îl face ca într-o mai mare măsură să se dezvolte și să acționeze conform opiniei celor din jur despre el. În cel de-al doilea caz, cînd manifestările de atitudine originală intră în flagrantă contradicție cu moravurile acreditate și cu bunul simț, mai ales cînd între originalitate și valoarea autentică există un dezacord, individul, fiind dezadaptat, nu poate să-și mențină respectivul profil caracterial și se restructurează cu timpul.

Există la fiecare om o tenace năzuință către realizarea originală specifică. Îndeosebi tinerii țin foarte mult la afirmarea unui profil aparte, precis individualizat. Nu trebuie uitat însă că adevărata originalitate nu este de suprafață, ci de fond și ea presupune autenticitate. Un caracter autentic original se definește prin însușirea și realizarea anumitor valori, prin coerență lăuntrică, prin forță morală și demnitate. Oamenii originali sînt de regulă oameni de atitudine, care își argumentează temeinic și își mențin cu seriozitate opiniile. De aceea autenticitatea nu are nevoie de manifestări stridente, de suprafață și provocatoare. Decența, sobrietatea și firescul au îmbrăcat întotdeauna caracterele valoroase. Trebuie îndeosebi insistat asupra naturaleței conduitei și limpezimii atitudinilor. Semnificativă din acest punct de vedere este conduita oamenilor muncii care dispun de o bogată experiență, dau dovadă de multă înțelepciune, sînt cunoscuți pentru vederile și pozițiile lor ferme în anumite probleme, ceea ce nu exclude însă simplitatea în manifestările exterioare. Tot așa de semnificativă este și conduita unor veritabili oameni de cultură și savanți care, deși au caractere foarte puternice, expresive, originale, rămîn totuși în conduita lor la formele comune și firești, limpezi asemenea cristalului.

A avea o fizionomie spirituală foarte interesantă nu înseamnă că trebuie să te prezinți, cu orice preț, ca un om interesant. Din acest punct de vedere snobismul, exhibiționismul, excentrismul sînt simptome ale unei crize de reală originalitate. Cei ce vor cu orice preț să atragă atenția asupra lor prin vestimentație stridentă, uneori ridiculă, prin podoabe capilare inestetice și frapante, prin vocabular pedant sau confecționat din expresii de argou, prin gesturi provocatoare demonstrează lipsă de originalitate și de consistență caracterială. Atîta timp cît îți propui să fii original și recurgi la mijloace artificiale, la îndemîna oricui, înseamnă că în realitate nu dispui de o bogăție spirituală autentică. Adevărata originalitate nu se confecționează prin mijloace ieftine, ci se impune prin sine însăși.

În caracter se exprimă ansamblul cunoștințelor, intereselor, înclinațiilor, sentimentelor și atitudinilor individuale. În dependență de multitudinea relațiilor cu diverse laturi ale vieții sociale și culturii, *caracterele pot fi apreciate ca unilaterale sau multilaterale, sărace în conținut sau bogate.* Unele persoane își desfășoară viața monocord, au unele preocupări familiale sau îngust profesionale și nu se interesează de rest. Despre aceste persoane se spune că sînt rupte de autenticitatea vieții, că nu trăiesc în contextul epocii lor și stau parcă închise într-o cutie izolatoare. Acești oameni nu sînt receptivi la o serie de evenimente și rămîn, sub multiple raporturi, indiferenți. Cei ce sînt legați de viață sub cele mai diverse aspecte, dedicîndu-se profesiunii și familiei lor, cultivă în același timp interese privind viața socială, politică și culturală, arta, sportul etc., se simt legați de epoca lor și reacționează viu la toate evenimentele, manifestînd bogăție de caracter.

Profilul caracterial a fost studiat din punctul de vedere al facturii sale psihice. Înainte de a sesiza conținutul atitudinilor reținem modul de comportare a subiectului, care din procesele psihice e dominant și e investit cu precădere în atitudine, în structura caracterială. Încă Aristotel și Platon distingeau tipuri de caracter după predominarea cunoașterii, emoției sau voinței. În psihologia modernă, Ribot, Paulham, Jung ș.a., considerînd îndreptățită și confirmată de fapte înțelegerea caracterului din punctul de vedere al componenței psihice, au descris profilele caracteriale bazate pe sensibilitate, pe emotivitate, pe intelect sau voință. Astfel apar caracterele numite *senzitive, emoționale, intelective și volitive*.

Caracterele bazate îndeosebi pe intelect au ca punct de sprijin în formularea atitudinii reflexia, meditația, raționamentul. Acestea caută întotdeauna să înțeleagă și să explice faptele lor și pe ale altora, fiind înclinate către analiză și raționalitate.

Caracterele emoționale se relevă prin tensiunea emoțională, prin pasiuni, prin dezvoltarea deosebit de vie a impresionabilității, prin sentimentalism.

Cei cu caracter volitiv se impun prin acțiune, finalitate, decizie, consecvență voluntară și efort.

Ideea dominației uneia dintre facultățile psihice pare să nu se confirme la toți oamenii și, în orice caz, nu este integral valabilă pentru oamenii contemporani, la care se dezvoltă caractere deosebit de complexe. De aceea s-a preconizat existența unor caractere cu o factură psihică mixtă. Astfel sînt : intelectualii-afectivi, intelectualii-voluntari și afectivii-voluntari.

În stabilirea facturii psihice a caracterului în mod necesar este nevoie să se țină seama și de temperament.

Nu interesează însă numai factura psihică a caracterului, ci și conținutul său. Acest conținut este rezultatul adaptării sau inserției sociale, al asimilării relațiilor sociale și a valorilor culturale. Din acest punct de vedere între oameni se constată unele inegalități. Atragem atenția asupra faptului că nu este în principal vorba despre inegalități de ordin intelectual. Instrucția teoretică poate să evolueze și în cu totul alte direcții decît cele care privesc în mod obișnuit caracterul. Astfel, studiul mecanicii, al bo-

tanicii, al matematicii sau chimiei nu aduce o contribuție directă la orientarea caracterială. Alte cunoștințe, cum ar fi cele de ordin social-politic, morale, psihologice și pedagogice, cultura literară și artistică etc., furnizează unele date pentru dezvoltarea conștiinței și a sentimentelor morale. Nu teoria este aceea care primează în geneza caracterului, ci hotărîtoare sînt asimilarea profundă a relațiilor sociale, confundarea cu interesele unor mase din ce în ce mai largi, înțelegerea oamenilor în genere și realizarea unui model uman și cultural superior. Inegalitățile despre care am vorbit sînt deci de ordin umanist și moral, ideologic și voluntar și ele constituie consecința integrării psihice fundamentale la nivelul unui grup social foarte restrîns cum ar fi cel familial sau profesional, la nivelul unor grupuri ceva mai extinse cum ar fi populația unei localități sau a unei zone sau la nivelul națiunii, al istoriei contemporane, al culturii epocii și omenirii. Corespunzător se formează diverse orizonturi asupra lumii, a vieții și modalități de simțire și comportare adecvată acestora. Este ceea ce ne permite — reluînd teorii mai vechi ale unor caracterologi cum au fost Paulhan, Roback, Lazurski — să considerăm necesară în aprecierea profilului caracterial și adoptarea criteriului de nivel. De regulă *se disting nivelurile : inferior, mijlociu și superior*. Fără a face nici un fel de categorisiri pe planul intelectual, orientîndu-ne după criteriul umanismului, al participării la viața națiunii și după forța voluntară, trebuie să considerăm că există și în planul caracterial mărginire, mediocritate și superficialitate. Nivelul caracterial se definește după atitudinile care prezintă la individ cea mai mare statornicie.

Caracterul este superior dacă atitudinile cu o semnificație de principiu au o mare pondere morală și sînt statornicite. *Statornicia sau constanța caracterială* nu trebuie însă confundată cu rigiditatea. Un om incoruptibil, consecvent idealului convingerilor sale, nu este rigid. Nota de rigiditate apare acolo unde se mențin fixist unele atitudini care au o semnificație particulară și intră în dezacord cu anumite cerințe superioare. Rigiditatea se referă, de asemenea, la stilul în care sînt tratați oamenii, la modalitățile de comportare depășite.

În sens opus, *plasticitatea* unor atitudini şi a modului de comportare reprezintă o calitate a caracterelor. Relativa plasticitate este o condiţie a restructurării caracterului în raport cu noile cerinţe impuse de slujirea aceloraşi principii. Astfel, cineva poate că a fost deprins să trateze pe oameni cu o oarecare duritate, să manifeste unele suspiciuni. În alte condiţii însă, pentru a reuşi să facă faţă unor noi cerinţe, este necesar să renunţe la această atitudine. Omul lucrează toată viaţa la formarea caracterului său. Statornicia de caracter nu este totuna cu încremenirea într-o anumită ipostază. Aceasta ţinînd seama şi de faptul că nu există caractere desăvîrşite.

Edificatoare pentru caracter este promovarea consecventă a atitudinilor şi rezistenţa la acţiunile contrare. Condiţia unei astfel de conduite e afilierea la scopuri superioare, de înaltă semnificaţie socială, consolidarea sentimentelor morale şi călirea voinţei. Sînt condiţii psihologice ale forţei morale. În sfera fenomenului de personalitate, forţei morale îi corespunde *tăria de caracter*. Tăria sau forţa caracterului constituie neîndoielnic cea mai însemnată calitate a acestuia. Datorită forţei caracteriale, omul atinge nivelul suprem al eroismului.

18. Diagnosticarea trăsăturilor de caracter

Unele dintre metodele cele mai frecvent folosite în aprecierea trăsăturilor de caracter sînt aşa-zisele probe proiective. Sînt diferite tehnici care prezintă imagini nestructurate pînă la capăt, insuficient de clare, texte lacunare, fraze întrerupte, cuvinte singulare ce pot fi asociate în diverse moduri. Subiectul trebuie să reacţioneze la acestea, să vină cu o interpretare a relaţiei care a fost dată în termeni echivoci, să-şi mărturisească impresiile şi să dezvolte în continuare imaginile sau ideile respective. În genere, fără să vrea, fără să-şi dea seama, subiectul învesteşte în relatările sale ceva personal, îşi exprimă într-o anumită măsură propria personalitate. Trebuinţele lui intime, temerile şi speranţele, gesturile proprii, atitudinile dominante, conflictele cu lumea, conflictele interi-

oare şi modul de a percepe lumea se reflectă în rezultatele probelor proiective.

Dezvăluirea propriilor trăiri ca răspuns la stimulii acestor probe a determinat ca, în investigarea personalităţii, tehnicile amintite să fie considerate ca veritabile aparate Röntgen. Aceste probe sînt chemate să pună în evidenţă particularităţi psihologice, care se manifestă şi în viaţa de toate zilele. Un tînăr fricos, pe care-l prinde noaptea în pădure, va avea tendinţa să vadă în fiecare joc de umbre o fiară ameninţătoare. Un om avid de beneficii personale va vedea în multe situaţii de viaţă un prilej de profit. Un obsedat sexual va percepe pretutindeni pe reprezentanţii sexului opus într-un mod unilateral şi specific. Neîndoielnic, probele proiective ne permit să obţinem unele informaţii despre structura caracterială a individului. Nu sînt însă nişte probe univoce. Frank Freeman le consideră multidimensionale. De fapt, ele nici nu se adresează direct formaţiilor caracteriale, ci solicită percepţia, memoria, gîndirea, imaginaţia, emoţiile.

Aprecierile despre trăsăturile stabile ale caracterului pot fi făcute numai pe baza trierii unui material foarte vast, a confruntării rezultatelor obţinute prin mai multe probe cu datele observaţiei. Trebuie să se ţină seama de asemenea de faptul că subiectul este dependent întrucîtva de situaţia în care se află, situaţie într-o oarecare măsură artificială. În răspunsurile lui se pot reflecta şi elemente tranzitorii ale unei adaptări, ale unor stări care ar putea fi fluctuante şi care să nu corespundă cu certitudine unei trăsături caracteriale. Astfel, dacă aplici un test proiectiv la o persoană care este momentan jignită, indispusă, se pot obţine rezultate care te-ar îndruma să crezi că ai în faţă un om pesimist şi înclinat spre depresiune. Nu sînt deci permise concluziile pripite, rezultate din sondaje izolate.

Cel mai vechi şi bine cunoscut test proiectiv este experimentul asociativ verbal, la care ne-am referit într-un capitol anterior. De astă dată în asociaţiile libere, obţinute de la subiect, nu mai urmărim factura lor cognitivă, respectiv orientarea spre concret sau spre abstract, ci căutăm să descoperim atitudinile, poziţiile subiectului, modul cum gîndeşte şi cum simte, mai ales în raport cu

fenomenele social-morale. Printre multiplele cuvinte cu o semnificație indiferentă sub raport caracterial se strecoară unele cu o funcție critică la care urmărim, în chip special, viteza de reacție și sensul răspunsurilor. Astfel de cuvinte ar putea să fie : primejdie, moarte, sacrificiu, invaliditate, femeie, permisie, sancțiune, nedreptate, sinceritate, ideal, prietenie, dușmănie, succes, insucces, răbdare, severitate, onoare etc. etc. Cuvintele critice nu trebuie să reprezinte mai mult de 20 la sută din numărul total al seriei de cuvinte indiferente. Menționăm însă că uneori și răspunsurile la cuvintele indiferente pot să ne spună ceva cu privire la atitudinile subiectului.

Un alt test care se bucură de o mare circulație în Occident este testul petelor de cerneală, test datorat psihiatrului elvețian Rorschach. Folosit la început pentru studiul imaginației, testul a fost treptat adaptat pentru studiul trăsăturilor personalității. Rorschach însuși considera că metoda pe care a dezvoltat-o este deosebit de fructuoasă în investigarea trăsăturilor intime ale individului, în diagnosticarea personalității. Testul Rorschach este un model tipic de test proiectiv (fig. 7). Acest test constă în zece planșe pe care se află pete de cerneală bisimetrice, unele în alb-negru, cu unele porțiuni mai voalate, altele colorate variat, care nu exprimă nimic precis, fiind de o mare ambiguitate. Ele sînt prezentate într-o anumită ordine, într-un anumit timp, cerîndu-i-se subiectului să relateze ceea ce observă, ce i se pare că descifrează în acele pete, cu ce se pot ele asemăna. Principiul pe care se bazează testul Rorschach, identic de altfel pentru toate testele proiective, constă în aceea că subiectul descriind elementele nestructurate, nedefinite ale petelor dezvăluie în mod involuntar unele aspecte ale propriei personalități, aspecte care ar fi dificil de depistat de examinator prin convorbiri și chiar prin observarea directă a comportamentului. Se notează răspunsurile, latența răspunsurilor și reacțiilor subiectului. După prezentarea tuturor ilustrațiilor se procedează la o convorbire care, în principal, are scopul de a releva care aspecte ale petei au declanșat și susținut procesele de asociație, fapt ce ne oferă posibilitatea de a ne edifica asupra motivelor răspunsurilor. În analiza rezultatelor

Fig. 7. Test proiectiv Rorschach.

sînt examinați anumiți parametri în funcție de scopurile urmărite de examinator și anume, relevarea calităților intelectuale ale personalității, particularitățile temperamentale și motivaționale, creativitatea, orientarea mentală, caracteristicile emoționale, scopuri care, înglobate, pot da — așa cum afirmă un psiholog francez — o adevărată oglindă a personalității individului.

Dintre principalii parametrii care se iau în considerare, amintim : a. Localizarea sau suprafața care a fost percepută ca bază a fiecărui răspuns. Aceasta poate fi întreaga pată, o anumită regiune sau un anumit detaliu. Localizarea, productivitatea răspunsurilor, claritatea datelor perceptive, ca și a relațiilor dintre ele, sînt interpretate și folosite in evaluarea aspectelor intelectuale ale personalității ; b. Diverse elemente de determinare cum ar fi : forma, culoarea, mișcarea. Analiza acestor date furnizează amănunte despre relațiile emoționale și motivaționale ale personalității. Se afirmă astfel că răspunsurile care se referă în special la culoare denudează particularitățile vieții afective ale individului. Anumite intricări ale acestor determinanți pot da informații despre gradul de dezvoltare emoțională sau imaturitatea afectivă, impulsivitatea și echilibrul comportamental etc. ; c. Conținutul — descifrarea în imaginile văzute a unor plante, animale, oameni — este interpretat ca un indiciu al gradului de înțelegere al subiectului, a atitudinilor și intereselor sale.

Testul de psihodiagnoză al lui Rorschach și-a vădit utilitatea în afară de clinicile medicale, în selecția profesională a piloților și specialiștilor militari.

Testul elaborat de Morgan și Murray denumit „Tehnica perceptiv-tematică" (T.A.T.) este, după părerea noastră, un test proiectiv deosebit de concludent. Este o probă ce uzează de un număr de planșe cuprinzînd figuri cu o anumită semnificație (fig. 8). Sînt îndeosebi persoane umane — copii, femei, bărbați — în diverse ipostaze, părînd a urma să îndeplinească anumite acțiuni sau a fi în anumite stări sufletești. Tablourile prezentate nu sînt lipsite de ambiguitate. Contextul de obiecte este sărac — rămîn elemente estompate, obscure. Pentru a-ți ex-

plica pînă la capăt ce se produce, poți recurge la o multitudine de variante, de ipoteze.

Subiectului i se spune că va fi pus la o probă de imaginație, de povestire, de compunere. În nici un caz el nu

a

b

Fig. 8. Planșe T. A. T.

trebuie să înțeleagă că sînt sondate atitudinile și simțămintele lui ascunse. I se prezintă pe rînd planșe și i se cere să inventeze, în legătură cu fiecare dintre ele, cîte o poveste, din care să rezulte : evenimentul prezentat în

ilustrație, ce s-a întîmplat înainte de acest eveniment și ce urmează, ce sînt și ce gîndesc personajele respective. Subiectului i se lasă o totală libertate de acțiune, cerîndu-i-se să-și exprime gîndurile așa cum îi vin în minte, să nu-și rețină fantezia. De regulă, subiectul face relatarea în scris, pe cel mult o pagină. Dacă are dificultăți în ceea ce privește redactarea, examinatorul este nevoit să noteze el cele relatate oral de subiect. În nici un caz examinatorul nu trebuie să dea sugestii sau să dirijeze într-un fel oarecare povestirea. Este necesar ca în unele cazuri să-l încurajeze, să-l susțină, mai ales cînd acesta are reticențe, cînd este inhibat sau pasiv. Într-o primă ședință se parcurg 5—10 planșe, după o zi — două, încă 10 planșe. Se înțelege că fiecare dintre imaginile utilizate au fost antecalculate astfel încît să sondeze pe om într-o anumită direcție. Materialul obținut își pierde valoarea în cazul în care provine dintr-o sursă străină, în cazul că reia tema din literatură, din filme, din emisiunile de televiziune. Ne vom limita la acel material care este original, care a fost elaborat de subiectul în cauză și răspunde în mod real preocupărilor, sentimentelor și atitudinii sale.

În analiza și interpretarea povestirilor, vom avea în vedere în mod succesiv :

1. Conținutul relatării, din care vom desprinde : ierarhizarea ideativă, continuitatea și coherența logică, raportul dintre imagini și idei, nivelul elaborării povestirii etc. Obținem astfel date privind aspectele cognitive ale persoanei investigate ;

2. Eroul, adică personajul de care subiectul pare mai interesat, ale cărui motive, sentimente și atitudini le descrie în acțiune, personaj care apare de la început și este în mod obligatoriu implicat în desnodămînt. Prin analiza eroului, se desprind elemente ale conținutului și gradului proiecției ;

3. Trebuințele, motivele și tendințele eroului — care pot fi exprimate prin aspecte de culpabilitate, agresiune sau note mai distincte ca fermitatea, intransigența, ezitarea etc. Obținem astfel date asupra organizării motivaționale a persoanei și despre principalele sale orientări ;

4. Trebuie notate stările afective ale eroului, încrederea în forțele proprii, independența, nevoia de sprijin etc. ; sînt indicații privind desfășurarea emoțională a subiectului și în special a atitudinii față de sine ;

5. Sînt de asemenea analizate influențele favorabile și nefavorabile care acționează asupra eroului, de exemplu : ostilitatea sau amabilitatea celorlalte persoane din gravură, dacă eroul provoacă evenimentele sau le suportă pasiv, dacă în fața unei opoziții luptă cu vigoare crescută ori renunță, dacă după un delict eroul se simte vinovat sau îl tratează ca pe un fapt lipsit de consecințe, în sfîrșit, dacă eroul domină forțele opozante sau este dominat de acestea. În lupta cu aceste elemente xenopatice se exprimă unele trăsături de voință și caracter, îndeosebi atitudinea persoanei față de oameni și activitate ;

6. Vor mai fi notate : frecvența semnificativă a elementelor comune și a celor inedite ; elementele neprezentate în gravură, dar prezente în relatarea subiectului ;

7. În redarea atitudinilor eroilor se proiectează aspecte ale trăirilor anterioare — motive, trebuințe, sentimente —, pe care persoana le încearcă în prezent, sau elemente ale obiectului așteptării sale (dorite sau anxioase). Se poate urmări astfel orientarea temporară a trăirilor subiectului ;

8. În afara acestor elemente de conținut se mai pot reține aspecte formate referitoare la lungimea relatării, gradul ei de realism, redarea sintetică sau analitică a elementelor gravurii, stilul relatării etc.

T.A.T. nu este suficient de obiectiv, nu ne furnizează date care să dispună de o totală precizie. Sînt necesare verificări, discuții cu persoana respectivă, este necesară o cunoaștere a antecedentelor biografice, trebuie să i se observe conduita.

Menționăm, în continuare, un alt test proiectiv, larg folosit în clinica neuro-psihiatrică. Este testul Szondi, care constă din 8 serii a cîte 6 fotografii de personaje reale, dar care au fost bîntuite de anumite vicii sau au avut unele maladii psihice. Subiectului i se cere ca la fiecare serie să indice persoana care i se pare a fi cea mai simpatică sau mai acceptabilă și persoana care îi provoacă aversiune. Se consideră, mai ales cînd în datele

celor 8 serii intervin coincidențe flagrante, că subiectul se aseamănă cu persoana pe care o preferă și că diferă radical de cea pe care o respinge. Considerăm că variantele patologice la care recurge Szondi nu sînt utilizabile în condițiile investigării oamenilor normali. Preocupările de determinare caracterială pe care le avem sînt de alt ordin. În acest caz însă ar trebui să se selecționeze portrete de personaje reprezentative pentru anumite trăsături de caracter, marcate pozitiv sau marcate negativ, din mediul corespunzător. Un educator prin miinile căruia trec numeroase serii de tineri, de elevi, de ostași ar putea singur să-și procure un material fotografic care să reprezinte persoane care au fost foarte expresive prin comportarea lor într-un sens sau altul. Astfel, s-ar putea recolta din seriile precedente portrete ale unor persoane care s-au remarcat prin combativitate, comoditate, simțămînt al demnității personale, aroganță, bărbăție și curaj, lașitate și frică, spirit de sacrificiu, onestitate, sociabilitate. Dacă aceste condiții sînt judicios alcătuite, alegerile și refuzurile subiectului ar putea furniza unele date semnificative.

Pentru a obține unele date în ce privește reacțiile subiectului la anumite stări conflictuale și frustante se folosește în cercetările psihologice testul Rosenzweig (figura 9). Acesta constă din imagini reprezentînd accidente, evenimente păgubitoare, încurcături, conflicte. În imagine sînt reprezentate și două persoane ce dialoghează. Se dă în scris fraza pronunțată de una din persoane și se lasă un loc liber pentru răspunsul celei de a doua. Sarcina subiectului constă în a înscrie în respectivul spațiu replica celei de a doua persoane, așa cum ar fi dat-o el însuși. Răspunsurile pot releva trei tipuri de oameni: unii care își îndreaptă agresiunea în afară, sînt foarte energici în a învinovăți pe alții sau pun accidentul pe seama unui ghinion; alții sînt dispuși să se mustre pe sine, să se autoînvinovățească, să se condamne; în a treia categorie se situează persoanele care manifestă a oarecare indiferență sau resemnare: nu acuză, nu se plîng, nu se consideră cu nimic vinovați.

Fig. 9. Extrase din testul Rosenzweig.

INSTRUCȚIUNE: Pe fiecare din imagini găsiți două persoane care vorbesc. Vorbele spuse de una dintre ele sînt scrise. Imaginați-vă ceea ce ar răspunde cealaltă persoană care este în imagine și scrieți în căsuța liberă primul răspuns care vă vine în minte.

Lucrați cît de repede puteți.

Există unele probe care sînt foarte accesibile, întrucît pot fi construite de oricine, pot fi ușor adaptate anumitor situații și interpretate cu mai multă ușurință. Astfel de probe sînt povestirile și frazele lacunare sau întrerupte și desenele construite după același principiu. În acest sens, se pot prezenta povestiri în care se relatează pînă în momentul în care s-a ajuns într-o situație critică, conflictuală, și care impune ca personajul principal să adopte o decizie, să se comporte într-un anumit fel. Subiectul este rugat să continue povestirea așa cum crede el că este firesc sau, mai bine, cum ar face dacă ar fi el în cauză. Se poate prezenta și o povestire completă, în care apar personaje foarte diferite ca structură și al cărei deznodămînt este dramatic. Se va adnota povestirea, subiectul exprimîndu-și poziția față de personaj, efectuind o operație psihologică de critică și morală. Trebuie să se ia în considerare sinceritatea completărilor și interpretărilor.

Unele persoane sînt înclinate să meargă mai mult pe linia care este unanim apreciată și nu pe aceea care corespunde în mod real modului cum văd ei anumite situații sau oameni. În cazul în care se vede că relatarea este formală, trebuie procedat la o discuție cu subiectul în cauză și, din înseși argumentele lui, se poate vedea uneori care este adevărata lui atitudine.

Pentru a ușura aceste probe se pot prezenta gata redactate principalele variante de completare sau de interpretare, subiectul trebuind numai să bifeze varianta preferată și, eventual cu un alt semn, pe aceea pe care o respinge cu hotărîre. Și mai bine este dacă se uzează de ambele căi : într-o probă subiectul aduce autonom rezolvări și interpretări iar în alta este pus să aleagă din mai multe variante. Se înțelege că cele două probe se verifică reciproc.

Prin fraze întrerupte sau lacunare, eventual cu variante de completare — deși nu se poate sonda cu multă profunzime o dimensiune a caracterului —, se poate opera extensiv, sondîndu-se numeroase atitudini sau trăsături de caracter. Dăm mai jos un tabel cu fraze ce urmează a fi completate :

COMPLETARE DE FRAZE

Numele și prenumele .... Vîrsta ....

Ocupația (studii) .... Data prezentă ....

Instrucțiuni : vi se prezintă începutul unui număr de propoziții. Citiți-le și completați-le după cum doriți.

---

1. Locuiesc în orașul ....
....
2. Îmi place cel mai mult ....
....
3. Îmi lipsește cel mai mult ....
4. În primul rînd doresc ....
5. Nu mă încred în ....
6. Părinții mei..
7. Prietenul meu cel mai bun ....
8. Ce mă sperie cel mai mult ....
9. Multă lume crede despre mine..
10. Știu că în viață ....
11. Nu voi uita niciodată..
12. Fetele ....
13. Sînt revoltat cînd ....
14. Dacă aș putea ....
15. Nu-mi place la familia mea..
16. Dușmanul meu..
17. Neplăcerea mea cea mai mare ....
18. Voi fi fericit cînd..
19. Cînd mi se spune că mint ....
20. Nu sînt supărat cînd ....
21. Iubesc mai mult ....
22. Nu mi-e frică ....

23. Cea mai importantă calitate a mea ....

24. Ce mă enervează cel mai mult ....

25. Cînd sînt bolnav ....

26. Șeful meu ....

27. Cînd sînt obosit ....

28. Cel mai emoționat sînt ....

29. În vacanță (concediu) ....

30. Patria mea ....

31. Dacă o femeie ....

32. Nu mă pot stăpîni cînd ....

33. Mîncarea mea preferată ....

34. Sarcina cea mai grea ....

35. Partidul Comunist Român ....

36. Soția mea (prietena mea) ....

37. Cinstea este un fapt ....

38. Visez ....

39. Cînd sînt descurajat ....

40. Nu pot să sufăr ....

41. Îmi pare rău ....

42. Răbdarea mea se termină cînd ....

43. Știu să mă prefac cînd ....

44. Cînd sînt plictisit ....

45. Sinceritatea mă obligă ....

46. Cînd beau alcool ....

47. Cînd mi se dau sfaturi ....

48. Vorbesc ....

49. Cînd nu pot ....

50. Viitorul meu ....

În practica de toate zilele cunoaștem atitudinile oamenilor prin faptele lor, prin felul cum reacționează, cum se comportă în anumite situații. Neîndoielnic, comportarea în diverse situații ale vieții ne furnizează indicații cu o valoare superioară oricărui test. Pentru a cunoaște pe om în chip operativ, pentru a-i prognostica atitudinea nu avem întotdeauna timp și cîmp de experiență. S-ar mai putea întîmpla ca în situațiile respective subiectul să ne dezamăgească prin comportarea lui și să regretăm că nu l-am cunoscut din timp așa cum este. După cum rezultă și din unele dintre probele arătate mai înainte, omului îi este proprie capacitatea de a proiecta. De aceea, o anumită valabilitate au și atitudinile față de situații imaginare sau prezumtive. În unele dintre cercetările noastre făcute pe elevi am introdus în fața lor o astfel de situație prezumtivă : „Mama ta e grav bolnavă, suferă ; te întorci de la școală cu o notă proastă. Ce faci ? Îi spui că ai luat nota pentru a fi sincer sau nu-i spui, pentru a nu o face să sufere și mai mult ?". Rezultatele obținute de noi cu astfel de probe au fost edificatoare și, în general, s-au confirmat de către multiple alte observații. Fără îndoială, se pot construi probe analoge de tipul atitudinii față de situațiile critice prezumtive, în raport cu datele oricăreia din formele activității personale. În instrucția militară se recurge frecvent la situații prezumtive, în care se au în vedere scene de luptă, răniri, misiuni de îndeplinit într-un anumit interval. Există multiple posibilități de a urmări orientarea etică și atitudinile ostașilor și elevilor. Cu aceasta intrăm în domeniul unei foarte reputate metode de investigare și educație, cunoscută sub numele de psihodramă, elaborată de psihologul american de origină română J. Moreno.

Psihodrama sau metoda teatrului spontan prevede ca subiectul, asistat de un specialist psihosociolog, cu rol de director de scenă, să urce pe o scenă circulară și să interpreteze prin mimică, gesticulație, acțiuni simulate, monologuri și frînturi de conversație, un rol la libera alegere. Subiectul poate întruchipa scene din viața sa, unele redate exact, altele modificate fantezist, fiind construite în favoarea sau defavoarea sa. El poate să prezinte și scene care nu corespund unor evenimente integral sau parțial reale, dar

care corespund viselor, speranţelor sau temerilor sale. Cu un cuvînt, exprimă o dominantă a vieţii sale sufleteşti. În sală se mai află şi alte persoane care pot reacţiona ca la un spectacol teatral autentic, care pot interveni cu comentarii, cu replici. O dată intrat în rol, definindu-şi anumite atitudini, subiectul poate fi pus de către directorul de scenă în unele situaţii speciale. Acesta poate aduce unele restricţii : să-i spună că nu se poate aşa, că trebuie aleasă o altă variantă, să introducă alte personaje (de regulă cercetători) care să se angajeze în dispută cu personajul studiat, să-i opună argumente, să-i schimbe rolul. Astfel subiectul este invitat să-şi abandoneze rolul său care este preluat de un alt personaj, şi să treacă pe rolul advers, fiind nevoit să se situeze pe poziţia unei alte persoane, care i-a făcut bine sau rău etc.

Această metodă, deosebit de complexă, oferă avantajul de a determina o dezvăluire spontană a ceea ce este caracteristic în personalitate şi, dacă este aplicată cu multă pricepere, scoate la iveală cu precizie conflictele lăuntrice, atitudinile specifice ale individului.

Cînd nu un individ, ci o mică grupare — Moreno exemplifică chiar prin unităţi militare — joacă un rol la libera alegere sau în raport cu o temă dată, metoda amintită capătă calificativul de sociodramă, întrucît aici personajul este colectiv, este o unitate socială. Şi în cazul sociodramei însă, care creează condiţii întrucîtva modificate pentru fiecare individ în parte, există posibilitatea să se verifice atitudinile participanţilor. Poate că sociodrama este şi mai concludentă pentru caracterul fiecăruia întrucît ni-l prezintă pe om printre ceilalţi — activ, înserat în colectiv, aşa cum, în cea mai mare măsură, îşi desfăşoară el viaţa în mod curent. În genere, poziţia pe care o are omul în diverse micro-grupări stabile din care face parte, în care-şi desfăşoară viaţa şi activitatea (familie, cerc de prieteni sau vecini, grupare sportivă, colectiv de muncă profesional, subunitate militară) este foarte concludentă pentru ceea ce reprezintă el sub raport caracterial. Aceasta cu atît mai mult cu cît în sistemul relaţiilor interpersonale s-au şi conturat caracterele. De îndată ce caracterele se închegă, ele reprezintă un filtru al relaţiilor cu oamenii în diversele genuri de activităţi şi ocupaţii. Atitudinile se explică deci în electivitate, în preferinţe şi refuzuri.

J. Moreno, bazîndu-se pe funcţia caracterogenă şi caractero-expresivă a relaţiilor interpersonale, a propus şi difuzat metoda sociometrică. Această metodă vizează în primul rînd definirea structurii colectivelor, descrierea şi înregistrarea grafică a reţelei relaţiilor interpersonale dintr-o mică grupare stabilă. Metoda este utilă însă şi pentru caracterizarea individului. Ea este foarte simplă :constă din aceea că subiectul este întrebat care îi este persoana cea mai simpatică şi cea mai antipatică, pe cine îl consideră bun prieten şi pe cine neprieten, care este persoana pe care ar prefera-o pentru a întreprinde cu ea o anumită acţiune şi care este aceea cu care în nici un caz nu s-ar însoţi ; pe cine l-ar accepta în calitate de conducător şi pe cine nu... Este vorba, prin urmare, de opţiuni şi delimitări formulate în extremis. Un aforism popular remarcă : „Spune-mi cu cine te însoţeşti, pentru a-ţi spune cine eşti". Pe acest adevăr se şi întemeiază valoarea psihologică a testului sociometric.

Individul se ataşează celui care îi seamănă sau celui în care regăseşte sau în care descoperă calităţi pe care le apreciază în cel mai înalt grad. El respinge — nu neapărat violent şi deliberat ci pe nesimţite — pe cel care prin atitudinile sale îi este opus şi nu dispune de calităţi demne de apreciat. Alegerile făcute de subiect, măsura în care şi el a fost ales de alţii ne pot furniza informaţii cu privire la posibilităţile de dominanţă socială, la prestigiul sau lipsa de prestigiu, la sociabilitate, atitudinea de supraordonare sau subordonare, cu privire la dispoziţiile conformiste sau anarhice, la echilibrul în colectiv sau denaturarea raporturilor. Evident, pentru a obţine informaţii caracteriologice din testul sociometric trebuie să cunoaştem deja măcar o parte din persoane şi, în orice caz, să operăm comparativ. În acelaşi timp trebuie să ţinem seama de faptul că, sub diverse unghiuri de vederi, oamenii se potrivesc sau nu se potrivesc. Acorduri sau dezacorduri totale nici nu pot exista. De aceea, mai ales la întrebarea *cu cine te-ai asocia pentru a îndeplini o anumită acţiune şi cu cine nu* se prevăd diverse variante concrete, particulare. Întrebarea se poate referi la

o acțiune primejdioasă, la organizarea unei festivități sau a unei petreceri, la înfăptuirea unor acțiuni gospodărești sau la petrecerea timpului liber. Persoanele indicate pentru diverse tipuri de acțiuni sînt implicit caracterizate din respectivele puncte de vedere.

Alegerile efectuate oferă și elementele unei clasificări. Mai ales atunci cînd sînt studiate statistic poți să-ți dai seama care sînt cei mai proeminenți din diverse puncte de vedere : al seriozității în grup, al generozității, al bunăvoinței și umorului. Este adevărat că alegerile nu privesc numai unele elemente caracteriale, ci se sprijină și pe aprecierea unei aptitudini.

Metoda aprecierii obiective, elaborată de Gh. Zapan, poate fi folosită și în investigarea trăsăturilor de caracter. Făcînd parte dintr-o anumită grupare, subiecții sînt invitați să arate care sînt primii 2—3 și ultimii 2—3 considerați din punctul de vedere al onestității, sincerității, învățăturii, sociabilității, încrederii în forțele proprii etc.

V. CÎTEVA PROBLEME PRIVIND DEZVOLTAREA PERSONALITĂȚII

●

1. Corelația dintre aptitudini și caracter

Cele două mari compartimente ale personalității ce definesc pe om ca subiect al activității productive și creatoare și ca subiect al vieții sociale desfășurate, în raport cu anumite norme umane și morale, nu sînt izolate unul de altul. Ele se află în interacțiune și în anumite puncte chiar se întrepătrund, alcătuind un complex unitar. De altfel atît aptitudinile cît și atitudinile se constituie în cadrul aceluiași proces instructiv-educativ, sub influența acelorași împrejurări de viață și activitate. De la început aptitudinile și atitudinile vor fi deci contingente, intercorelate. Relațiile dintre capacități și trăsături caracteriale pot dobîndi însă particularități variate.

În cazuri ideale, cînd personalitatea este integrată la cel mai înalt nivel social-istoric, cînd aceasta este închegată, conturată unitar, subordonată total unuia și aceluiași scop de viață, între forțele creative și orientările social-morale este un deplin acord sprijinindu-se — prin inducție reciprocă —, una pe alta. Astfel, omul capabil și entuziast, încrezător în sine și în alții, profund devotat intereselor de viață ale patriei socialiste se va sprijini pe propriile-i capacități în realizarea orientării sale morale, politice și umaniste. De fapt, atitudinile rămîn inerte dacă nu sînt potențate prin particularități caracteriale iar orientarea caracterială, netranspusă în viață în absența unui anumit echipament de capacitate, rămîne suspendată. Am putea chiar vorbi de anumite capacități morale sau caracteriale care se definesc în primul rînd prin structurarea voluntară a personalității. Ceva mai înainte ne-am referit la contradicțiile ce pot exista între orientare și traducere în viață, între inten-

ţie şi realizare. Or, realizarea necesită anumite posibilităţi, mecanisme de acţiune, necesită deci un fel de aptitudini. Despre oamenii care au sentimente morale valoroase, impresionante, chiar dacă nu dispun şi de capacităţi voluntare corespunzătoare, se spune, cu oarecare ironie, că sînt plini de bune intenţii, dar numai atît.

În mod analog aptitudinile includ în ele unele elemente caracteriale. Astfel, oricît ar fi de capabil cineva pentru o activitate profesională, el nu va reuşi să dea rezultate deosebite dacă nu iubeşte profesia respectivă, dacă nu are pasiune pentru ea.

O condiţie a obţinerii performanţelor în diverse specialităţi militare o constituie, în afara atitudinilor corespunzătoare, şi disciplina, stăpînirea de sine, curajul. Un ostaş poate fi un excelent trăgător, dar aptitudinea lui nu se obiectivează tocmai în momentele cele mai importante ale luptei dacă, nefiind curajos, se lasă cu uşurinţă cuprins de spaimă, intrînd în panică. Apoi aptitudinile nu pot fi continuu perfecţionate şi întreţinute dacă individul nu dispune de o conştiinţă morală superioară. Este de neconceput ca o persoană, oricît de înzestrată ar fi sub raport artistic de pildă, să obţină performanţe excepţionale, de nivel mondial, dacă prin conştiinţa şi simţămintele sale morale nu este legată de oameni, nu se identifică cu necesităţile progresului social. În condiţiile izolării, ale meschinăriei feroce, ale afacerismului aptitudinile artistice se demonetizează şi treptat se sting. Se afirmă de aceea că un grup de aptitudini nu poate fi ridicat la nivel de talent dacă nu sînt puse în slujba unei cauze înalte, dacă nu sînt integrate într-un caracter robust şi valoros.

În decursul dezvoltării individuale între capacităţi şi caracter intervin cu necesitate şi unele contradicţii. Este vorba îndeosebi de unele momente de neechilibrare prin care trec copiii şi tinerii. La adolescenţi se observă deseori relaţia de neechilibrare extremă. Astfel, deşi dispun de capacităţi satisfăcătoare, unii dintre aceştia sînt timizi, neîncrezători în forţele lor, dispuşi să exagereze dificultatea acţiunilor pe care le au de îndeplinit, să se supraaprecieze. Neîndoielnic, aceste slăbiciuni şi

inadvertenţe caracteriale constituie o frînă în perfecţionarea şi obiectivarea capacităţilor adolescentului. Alţii sînt în schimb înclinaţi către supraestimarea propriilor forţe, au o încredere nemăsurată în posibilităţile lor, privesc nepăsători şi nesocotesc dificultăţile reale pe care le implică ducerea la bun sfîrşit a anumitor activităţi. Şi în acest caz pot interveni unele consecinţe negative, constînd din rezolvarea superficială şi neglijentă a sarcinilor, din instaurarea unui spirit insuficient de realist, uneori chiar aventurier.

Cele mai multe din decalajele ce apar între unele aptitudini şi unele atitudini ajung să se rezolve prin activitate, prin nenumărate verificări, prin experienţă. Experienţa de viaţă este, în ultima instanţă, aceea care ajunge să echilibreze, să armonizeze aptitudinile şi atitudinile. Mai importante însă decît experienţa însăşi sînt concepţia despre lume şi viaţă şi concepţia despre sine, simţămîntul de răspundere morală care se instaurează la tineri şi adulţi. Totuşi, echilibrarea capacităţii-caracter nu presupune cu necesitate egalitate între aceste două dimensiuni esenţiale ale omului. O astfel de egalitate ar fi şi greu de conceput atîta timp cît fiecare persoană dispune de o multitudine de aptitudini, inevitabil inegal realizate, şi de un număr imens de trăsături de caracter dintre care multe sînt în raporturi contradictorii. În decursul vieţii, trecînd prin variate împrejurări şi exersîndu-se prin anumite activităţi, omul poate ajunge la un moment dat să dispună de capacităţi şi particularităţi caracteriale inegale şi eterogen dezvoltate. Este posibil ca, datorită accidentului ereditar, datorită unor situaţii fortuite un om să nu ajungă prea capabil, să nu fie prea inteligent, să dispună de unele aptitudini realizate la un nivel modest dar, în schimb, să fie înzestrat cu un caracter valoros, adică să fie un om conştiincios, muncitor, disciplinat, organizat, omenos, îndrăzneţ, înţelept, onest etc. La fel de posibil este ca altcineva, sprijinit în cursul vieţii de unele prilejuri care au accelerat dezvoltarea inteligenţei lui, exersîndu-l în anumite domenii şi ajutîndu-l să-şi definească aptitudini remarcabile, să nu fie însă la fel de valoros din punct de vedere caracterial ci, dimpotrivă, să aibă apucături rele, să fie dezor-

ganizat, impertinent, indisciplinat, egoist, lăudăros, comod și fricos. Am dat două situații extreme. Sînt însă situații care constituie probleme destul de serioase atît pentru persoana respectivă cît și pentru cei din jur.

Problemele nu sînt neglijabile și cu atît mai mult trebuie evitată vulgarizarea ; omul se schimbă treptat, dar nu se transformă „peste noapte". Trăsăturile de caracter și mai ales aptitudinile dispun de o anumită stabilitate și, de regulă, îndeosebi dincolo de vîrsta tinereții, în structura lor nu intervin mutații bruște și spectaculoase. Dacă unele evoluții mai intervin pe parcurs și dincolo de prima tinerețe și chiar către senectute, acestea, după părerea noastră, privesc în primul rînd caracterul. Aptitudinile se pot manifesta și mai tîrziu (în literatură se dau unele exemple de artiști, savanți etc. care și-au manifestat talentul prin lucrări abia între al 5-lea și al 6-lea deceniu de viață), aceasta însă cu condiția ca aptitudinile să fi fost conturate mai de timpuriu, să se fi înfiripat, dăinuind fie și într-o stare latentă, în prima perioadă de viață. Și atunci problema nu se poate rezolva decît prin studii și aprecieri aprofundate, realiste și de perspectivă asupra personalității respective, prin adoptarea de măsuri optime cu efecte corective pe o latură sau alta. Pe această cale a amplasării în condiții concrete, optime, care să fie stimulative atît pentru caracter cît și pentru capacități — dar să nu suprasolicite în chip flagrant pe om tocmai pe latura pe care el este deficitar — se poate obține echilibrarea despre care am amintit. Este necesar ca atît cei din jur cît și persoana în cauză — fără a trece pe panta neîncrederii, a pesimismului, a fatalismului — să țină totuși într-o anumită măsură seama de limitele care au fost constatate, de lacunele existente, de latura negativă ce poate interveni în activitate și conduită.

Decalajele infrastructurale ale personalității se răzbună grav în cazul în care nu se respectă străvechiul principiu : omul potrivit — la locul potrivit. Această corespondență dintre particularitățile omului și exigențele rolului social ce i se atribuie într-un chip mecanic nu trebuie înțeleasă în mod static. Desigur, omul se dezvoltă și, așa cum am arătat, legea lui de bază este autoperfecționarea continuă ; lui i se potrivește cel mai bine un rol care întrucîtva (dar nu întrutotul) depășește posibilitățile lui actuale. Decalajele infrastructurale apar însă la suprafață și se transpun într-un raport de dezechilibru cu societatea, ele ducînd la dezintegrarea chiar a laturilor valoroase ale omului. Faptul se petrece atunci cînd acesta este amplasat sau se amplasează singur într-un rol care — pe o latură sau pe alta — îl depășește într-un chip copleșitor și căruia, numai prin niște prezumtive miracole, ar putea să-i corespundă.

Atunci cînd o persoană cu grave deformări caracteriale este pusă într-un rol în care decisive sînt tocmai valoarea și coerența morală, cum ar fi sarcina de educator, atunci este greu ca să se prevadă rezultate pozitive ; nu este exclus ca deformările amintite să devină contagioase și să se agraveze la persoana în cauză. S-ar putea să fie vorba despre un om capabil, însă capacitățile lui nu vor avea mari șanse de realizare în contextul contradictoriu ce se creează, cel în cauză, pierzîndu-și autoritatea morală și fiind înclinat, prin compensație, să se facă demonstrații spectaculoase și stridente de inteligență. Tot așa amplasarea într-un rol ce reclamă o deosebită competență — pregătire, ingeniozitate, spirit creator — a unei persoane cu posibilități modeste, dar cu un caracter pozitiv, creează o situație falsă care pînă la urmă duce chiar la falsificarea caracterului persoanei respective. Se recurge uneori la formula „creșterii la locul de muncă." De cele mai multe ori însă „creșterea" în muncă nu intervine spontan, prompt și în proporțiile așteptate. Previziunea se dovedește deci a fi neîntemeiată.

Insuficiențele personale și inadvertențele în distribuția valorilor pe rețeaua socială nu pot fi tăinuite. Omul are conștiință de sine, ajunge să se cunoască prin comparație cu alții, chiar dacă nu întotdeauna este dispus să-și mărturisească limitele și deficiențele. Nu mai vorbesc de cei din jur care intervin cu aprecieri critice, uneori chiar criticiste. Atmosfera devine cu atît mai neprielnică cu cît pentru rolul respectiv s-ar fi găsit suficiente alte persoane ce ar fi oferit garanții de capacități superioare. Atunci persoana pusă într-un rol de mare răspundere,

fără a avea însă acoperire în ceea ce privește capacitatea și competența, încearcă să compenseze aceasta cu latura caracterială, ajungînd astfel la un fel de hipertrofie moralistă în raporturile sale cu cei din jur : se interesează mai mult de unele calități morale și spirituale ale oamenilor decît de acelea care ar putea să ridice eficiența muncii, uneori ostracizează o serie de oameni capabili pentru mărunte defecte de ordin moral etc. Se ajunge astfel la situații în care inteligența altora devine insuportabilă, creîndu-se o zonă extrem de favorabilă mediocrității abile, pentru cîștigarea bunăvoinței.

Într-o fază mai tîrzie însă intervine un pronunțat proces de macerare a caracterului persoanei puse într-o situație falsă. Atunci, ancorează în demagogie și conservatorism, adoptă o poziție de apărare a postului său și nu a intereselor sociale de care ar trebui să răspundă în mod real.

Dacă însă persoana cu deficiențe caracteriale dar cu aptitudini superioare este pusă într-o situație care îi solicită aptitudinile și îi permite ca treptat, treptat, dobîndind satisfacții în urma muncii sale, să-și îndrepte caracterul, lucrurile se schimbă, evoluția va fi pozitivă sub toate aspectele. De asemenea, dacă o persoană cu aptitudini modeste dar cu un fond uman și cetățenesc pozitiv este amplasată într-un rol care să nu cuprindă primejdia unei compromiteri profesionale, rol care solicită cu precădere latura sa morală valoroasă, atunci lucrurile iarăși se îndreaptă și evoluția va fi, individual și psiho-social, pozitivă.

Dinamica personalităților este dependentă de felul cum sînt folosite acestea în contextul social, de modul cum știu ele să se pună în valoare, de străduința lor de a se perfecționa continuu. Punerea în valoare a propriei persoane nu presupune însă niciodată răsturnarea sau încălcarea unei ierarhii de valori deja existente și demonstrate. Carierismul generează nonvalori iar moralismul exacerbat și dogmatic dezumanizează și denaturează caracterul.

În condițiile societății socialiste din care au fost înlăturate barierele sociale de clasă, în care pentru fiecare se deschid perspective nelimitate în ceea ce privește afirmarea forței creatoare, în care s-a constituit unitatea politico-morală a poporului și au apărut pe scară de masă caracterele a căror dimensiune esențială este slujirea devotată a intereselor patriei socialiste, există posibilități optime pentru integrarea socială a individualității în deplină conformitate cu perspectivele reale ale dezvoltării lor, cu interesele societății cît și cu cele ale individului.

2. Particularitățile psihologice ale adolescentului și tînărului

Caracteristică pentru prima parte a vieții individuale (pînă la 23 — 24 ani) este o evoluție accelerată de ordin fizic și psihic. Această evoluție, care duce pînă la urmă la conturarea personalității adulte, depinde de o pluralitate de factori biologici și sociali.

Nu se pune problema stabilirii unei priorități a unora sau altora dintre factori. Trebuie să remarcăm însă că în timp ce factorii biologici (creștere, maturizarea funcțiilor interne etc.) acționează aproximativ în același fel la toți oamenii, influențele sociale sînt foarte variabile, ele determinînd pînă în detalii profilul spiritual al fiecăruia dintre tineri. Perioada cea mai însemnată pentru definitivarea trăsăturilor de personalitate este adolescența (14 — 18 ani), care este urmată de o post-adolescență mai mult sau mai puțin prelungită (18 — 22 ani). În perioada stagiului militar, de regulă, tinerii se găsesc în această perioadă post-adolescentă și uneori conservă trăsături ale adolescenței propriu-zise. De aceea va trebui să ne oprim și asupra unor probleme ale adolescenței.

Un fenomen pregnant al adolescenței este vertiginoasa dezvoltare somato-fiziologică. Sînt bine cunoscute fenomenele de creștere longitudinală și ponderală, de împlinire a evoluției sistemului nervos, de maturizare hormonală. Sistemele organice, dezvoltîndu-se în ritmuri inegale, creează și momente critice pentru organism,

ceea ce se exprimă în oscilații între energie excesivă și oboseală depresivă, între echilibru și dezechilibrare. La adolescent se observă cînd insomnii, cînd somn prelungit, cînd lipsă de poftă de mîncare, cînd un consum alimentar excesiv. Apar deci unele dificultăți în ce privește reglementarea regimului de viață. Antrenamentul fizic sportiv ca și organizarea riguroasă a activității, realizate optim în armată, sînt de natură să ajute pe tînăr în depășirea momentelor de dezechilibru și inconsecvență în conduită.

O problemă care nu poate fi evitată în prezentarea adolescenței este aceea a maturizării sexuale și a consecințelor ei. Întrucît acesta nu este doar un fenomen de biologie ci implică și acte de adaptare socială este necesar ca el să fie luat în considerație în ansamblul problemelor de personalitate. Ignorarea de către educatori a vieții intime a tînărului nu reprezintă un sprijin pentru acesta. Nu se pot preconiza rețete întrucît individualitățile sînt foarte diferite. Este cert însă că în legătură cu necesitățile sexuale se nasc deformări de atitudini datorate fie suprasolicitării lor, fie unor inhibări traumaturizante. Fără a interveni brutal în viața personală a tinerilor este necesar ca aceștia să fie îndrumați, să se dispună de condiții care să le permită dezvoltarea lor normală.

Întreaga evoluție somato-fiziologică a adolescentului se răsfrînge asupra dispozițiilor lui afective și are ecou în conștiința de sine. Adolescentul simte tot mai mult că este un bărbat în toată puterea cuvîntului, că dispune de forță fizică și chiar de excedente de energie. Integrarea somato-fiziologică coincide în bună măsură cu integrarea socială, deși acestea sînt fenomene principial deosebite. Vîrsta adolescenței, în condițiile civilizației noastre, dobîndește semnificația unei vîrste la care se înfăptuiește o pregătire intensivă pentru viața socială, pentru asumarea de sarcini majore. Gîndirea adolescentului devine reflexivă (se îndreaptă către sine însuși) și teoretică, de unde preocuparea pentru valabilitatea faptului de cunoaștere (demersuri critice) și pentru descifrarea semnificațiilor generale ale lumii și ale vieții proprii. Toți adolescenții sînt înclinați către meditația filozofică,

ei caută să-și apropie și să-și definitiveze o concepție despre lume și viață. Elanurile tinerești impun și precizarea unor orientări clare. De aceea se spune pe drept cuvînt că adolescența și tinerețea sînt iluminate de idealuri generoase, de îndrăznețe visuri asupra perspectivei întregii vieți. Adolescenții sînt sincer preocupați de stabilirea unor valori autentice în ordinea socială, culturală, morală și estetică. După observațiile noastre, tineretul prețuiește cu precădere onestitatea, omenia, sinceritatea și este atașat formulelor artistice care nu recurg la simplificări ci care dezvăluie surprinzător complexitatea vieții omenești.

În genere, adolescentul caută activ să stabilească un raport optim între sine și contextul social. Dezvoltarea acestui raport implică și contradicții, chiar momente conflictuale. Există cazuri de exagerată încredere în forțele proprii sau de lipsă de încredere în sine, după cum se mai semnalează situații în care tînărul este înclinat mai mult să ceară de la societate decît să dea prin eforturi asidue. Unele din situațiile de acest fel pot fi puse în legătură cu faptul că la mulți tineri voința nu este încă în aceeași măsură consolidată și evoluată ca intelectul și sentimentele.

Amintim, de asemenea, tendințele nonconformiste ale multor tineri, maxima selectivitate în adoptarea de modele și, deseori, refuzul față de orice fel de model.

Inserția socială tinde să fie realizată de tineri, cu necesitate, într-un mod propriu, original. Fiecare tînăr, viu preocupat de sine, năzuiește către o demonstrare a specificului său personal, către afirmarea valorii proprii.

Originalitatea juvenilă are, în primul rînd, o explicație socială. Noua generație asimilează ca valori fundamentale relațiile sociale și culturale de care tînărul devine conștient în perioada vîrstei de 15 — 20 de ani. Aceasta în timp ce pentru generațiile vîrstnice fenomenele sociale ce se produc într-un răstimp de 5 — 6 ani nu fac decît să adauge un nou strat personalității lor. Deci, ceea ce pentru tînăr e fundamental, pentru

vîrstnic este numai adiacent. De aici năzuința nestăvilită a tineretului către nou, orientarea lui consecventă către ceea ce este avansat și, din păcate, și către ceea ce i se pare că este avansat.

Originalitatea juvenilă se leagă inevitabil de ceea ce o definește ca valoare. Tînărul se identifică pe sine cu anumite valori, dorește să devină purtătorul lor. Lui îi lipsește însă experiența de viață. Dispune de un remarcabil potențial creativ însă nu este suficient de critic, fapt pentru care uneori greșește, deviază. Aceasta mai ales atunci cînd nu a ajuns să-și definească aptitudinile, să devină stăpîn pe o profesiune, să-și definitiveze un plan de viață. În astfel de cazuri setea de afirmare personală poate să-l ducă la unele manifestări superficiale și excentrice.

În genere este contraindicată atitudinea negativistă față de toate încercările tinerilor de a-și exprima personalitatea. Preferabil este ca acestora să li se comunice o experiență și să se apeleze la metoda demonstrației indirecte. În orice caz trebuie să se țină seama de faptul că tinerii nu pot fi educați atîta timp cît nu li se recunosc anumite drepturi și nu li se asigură un statut de demnitate personală.

După cum am mai arătat, tinerii sînt animați de planuri îndrăznețe, cutezătoare și sînt grăbiți în realizarea lor. Visurile tinerești prezintă o inepuizabilă sursă de energie spirituală și de aceea ele trebuie susținute cu mult tact.

Stagiul militar survine în prima etapă a tinereții. Pregătirea militară a fost prevăzută din timp de tineri ca o activitate cu o înaltă semnificație patriotică și de o considerabilă valoare educativă. Trebuie totuși înțeles faptul că perioada stagiului militar reprezintă, în oarecare măsură, o întrerupere pentru realizarea planurilor de viață ale tînărului. Sarcina ofițerului educator constă tocmai în adoptarea unor astfel de măsuri care să diminueze impresia de discontinuitate în realizarea vieții personale. Tînărul trebuie să fie convins că pregătirea militară, pe lîngă atributul de apărător calificat al patriei, conferă ostașului și o serie de calități de maximă

utilitate în viața civilă. Astfel sînt : disciplina, creșterea rezistenței fizice, formarea deprinderilor tehnice, deseori chiar dobîndirea unor calificări profesionale și, îndeosebi, fortificarea voluntară și dezvoltarea capacităților organizatorice.

Adaptarea perfectă la condițiile vieții militare este echivalentă cu o remarcabilă dezvoltare a personalității ostașului. Se cunoaște că majoritatea cetățenilor care și-au încheiat stagiul militar își dau seama de ceea ce au cîștigat din instrucția și educația militară, pentru întreaga lor viață.

3. Psihologia grupului și personalitatea

Una dintre importantele descoperiri ale psihologiei sociale contemporane se referă la mecanismele interne ale grupurilor, la structura și dinamica lor. Încă K. Levin a vorbit despre anumite suprapuneri sau sumații ale cîmpurilor de tensiune individuală și de constituire a cîmpurilor de grup (sau grupale), care influențează intens conduita fiecărui individ. Analog, se poate vorbi despre nivele de aspirații comune tuturor indivizilor dintr-un grup. J. L. Moreno a analizat relațiile interpersonale prin a căror textură dăinuie grupul și a relevat convingător însemnătatea raporturilor interpersonale pentru orice fel de activitate colectivă. În același timp, Moreno, dincolo de parametrii generali ai atracției, ai respingerii sau indiferenței, a indicat varietatea relațiilor interpersonale posibile : de solidaritate, de valorificare, de admirație sau dispreț, dispoziție spre ajutor sau boicot, dăruire sau invidie, acceptare tacită sau compromitere, bîrfă, competiție pozitivă sau individualism, stimulare reciprocă sau demobilizare etc., etc.

Se înțelege că toate acestea creează un climat spiritual al grupului, definesc structura și modul lui de a fi. Important este să se înțeleagă că grupul constituit apare ca o entitate unitară, ca un fel de organism psiho-social sau ca o personalitate colectivă.

Pentru a evita confuzia între personalitatea individului și cea de grup Cattel a propus, pentru cea de a doua, denumirea de sintalitate.

Un grup compact prin strînse relații interpersonale nu poate depăși 35 — 40 de indivizi.

Grupul prezintă o covîrșitoare însemnătate pentru că el este cadrul concret în care se desfășoară viața socială. Astfel, grupul se regăsește în familie, în activitatea de joc a copiilor, în învățămînt, în munca productivă, agricolă și industrială, în armată, în administrație etc.

Prin grupele concrete din care individul face parte, acesta ia contact cu viața socială, își însușește anumite valori și le realizează în independență cu cei de care este legat. Trebuie să se țină neapărat seama de faptul că personalitatea și îndeosebi caracterul se zămislesc prin existența și activitatea în grup și că tot în cadrul grupului se manifestă real.

Grupul impune orientări și situații ce solicită individul pentru a îndeplini un anumit rol. Astfel, personalitatea se exprimă în ceea ce am numit ipostază de personaj și se realizează fie într-un anumit mod (pozitiv sau negativ), fie cunoscînd anumite deplasări de structură.

În armată, trupele sînt organizate riguros și se închegă foarte puternic nu numai datorită regimului de activitate și vieții comune, dar și datorită particularităților psihice ale tinerilor, care sînt înclinați către asociere, către solidarizare.

Întrucît conduita individului izolat și conduita în cadrul și sub controlul grupului reprezintă fenomene relativ deosebite, este necesar să analizăm caracteristicile grupurilor pentru a înțelege cum acționează acestea asupra fiecărui individ în parte. În continuare, ne vom opri asupra fiecăreia din caracteristicile psihologice ale grupului.

1. *Comunitatea scopului.* Oricît ar fi de legați indivizii printr-o existență comună în același spațiu, ei nu alcătuiesc un grup atîta timp cît nu urmăresc aceleași scopuri și nu sînt legați prin aceleași aspirații. Evident,

nu toate năzuințele individuale coincid cu cele ale grupului, însă o parte din ele sînt comune. Măsura în care membrii grupului sînt subordonați scopului general definește *polarizarea colectivă* iar cea în care membrii grupului depun timp și efort pentru îndeplinirea sarcinilor comune sau de semnificație colectivă definește gradul de *participare* la viața colectivă. Un nivel superior al participării este dat de îndeplinirea sarcinilor colective neprescrise, de cantitatea de timp și inițiativele manifestate în cadrul activității de grup.

2. *Proeminența și coeziunea grupului.* Fiecare grup se bucură de o anumită autoritate și are o semnificație pentru toți membrii săi. Măsura în care trebuințele indivizilor sînt legate de existența în grup și în care grupul se impune ca o realitate supraordonată alcătuiește *proeminența* grupală. Tăria și generalitatea legăturilor interpersonale se reflectă în gradul de coeziune a grupului. Aceasta depinde și de încercările prin care a trecut grupul, de dificultatea sarcinilor pe care le-a avut de rezolvat. Fapt este că încercările noi verifică coeziunea grupului. În unele cazuri grupul continuă să se mențină, acționînd unitar, în altele manifestă tendințe divergente, se dispersează etc.

3. *Autonomia și coordonarea* cu alte grupări. Prin autonomie se înțelege gradul în care grupul funcționează independent și ocupă o poziție specifică în viața socială. Un grup autonom este capabil să-și determine propriile activități, fără a apela la alte persoane sau grupuri. De regulă, grupele fac parte din sisteme mai vaste, așa cum este în armată. De aceea, este necesar să se releve și dispoziția spre *cooperare* cu alte grupări, capacitatea de a-și integra perfect propria activitate în activitatea generală.

4. *Regimul de activitate,* exigența și controlul. Fiecare grup este supus anumitor exigențe mai pronunțate sau mai reduse, dispune de o conducere de tip autoritar, democratic sau liberal, iar membrii grupului sînt supuși unui control mai mult sau mai puțin intens. *Regimul de activitate* are o mare însemnătate pentru grup, influențînd remarcabil proeminența și coeziunea.

5. *Structura grupului* definește modul în care se corelează membrii grupului sau, altfel spus, definește sistemul relațiilor interpersonale.

În primul rînd trebuie să observăm variabilitatea structurilor, în sensul că ele pot fi perfect integrate și centrate în jurul funcției de conducere sau pot fi laxe, amorfe. Totodată, în caracterizarea structurii trebuie avută în vedere *stratificarea*, adică gradul în care membrii grupului sînt ordonați în ierarhii — simple sau complexe, plurietajate. Stratificarea se reflectă în distribuția diferențială a autorității, a obligațiilor și îndatoririlor. Fiecare grup poate avea o factură instituționalizată, impusă formal, din exterior, și una naturală, născută înlăuntrul grupului dar exteriorizată în comportamentul membrilor care-l alcătuiesc. Faptul acesta este evident în legătură cu funcția de *leader*, element esențial al structurii grupului. Leaderul poate fi *instituțional* și acceptat, psihologic — mai mult sau mai puțin de către grup — sau poate fi informal, neinstituțional, în cazul în care personalitatea unui membru al grupului se impune prin forța ei colectivului, exercitînd o influență directoare asupra acestuia. Desigur, este preferabil ca în cadrul grupului să nu apară dispuncția între leaderul instituțional și cel neinstituțional.

În fiecare grup, leaderul sau o altă persoană poate să fie luată tacit drept model și să îndeplinească astfel funcția de vedetă. Există însă diverse tipuri de vedete. Unele sînt considerate model, sub toate raporturile. Altele sînt apreciate numai sub un anumit aspect, acel al omului cuminte, disciplinat și serios sau al înțelepciunii, al capacității de a se descurca în situații grele etc.

Structura sau matricea grupului presupune o analiză de relații (vezi cap. III, paragraf 18) ce permite să se depisteze subgrupele centrale sau periferice, indivizii puternic integrați și acei cu poziție izolată și altele.

6. *Rețeaua de comunicații* din grup. Aceasta depinde, în primul rînd, de structura grupului. Se deosebesc astfel rețele de comunicație omogene, diagonale, circulare, centralizate. Tipul de rețea omogenă se caracterizează prin legături de informare reciprocă între toți membrii grupului ; cel diagonal presupune informarea în una sau

mai multe direcții, cu excluderea celorlalți ; tipul circular implică, de asemenea, o informare selectivă și unidirecțională, din om în om, cu posibilitatea de revenire la punctul de pornire. În fine, rețeaua centralizată prevede ca o singură persoană să comunice cu fiecare din membrii grupului fără ca aceștia să poată schimba informații între ei.

Tipul rețelei de comunicație din cadrul grupelor nu este indiferent nici pentru grup, nici pentru individ. Poziția centrală a individului în cadrul rețelei este în măsură să genereze satisfacție, un puternic sentiment de independență și de responsabilitate. Buna circulație informațională prin rețeaua de comunicație duce la ridicarea moralului grupei.

7. *Sistemul de valori* cultivat în grupă și fenomenul *de opinie*.

Fiecare grupă își apropie o serie întreagă de valori, prețuiește anumite comportamente și realizări proprii sau ale altora. Important este ca aceste valori să fie autentice și constante. Există și pericolul apropierii de non-valori sau de valori false, care pot vicia orientarea grupului.

În strînsă legătură cu sistemul de valori implantat în grup se dezvoltă fenomenele de opinie colectivă, aceasta nefiind altceva decît interpretarea conduitelor umane, a situațiilor și a evenimentelor prin prisma anumitor convingeri, exprimînd atitudinile dominante ale grupului.

Structurarea opiniei colective și orientarea ei pozitivă au o mare însemnătate pentru sporirea potențialului autoeducativ al grupului.

8. *Normele de conduită și starea de spirit a grupului.* În fiecare grupare, cu timpul se instituie un sistem de convingeri și deprinderi morale prin care sînt reglate raporturile reciproce și activitatea grupului în genere. Nu există grup care să nu dispună de o anumită morală a sa, fie ea și greșit orientată sau ciuntită din punctul de vedere al valorilor etice autentice.

În grup, în raport cu morala sa și cu situațiile de durată și semnificative, se dezvoltă o anumită stare de spirit. Aceasta poate fi favorabilă activității atunci cînd constă dintr-o mobilizare energetică susținută și din dispoziții către ducerea la bun sfîrșit a tuturor sarcinilor,

sau poate să fie defavorabilă activității dacă se prezintă ca delăsare, dispoziție spre evitarea dificultăților, complacere în necontenite activități distractive etc. De starea de spirit ține relaxarea sau încordarea din grup, încrederea sau lipsa de încredere în conducere, echilibrarea emoțională sau anxietatea ș.a.

Pentru grupările militare starea de spirit sau atmosfera spirituală are o imensă însemnătate, întrucît de aceasta depinde, în bună măsură, succesul în luptă. Moralul ridicat reprezintă o forță inapreciabilă mai ales în condițiile actuale, cînd armata uzează de o tehnică avansată de mare eficacitate.

9. *Nivelul aspirațiilor colective.* Se definește în legătură cu nivelul și calitatea performanțelor pe care gruparea și le propune în activitatea ei. Avem în vedere autoexigența, pretențiile de realizare și tot complexul de motive sociale sau individuale care animă pe membrii grupelor și care fac să se dezvolte aceleași năzuințe. De nivelul aspirațiilor depind, în bună măsură, și rezultatele ce se obțin în activitate.

10. *Istoricul grupului, experiența și tradițiile sale.* Urmărind fazele de constituire a grupului și modul cum a activat și s-a comportat în variate împrejurări, ne putem mai bine explica particularitățile lui actuale. Importantă este și relevarea experienței de care grupul dispune ca atare, ceea ce permite să ne orientăm asupra capacității lui de acțiune și a posibilităților de înțelegere tacită, între indivizi. Un factor important al vieții spirituale a grupului este dat de tradițiile profesionale, culturale și sportive pe care grupul le-a însușit sau creat. În unitățile militare, astfel de tradiții sînt preluate de la un contingent la altul și ele exercită o pregnantă influență asupra ostașilor, optimizînd starea lor de spirit și contribuind la creșterea coeziunii unităților și subunităților.

Ne limităm la acești parametri sau indicatori ai grupului. Cu ajutorul lor putem să organizăm investigațiile vizînd caracterizarea psiho-sociologică a grupurilor.

Analiza comparativă a diverselor grupuri ne va permite și o clasificare a acestora după genul de activitate

pe care îl desfășoară, după caracterul lor formal sau informal, determinat de afinitățile psihice și de situațiile accidentale ce-i unesc pe oameni.

Personalitatea — realizîndu-se și modificîndu-se funcțional înlăuntrul acelei matrice psiho-sociale care este grupa — nici nu va putea fi considerată concret în afara grupei sau grupelor în care este implicată. În același timp trebuie să avem în vedere faptul că acționînd asupra grupelor contribuim într-un fel sau altul la educarea personalităților.

A. S. Makarenko a sesizat acest adevăr și l-a realizat strălucit în sistemul său pedagogic. El a promovat principiul liniilor paralele prin care se statuează ideea unei duble influențe educative: una exercitată direct asupra individului și alta promovată prin intermediul colectivului. Prezintă deci un interes major formarea colectivelor, astfel încît prin intermediul lor să se formeze optim personalitățile.

În continuare vom menționa pe scurt cîteva din măsurile ce se impun pentru a optimiza microgrupările care funcționează în forțele armate.

În primul rînd este necesar să se manifeste o grijă deosebită față de felul cum se alcătuiesc grupele și plutoanele. Problema este destul de complicată pentru că trebuie avute în vedere, simultan, mai multe criterii:

a. Repartizarea pe specialități să se realizeze după aptitudinile și pregătirea profesională a tinerilor, astfel încît ei să poată obține mai repede succese în activitatea lor;

b. În grupe să nu fie repartizați ostași după nivelul de capacități și pregătire, ci în fiecare grupă să se distribuie elemente mai valoroase și mai slabe, după criteriul eterogenității;

c. Să se aibă în vedere, pe cît este posibil, și afinitățile dintre tineri, posibilitățile lor de a se înțelege.

În continuare, o preocupare esențială pentru educatorul militar trebuie să fie aceea a apropierii de grupările de tineri, a cîștigării încrederii lor, a stabilirii unui strîns contact sufletesc.

Apropierea sufletească a comandantului de fiecare din grupe și plutoane reprezintă o condiție necesară, dar nu suficientă pentru acțiunea educativă. Aceasta presupune, totodată, și instituirea unui regim de exigențe dezvoltate progresiv și unitar. Subliniem îndeosebi necesitatea menținerii unității sau constanței exigenței de către toți factorii ce acționează asupra grupului.

O dată constituit, grupul trebuie să fie cunoscut îndeosebi din punctul de vedere al structurii sale, al aspirațiilor, al stării de spirit și opiniilor. Trebuie să se știe dacă apar unele fenomene negative — cum ar fi delăsările sau încordările interne, izolarea unor indivizi sau subgrupe, interpretarea nefavorabilă a unor ordine, divergențele dintre membrii grupului etc. În aceeași măsură prezintă interes și fenomenele pozitive din viața grupului. Fenomenele negative vor trebui înlăturate, cele pozitive — dezvoltate și puse în valoare. Comandantul este permanent preocupat atît de confortul spiritual al grupului (respectiv atmosfera de înțelegere, emulație și ajutor reciproc), cît și de evidența scopului general și a celor parțiale care constituie liantul esențial al grupării.

Cunoașterea grupărilor, mai ales a evoluției lor, constituie pentru ofițer o sarcină permanentă. După cum se știe, grupările abia se înfiripă în primele două luni, devin puternice și coerente după ce se depășesc 7 — 8 luni de stagiu militar și, către încheierea stagiului, au tendința de a slăbi și a se desface în subgrupe. Dincolo de această schemă, cunoașterea concretă a situațiilor permite comandantului să-și restructureze atitudinea și metodele aplicate colectivelor.

În educarea colectivă capătă o pondere deosebită metodele indirecte, cum ar fi tragerea de învățăminte din anumite situații, reorganizarea activității grupului, modificarea sarcinilor ș.a.

Deosebit de important pentru educarea colectivelor este identificarea leaderilor naturali din grupe și cîștigarea lor pentru îndeplinirea scopurilor colective, pentru sprijinirea influențelor educative exercitate de comandant.

4. Personalitatea comandantului militar

Cei mai mulți dintre autorii care s-au ocupat de activitatea comandanților de oști, de ofițeri care au demonstrat calități deosebite în activitatea lor au relevat complexitatea personalității acestora. Este greu și poate ar fi și greșit să se caute un specific al construcției psihologice proprie personalității unui comandant. Mai nimerit ar fi să se vorbească despre un optimum, despre o realizare superioară a tuturor calităților de ordin intelectual, practic și moral de care este capabil omul. În definitiv, comandantul militar este pus să acționeze în momentele decisive sub imperiul unor exigențe maximale. Și de resursele lui de acțiune, de atitudinile lui pînă la cele mai mici detalii depinde viața a mii de oameni, depinde realizarea unor interese superioare — interesele patriei. Personalitatea comandantului nu poate fi unilaterală fără a prejudicia activitatea de răspundere ce îi este încredințată. El nu poate fi doar un meditativ, deși gîndirea teoretică este strict necesară — dar împletită cu acțiunea ; nu poate fi un practician îngust atîta timp cît lupta solicită ingeniozitate și apel la cele mai eficiente mijloace ale științei ; nu poate fi doar un tehnician, deși cunoașterea tehnicii este strict necesară — dar aceasta în perspectiva utilizării ei de către oameni (deci tot așa de necesară este și cunoașterea oamenilor, capacitatea de a-i influența). Comandatul trebuie să acționeze mereu planificat, dar la nevoie tot așa de necesare sînt inițiativele, deciziile bruște în deplin acord și concordanță cu situațiile noi. Comandantul militar are succes atunci cînd este legat de oameni, cînd îi înțelege și-i sprijină, cînd îi iubește. Dar el nu poate să fie un sentimental gratuit ; ceea ce-l definește în primul rînd este voința, orientată către îndeplinirea unor scopuri superioare.

În ansamblu, personalitatea comandatului este maximal integrată ; intelectual în multilateralitatea disponibilităților lui, deprinderile practice și viziunile

organizatorice, simțămintele și eforturile voluntare sînt focalizate asupra unor obiective unice. Lacunele, deficiențele nu sînt îngăduite. Personalitatea lui se relevă printr-un sintetism excepțional.

Napoleon spunea :,,*Militarul trebuie să aibă atîta caracter cît și inteligență*". El a exprimat această relație print-un pătrat în care baza este voința și înălțimea intelectul, în sensul că voința să nu depășească intelectul și intelectul să nu depășească voința. Pentru aceasta se cere un anumit echilibru, o echivalență între capacitatea de ideație și capacitatea de acțiune. În viața militară și mai ales în condițiile critice ale luptei, intelectul fără acoperire voluntară este gratuit, inutil. Tot așa voința nesusținută, nedirijată prin inteligență poate deveni oarbă și ineficientă. Evident, un comandant de oști trebuie să dispună și de o inteligență superioară, dublată însă de o voință neînfrîntă, de o mare rezistență morală. Aceștia sînt giganții, cei ce reunesc în personalitatea lor aptitudinile savantului cu cele ale eroului. Comandantul este pătruns înainte de toate de un înalt spirit de răspundere pentru sarcinile ce i se încredințează. La nevoie, el trebuie însă să știe să-și asume și răspunderi. Prudența administrativă nu trebuie să fie caracteristică pentru cel căruia îi revine misiunea de comandant.

Oricît de ascuțită ar fi inteligența unui comandant, oricît de înaltă ar fi pregătirea lui teoretică, el este înainte de toate un om al acțiunii, al practicii. Toate resursele lui de gîndire abstractă, de teoretizare se investesc într-un plan de organizare și de acțiune riguros practică. Sub acest raport, gîndirea practică — cea care absoarbe toate disponibilitățile teoretice și le valorifică în acțiune — prezintă o incontestabilă superioritate față de gîndirea exclusiv teoretică. Comandantul are nevoie de un spirit de observație foarte ascuțit. El trebuie să rețină din complexul de condiții ale cîmpului de luptă esențialul, dar nici detaliile nu pot ieși din sfera preocupărilor lui deoarece, uneori, și acestea pot fi decisive.

din viața civilă nu am putea să dăm un alt răspuns decît acela privind activismul, energia, organizarea și, într-un cuvînt, disciplina. Disciplina este de fapt cultură în acțiune, este o desfășurare organizată, cultă, eficientă a tuturor componentelor personalității — de la mișcarea simplă pînă la scopuri și idei, de la momente tranzitorii de viață și pînă la regimul de activitate. *Disciplina* care sintetizează virtuțile spirituale și fizice, intelectuale și voluntare, pe cele ale acțiunii mintale și ale acțiunii practice este de fapt condiția structurală a acelei supreme performanțe de energie și raționalitate ce-l caracterizează pe comandantul militar.

BIBLIOGRAFIE

K. MARX-FR. ENGELS, *Despre artă şi literatură*, Editura politică, 1953.
K. MARX-FR. ENGELS, *Ideologia germană*, Editura politică, 1956.
K. MARX, *Capitalul*, vol. I, Editura politică, 1960.
V. I. LENIN, *Caiete filozofice*, Editura politică, 1956.

★

NICOLAE CEAUŞESCU, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. I, Editura politică, 1968.

★

ALLPORT G. W. a ADALBERT H. W., *Trait - names, a psycholexical study*. Psychol, monogr., 47, No. 1, 1936.
BOJOVICI L. I. şi BLAGONADEJINA L. V., *Probleme de psihologia personalităţii şcolarului*, E.P.D., 1963.
FLORU R., SARAGEA M., *Probleme fundamentale ale activităţii nervoase superioare*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1955.
KOVALIOV A. G. şi MIASIŞCEV V. N., *Particularităţile psihice ale omului*, volumul I : *Caracterul*, vol. II : *Aptitudinile*, Editura didactică şi pedagogică.
LAGACHE D., MONTMOULLIN G. ş. a., *Les modeles de personalité en psychologie*, P.U.F., 1965.
MILITARU N. şi SUCIU I. I., *Reflecţii privind formarea personalităţii ofiţerilor*, Editura militară, 1968.
ALLPORT G. W., *Personality: a psychological interpretation*, N-Y ; Holt, Rinehart, Winston, 1937.
BARRON F., *Creativity and Psichological Headth*, Dr. von Nostrandcomp, N-Y, 1963.
BERLYNE D. E., *Conflict, arousal and Curiosity*, Mc Graw-Hill, N-Y, 1960.
EYSENCK H. J., *Les dimensions de la personalité*, P.U.F., 1950.
GUILFORD J. P., *Personality*, Mc Graw-Hill, N-Y, 1959.
— *Human Nature of Inteligence*, 1967.
GULIAN C. I., *Problematica omului*, Editura politică, 1966.
JOJA A., *Logos şi ethos*, Editura politică, 1967.
KRUTEŢKI V. A., *Psihologhia matematiceskih sposobnostei, izdatelstvo prosveşcenia*, Moskva, 1968.

LEWIN, K., *A dynamic theory of personality*, Mc Graw-Hill, N-Y, 1935.
LINTON RALPH, *Fundamentul cultural al personalităţii*, Editura ştiinţifică, 1968.
MARGINEANU, N., *Psihologia persoanei*, Sibiu, 1944.
MEILI R. *La structure de la personalité*, Traite de psichologie experimentale (Fraisse-Piaget), P.U.F., 1963.
MIHU ACHIM, *Sociometria*, Editura politică, 1967.
MILLER R., *Personlichkeit und Gemeinschaft*, Dietz Verlag, Berlin, 1961.
MURRAY H. A., *Explorations in personality*, Oxford Univ. Press, N-Y, 1938.
OSBORN A. F., *L'imagination constructive*, Dunot, Paris, 1965.
PARHON C. I., *Opere alese*, vol. II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1957.
PASCAL B., *Scrieri alese*, Editura ştiinţifică, 1967.
PAVELCU V., *Psihologie pedagogică*, studii, E.D.P., 1962.
PAVLOV I. P., *Experienţa a 20 de ani în studiul activităţii nervoase superioare*, Editura Academiei, 1953.
POPESCU-NEVEANU PAUL, *Tipurile de activitate nervoasă superioară la om*, Editura Academiei, 1961.
RALEA M., *Formarea ideii de personalitate*, Scrieri din trecut în filozofie, E.S.P.L.A., 1957.
REY A., *Connaissance de l'individu par les tests*, Editura Dessart, Bruxelles, 1963.
ROBAYE F., *Niveau d'aspiration et d'expectation*, P.U.F., 1957.
RUBINSTEIN S. L., *Existenţă şi conştiinţă*, Editura ştiinţifică, 1960.
SEASHARE R .H., *Psychology of music*, Mc Graw-Hill, N-Y, 1939.
STAHL H., *Status-uri, roluri, personaje şi personalităţi sociale*, în „Sociologie generală", red. Miron Constantinescu, Editura ştiinţifică, 1968.
TEPLOV B. M. (red.), *Tipologhicesckie osobennosti vîşşei nervnoi deiatelnosti celoveka*, Izdatelstvo, A.P.N., Moskva, vol. I — 1956, vol. II — 1959, vol. III — 1963, vol. IV — 1965.
TEPLOV B. M., *Um polkovodţa*, în „Problemî individualnîh razlicii". Izdalestvo, A.P.N., 1961.
WALLON N., *Les origines du caractère chez l'enfant*, Paris, Bovin et comp., 1934.
WECHSLER D., *The measurement of adult intelligence*, W.a.W., Baltimore, 1950.
ZAPAN G., *Metoda aprecierii obiective a personalităţii*, A.R.S., seria pedagogie-psihologie, vol. 3, 1957.
ZAZZO R., *Les jumeaux*, P.U.F., 1960.